

Arxiu històric FUNDACIÓ JAUME BOFILL

Segones Jornades de joves historiadors i historiadores

FEBRER 1988

FUNDACIÓ
Fundació
JAUME
Jaume
BOFILL
Bofill

I N D E X

PONÈNCIA MEDIEVAL

TRADICIÓ I INNOVACIÓ A L'ESPAI AGRARI MEDIEVAL

Ramon Martí

PONÈNCIA MODERNA

PRODUCCIÓ I REPRODUCCIÓ EN EL TRÀNSIT A LA SOCIETAT CONTEMPORÀNIA: CAP A UN INTENT DE CONTEXTUALITZACIÓ

Rosa V. Matalí i Vidal

PONÈNCIA CONTEMPORÀNIA

RESISTÈNCIES, ALTERNATIVES I DESENVOLUPAMENT DEL CAPITALISME

Jesús Millán

PONÈNCIA PROBLEMÀTICA PROFESSIONAL

NOTES SOBRE EL CAOS: O COM NO ESDEVENIR HISTÈRICS ELS HISTÒRICS

Josep Bosch
Elisenda Guedes
Xavier Pujadas
Carles Santacana
Jordi M. Vergés

ÀREA MEDIEVAL

FORMACIÓ D'UN RAVAL DE BARCELONA ENTRE ELS SEGLES XI I XIII: EL BURG DELS ARCS

Joan Cruz

GENT DE MAR TERRA ENDINS

Equip Broida

EL SENYOR DOMINA L'ESPAI?

Coral Cuadrada

AGRICULTURA, RAMADERIA I UTILITZACIÓ DEL TERRITORI AL DELTA
DEL LLOBREGAT (SEGLES XIV-XV)

Josep Fernández Trabal

NOTES SOBRE EL POBLAMENT ÀRAB AL BAIX SEGRIÀ

Joan Eusebi García i Biosca

ELS ENTERRAMENTS MEDIEVALS DEL MONESTIR DE POBLET COM A
IMATGE D'UNA ORGANITZACIÓ REPOBLADORA

Joan Josep Menchon i Bes

PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'ASSENTAMENT ANDALUSÍ DE TOBARRA
(ALBACETE)

Carmen Navarro Romero

DE L'ARQUEOLOGIA I LA FORMACIÓ DE L'ESPAI FEUDAL

Eduard Riu i Barrera

ELS DOMINIS DE L'ORDE MILITAR DEL TEMPLE A PUIG-REIG
(BERGUEDA) A PARTIR D'UN CAPREU DE FINALS DEL SEGLE XIII

Rosa Serra i Rotés

CREACIÓ D'UN PATRIMONI ECLESIASTIC RURAL ALS SEGLES XI-XII:
EL MONESTIR DE SANT MARÇAL DEL MONTSENY

M. Àngela Serra i Torrent
Jordi Andreu i Daufi

UN EXEMPLE CONCRET DE CREACIÓ D'ESPAI

Jaume Vilagines i Segura

FONTS DOCUMENTALS I CERÀMICA ANDALUSINA. ALGUNS SUGGERI-
MENTS

Pablo Yzquierdo y Pino

ÀREA MODERNA

LA IMMIGRACIÓ A CARCAIXENT DURANT EL SELGE XVIII

Josep M. Fernández Ros

LA IRRUPCIÓ DEL "DESCUBRIMIENTO Y CONQUISTA DE AMERICA"
EN EL IMAGINARIO HISTORICO

Enrique Jimeno Fernández

PACIFISMO Y MILITARISMO: UN DEBATE DESIGUAL EN LOS ORIGENES DE LA SOCIEDAD CONTEMPORANEA

M. Dolores Bosch Carrera

CONTRATAS DE TRIPULACION DE FINALES DEL SIGLO XVIII: ¿UNA POSIBLE VIA HACIA EL CAPITALISMO?

Concepción Juanes Encinas
Marisol Ocon Bermejo

LA ACCIÓ SOCIAL DEL FILOJANSENISME AL CAS CATALÀ. EL BISBE FRANCESC DE VEYAN A VIC

Josep M. Perlasia i Botey

ALGUNAS FORMAS DE LA REPRODUCCION EN EL REGISTRO A LA SOCIEDAD CONTEMPORANEA

Juan Manuel Santana Pérez
María Eugenia Monzón Perdomo

JORDI JOAN I SANTACÍLIA I LA SEVA OBRA

Andreu Saumell i Lladó

CRISI SENYORIAL I DIFERENCIACIÓ SOCIAL PAGESA A LA COMARCA D'ANOIA ENTRE ELS SEGLES XIV AL XVII

Francesc Valls Junyent

ÀREA CONTEMPORÀNIA

REUS 1915: CLASSE CONTRA CLASSE. EXPANSIÓ INDUSTRIAL I PROTESTA OBRERA

Albert Arnavat

ELS MOVIMENTS CAMPEROLS CONTRA L'ORDRE CAPITALISTA A PRINCIPIS DEL XIX

Ramon Arnabat i Mata

L'APROPIACIÓ PRIVADA DE L'AIGUA I EL CANVI TÈCNIC ALS REGADIS VALENCIANS CAP A 1850

Salvador Calatayud Giner

ANARQUISME I FEMINISME ENTRE 1936-39 A CATALUNYA: "MUJERES LIBRES"

Amalia Caldeiro
Carmen Noguera
Mercedes Wanguemert

LA TRANSFORMACIÓ I DESAPARICIÓ DE LA FESTA POPULAR DEL
CORRE-BOU DE VIC

Josep Casanovas i Prat

CARLISMO Y MILICIA NACIONAL: RELACIONES DIALÉCTICAS DE UNA
CONTRADICCIÓN

Manuel Chust Calero

LA RESISTENCIA "CLERICAL" AL CAPITALISMO

Manuel Delgado Ruiz

EL MOVIMENT D'ALLIBERAMENT NACIONAL CATALÀ DURANT EL FRAN-
QUISME (1939-1947)

Daniel Díaz i Esculies

NO PERDRE MAI NI LA TASCA NI L'ESPERANÇA

Lluís Duran i Solà

TÈCNICS I LLUITA DE CLASSES: ESTANISLAU RUIZ I PONSETÍ
(1921-1937)

Xavier Ferre

LA IDEA DE PROGRÉS A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX SEGONS
FEDERALS I LLIBERTARIS: PI I MARGALL I "FEDERICO URALES"

Javier Guallar

HISENDA MUNICIPAL, MOBILITZACIÓ POPULAR I POLÍTICA REPUBLI-
CANA A CASTELLÓ (1887-1891)

Manuel Martí

CONSTRUCTORS DE CAMINS (VELLUTERS I OBRERS DE VILA: LA
TRADICIÓ DE DOS OFICIS EN CONFLUÈNCIA)

Francesc Andreu Martínez Gallego

ELS MOVIMENTS SOCIALS CONTEMPORANIS A LA COMARCA DE BAGES
UNA APORTACIÓ BIBLIOGRÀFICA

Pilar Matas Povedano
Ramón Vila i Despujol
Lluís Virós i Pujolà

LES PINTURES MURALS URBANES COM A FET ARTÍSTIC I COM A
MITJÀ D'EXPRESSIONS POLÍTICA

Joan M. Minguet i Batllori

CAPITALISMO Y CONCIENCIA OBRERA. BARCELONA 1825-1900

Josep Montiel
Montserrat Pantaleón

EL COOPERATIVISME CATALÀ: DOS CASOS DE COOPERATIVA DE CONSUM (PAU I JUSTÍCIA; LA FORMIGA MARTINENCA) DURANT EL PERIODE 1898-1923

Cristina Navarro i Sànchez

LA CRITICA DEL LIBERALISMO RADICAL VALENCIANO AL MODELO DE REVOLUCION BURGUESA EN ESPAÑA: EL "GRUPO DE LOS CUATRO HERMANOS"

Eduardo Ortega de la Torre

LEGALITAT O ILLEGALITAT DE LA FEDERACIÓ DE TREBALLADORS DE LA REGIÓ ESPANYOLA (1884-1885)

Jordi Piqué i Padró

NOTES SOBRE LA REPRESSIÓ LABORAL FRANQUISTA A CATALUNYA

Jordi Pradas i Andreu

FORMACIÓ DE LA CLASSE OBRERA CATALANA

Xavier Rambla Marigot

LA UNIÓ CATALANISTA: UN ESBÓS DE MICRO-ESTUDI SOCIAL

Josep Sort i Jané

COLLECTIVISME I COOPERATIVISME AGRARI A BARCELONA (1936-1939)

Ricard de Vargas-Golarons

ÀREA PROBLEMÀTICA PROFESSIONAL

FER D'HISTORIADOR. UN COMPROMÍS SOCIAL?

Eugeni Caireta

PROJECTE PER A LA INTRODUCCIÓ DE LES CIÈNCIES HISTÒRIQUES DINS DEL SISTEMA SÒCIO-CULTURAL DE CATALUNYA

Ferran del Campo i Jordà

L'HISTORIADOR A LES ÀREES RURALS: UN VEHICLE DE NORMALITZACIÓ

Joan R. Corts i Salvat

MARX: LA HISTÒRIA COM A "UNITAT DEL MÈTODE" O EL SUPÒSIT DE LA REALITAT

Xavier Ferré

DIVULGACIÓ O DIFUSIÓ DE LA HISTÒRIA: POSSIBLE SORTIDA PROFESSIONAL?

Andreu García Rueda

EL JOVE HISTORIADOR A LA CATALUNYA D'AVUI

Albert Moreno

Montserrat Richou i Llimona

LOS HISTORIADORES Y SUS HISTORIAS

Asunción Pomares Esclapez

Vicente Valentín López

LA FOTOINTERPRETACIÓ I LA FOTOGRAMETRIA EN ARQUEOLOGIA

Josep M. Puche i Fontanilles

CONTINUÏTAT I DISCONTINUÏTAT EN EL DISCURS HISTORIOGRÀFIC: ALGUNES REFLEXIONS

Carles Salazar i Carrasco

PONÈNCIA MEDIEVAL

TRADICIÓ I INNOVACIÓ DE L'ESPai AGRARI MEDIEVAL

Ramón Martí

Aquesta reunió de joves medievalistes dels Països Catalans ha estat convocada sota el denominador comú de la creació i l'organització de l'espai rural en dues societats antagòniques, l'andalusina i la feudal (segles VIII-XV). L'espai geogràfic a tractar l'han definit els mateixos comunicants, forçats a estudiar objectes propers al seu lloc de residència (habitual o de temporada): quasi totes es centren a Catalunya, amb poques excepcions. És simptomàtic l'escassa mobilitat dels historiadors dins l'Estat espanyol i és impensable que puguem estudiar res al nord dels Pirineus, mentre que els nostres col·legues francesos ja fa temps que ens observen de ben a prop. De fet, ha calgut aquesta convocatòria perquè, per primera vegada, ens reunim les darreres fornades de medievalistes de les dues universitats de Barcelona per xerrar dels nostres afers.

El tema proposat era força ambigu, com ho demostra la varietat de comunicacions aplegades. Estudiar l'espai rural, en referir-nos a unes societats bàsicament agrícoles, significava tractar del suport mateix de l'economia i tothom podia relacionar-ho amb una qüestió o amb una altra. Tot i això, el conjunt de comunicacions aplegades és prou concret per justificar la publicació urgent de les actes, que vénen a omplir un buit imperdonable de la historiografia tradicional.

Aquest meu paper no pretén ser cap síntesi ni cap estat de la qüestió. L'abast de les perspectives d'anàlisi i l'exigüitat de la recerca duta a terme fins ara, no ho permeten. Em limitaré a assenyalar alguns trets diferenciadors pel que fa a l'espai rural d'ambdues cultures, tot indicant noves orientacions per a la investigació.

LA FORMACIÓ DE L'ESPAI AGRARI FEUDAL

A Catalunya, l'afany per establir uns "origens" ben pulcres ha deixat de banda l'estudi de l'espai agrari. No condueix enlloc l'abusiva repetició de tòpics centenaris deduïts maldestrament de la lectura d'una documentació manipulada prèviament pels notaris. Una doble manipulació que ha bloquejat la recerca arqueològica de l'espai pagès perquè no necessitava comprovació de cap tipus el que ja havien dit els mestres. La major part dels historiadors i dels arqueòlegs han esmerçat grans esforços a estudiar l'espai del poder (genealogies, fets polítics, esglésies, castells), però ben pocs han dit res de nou sobre els pagesos.

El període de 70 anys que separa la primera incursió de Mūsā del lliurament de la ciutat de Girona a Carlemany no fou suficient perquè hi hagués canvis tan grans com a la Còrdova del segle IX, però no cal dubtar que el procés d'aislamització ja havia començat quan hi va haver la conquesta franca, com ho demostren els antropònims registrats als primers documents. Fins i tot, cal plantejar-se l'existència d'assentaments rurals musulmans a l'Alt Empordà, malgrat que alguns topònims com "Abderrama", "lafar" (Ja-fre) i "Mochdix" han pres el nom d'un individu concret i no d'un clan.

Evidentment, la breu ocupació musulmana del nucli primitiu dels comtats catalans no degué permetre la proliferació dels nous assentaments tribals, com tampoc hi degué haver una difusió àmplia de les noves tècniques. Però la historiografia tradicional vol que els pagesos pugessin a les muntanyes a començaments del segle VIII, tot seguint fidelment els seus amos quan fugien. La resta és ben coneguda: abandó de les terres baixes: població saturada al Pirineu; i, a partir d'aquí, repoblació dirigida pels poderosos, principalment comtes i monestirs. Senyor i pagesos,

en un sol cabàs, haurien signat un pacte de germanor d'on va néixer Catalunya quan encara no tenia nom.

Aquesta hipòtesi de pagesos que fugen al Pirineu abandonant-ho tot presenta avui seriosos problemes de credibilitat perquè hom comença a insistir en la presència de poblament estable a les terres frontereres d'Osona i de ponent del Llobregat durant el segle IX, tot i que es pot pensar que es tracta de petits grups d'artigaires en un moviment de colonització no planificat (P. Bonnassie 1975-76, pp. 99-106; A. Virella, 1983).

Per la meva part, he trobat que al territori del bisbat de Girona no hi ha indicis d'uns despoblament i abandó massiu de les terres de conreu al segle VIII, malgrat l'absència de documents escrits i el silenci de l'arqueologia (1987): la toponímia dels segles IX i X revela el manteniment de noms pre-romans i dels noms romans acabats en "-anum" i "-acum" a les ciutats i poblacions relativament importants; a les "villae" la norma és el manteniment dels noms antics, amb les úniques excepcions dels noms compostos que inclouen un antropònim germànic o aràbic (p.e. "Villa Freder" i "Villa lafar"), tot i que els llatins són més freqüents (p.e. "Villa Amato"); contràriament, els "villares" porten sovint un antropònim germànic, malgrat que els més nombrosos són els noms llatins i pre-romans quan fan referència a un accident geogràfic o a una espècie botànica; passa el mateix amb els topònims "podio/pugo", sovint acompanyats d'un antropònim germànic, i amb la microtoponímia del tipus "loco que vocant" o "loco que dicunt". Aquesta toponímia menor reflecteix millor l'arribada dels pobles germànics i les transformacions romàniques dels noms, però en conserva molts de pre-romans i romans, bons indicadors de la continuïtat del poblament.

J. Vilaginés ha observat també que no es produeix cap despoblament generalitzat dels nuclis antics al Vallès Oriental, però creu que aquest és un dels trets particulars

d'un "cas original" (1987). L'estudi del poblament d'altres comarques de la Catalunya Vella donaria resultats semblants d'on l'originalitat no seria altra cosa que l'equivoc d'acceptar la tradició historiogràfica.

És cert que durant els segles IX-X hi ha esment d'artigues i nous establiments, però aquests són molt reduïts i allunyats de les antigues "villae". A Girona, durant els primers temps són els "hispani" immigrants que capitalitzen el fenomen, especialment a l'Empordà en terres marginals d'aiguamolls o de muntanya, a les Gavarres. Aquests nous nuclis rares vegades han crescut; de fet, a Girona només hem registrat tres esments diferents de llocs dits "vila nova" abans del segle XII: el de "Uellosos", a Ullastret (CDSG doc. 2 -834-), i un altre a la parròquia de Fitor (doc. 74 -948-) no tingueren gaire èxit i desaparegueren ben aviat sense deixar rastre; només Vilanova de la Muga sembla haver estat una fundació estable (AHC 61-62 -928-).

Els preceptes carolíngis fan donacions o reconeixen als senyors locals la propietat de beneficis termenats proveïdors de rendes i la "villa" és la unitat bàsica, només substituïda per "la vall" a les zones de muntanya. La "villa" és així el nivell bàsic d'enquadrament de la propietat senyorial i pagesa durant els segles IX-X i els seus límits sovint estan marcats des de temps pretèrits ("archa antiqua" CDSG doc. 46 -921-). L'escassa incidència de les invasions sobre la toponímia de les "villae" i la seva vigència com a xarxa de recaptació de rendes immediatament després de la conquesta franca fan pensar en una supervivència de la divisió territorial del Baix Imperi, fidelment mantinguda per la monarquia de Toledo. Tampoc no ha estat abandonada durant la conquesta musulmana, però en aquest període, volgudament obscur, s'ha produït un canvi radical en l'estatus dels pagesos, ha desaparegut l'esclavisme congènit de l'estat visigòtic. Des dels primers temps, als comtats catalans l'esclavitud sembla haver quedat restringida als condemnats per la Lex wisigothorum i als sarraïns captius,

molt abans que al nord d'Europa (P. Bonnassie 1985). És fàcil de veure com la historiografia tradicional necessita d'un contingent d'homes lliures que "colonitzen" el país per justificar la desaparició dels esclaus.

En tot cas, tampoc sembla vàlida la imatge tradicional del pagès lliure i propietari exempt de carregues al qual s'al.ludeix amb el nom de "petit alouer". Que el pagès sigui propietari de la terra que treballa no vol dir que no hagi de donar censos i serveis. De fet, en el cas de la documentació de la Seu de Girona hem trobat que els "alouers" citats durant els segles IX i X són tots rendistes, tot i que a partir del segle XI trobem que "alou" es refereix a tot tipus de propietat. Seria convenient estudiar què són els primerencs "alous" a d'altres comarques, ja que a Girona semblen beneficis termenats, on la propietat senyorial es sobreposa a la pagesa.

Forçosament, l'assalt massiu d'un espai rural erm o abandonat, haurien d'haver deixat traces arqueològiques per tot arreu que justificuessin el "dixit" acadèmic. Sorprenentment, la seva recerca no ha estat encetada encara o, si ho ha estat, ningú s'ha decidit a publicar-ne els resultats. Així, ens trobem davant d'un profund desconeixement de les primeres estructures de poblament rural, sense que mai s'hagi plantejat seriosament l'estudi de les "villae" i dels "villares", tret d'alguna excavació aïllada (M. Riu, 1975). En tot cas, la conquesta franca instituí i consolidà una classe dominant de rendistes que, a llarg termini, introduiria modificacions en l'organització de l'espai rural.

A partir del segle XI es percep clarament a la documentació com l'Església substitueix progressivament la xarxa antiga de les "villae" per una de nova que li és pròpia, basada en les cèl·lules parroquials. Els escriptors canviaran la clàusula "infra terminos uillae" per "infra terminos parrochiaie". La suplantació serà absoluta durant la segona

meitat del segle XI, com ja ho havia anotat E. Magnou-Nortier pel conjunt de la província eclesiàstica de Narbona (1976, p. 424). No es tracta d'un simple canvi de noms, és l'etapa final d'un llarg procés de cristianització de l'espai pagés i de consolidació del domini eclesiàstic. Si ens atenem als índexs de freqüència dels mots "ecclessia" i "parrochia", és a partir del 1040 quan es produeix una acceleració espectacular de la presència de l'Església al medi rural, mantinguda fins a la fi del segle. El fenomen està estretament lligat a les disposicions de les assemblees de Pau i Treva i es caracteritza per les grans inversions de treball que es fan en les noves construccions, allò que hom coneix amb el nom d'art romànic religiós.

L'Església protegí el seu propi creixement en instituir la immunitat de la sagrera ("sacraria"), espai comprès en una distància de 30 passes al voltant de l'edifici. La idea havia estat extreta dels Cannones visigòtics (J. Vives 1963, p. 398) i fou establerta a partir dels concilis de Vic de 1030 i 1033. Dins la sagrera trobem el cementiri, que acaba per capitalitzar els enterraments, però també la residència dels vius als sagraris ("sacrarios"). De l'estudi dels documents podem deduir que és el que interessa protegir dins l'espai d'immunitat: la residència senyorial, del batlle o d'un delegat del senyor; la rectoria; graners, cellers i sitges; i les bèsties i els ramats. Però els propietaris d'aquests béns són bàsicament els senyors i els pocs sagraris pagesos s'aniran perdent progressivament.

El treball de camp que hem portat a terme en diverses esglésies rurals del bisbat de Girona, ens ha mostrat que les empremtes deixades per les sagreres són evidents. L'espai comprès dins les 30 passes eclesiàstiques destaca clarament en la configuració de l'espai urbà actual: la distància aproximada de 24 metres que determina sovint fineix en una plaça, un carrer, un camí, una illa de cases o al mur del cementiri. Els casos de Sant Julià de Corts i de Santa Eulàlia de Cruïlles, són dels més representatius, ja

que coincideixen gairebé els quatre costats. Però, de vegades, la conservació del traçat de la sagrera evidencia la seva relació amb la construcció de castells feudals, una circumstància que no esmentava la documentació escrita. Malgrat la prohibició del concili de 1033 de constituir sagreres als castells, els feudals tingueren el recurs de construir una església i després aprofitar el perímetre de l'àrea consagrada per bastir una fortificació, tot implicant els camperols en la construcció d'ambdues. Les restes semblen evidenciar-ho a Sant Joan de Vilademuls i Santa Eulàlia de Cruïlles.

Així, la construcció d'esglésies i la parcel·lació de les primeres sagreres sembla respondre a una solució proteccionista dels rebostos senyorials davant la creixent rapacitat dels feudals i de la fam dels pagesos. La institució d'una sagrera no sempre dóna com a resultat la concentració de l'hàbitat al seu entorn, però el fenomen -l'ensagrera- existeix i sembla produir-se com a resultat d'un pacte a dues o tres bandes (Església, senyor laic, pagesos). El resultat fou el control senyorial directe sobre la producció pagesa en tenir centralitzats els productes, cosa que facilita el càlcul i cobrament de les rendes proporcionals sobre la collita. Mai, però, no ha estat estudiada una sagrera com a objecte arqueològic "per se". Quan es faci, caldrà filar molt prim amb la cronologia de cercar les modificacions que introdueix al poblament anterior de la "villa" i en la disposició de les terres de conreu.

L'ensagrera no representa, però, la fi de l'hàbitat dispers, ans al contrari, ja que assistim a una atomització de les explotacions agrícoles. En el cas de Girona, hem observat que l'ús dels termes "villare" i "manso" està estretament relacionat: la sort d'ambdós termes va junta entre els anys 941-1000; la revalorització del mot "villare" correspon a una disminució dels "mansos" citats entre 1001-1040; i, finalment, és el mot "manso" qui es revaloritza, just quan "villare" acaba per no ser més que un to-

pònim fixat cap a la fi del segle XI. El "manso" sembla que és una explotació aïllada, a càrrec d'una família conjugal, amb una reduïda àrea de conreu que queda perfectament definida a les zones de muntanya. La substitució d'unes unitats d'enquadrament per altres més petites provoca la progressiva indefensió del pagés davant del seu senyor, que va poder exigir així rendes diversificades de cada "manso" concret. En el cas de Bàscara (Alt Empordà) el capbreu episcopal de la fi del segle XII recull 24 "mansos", amb els diferents censos que ha de pagar cadascun, i no hi ha cap menció dels cinc vilars que citaven els documents del segle X. No cal dubtar de la perdurabilitat que ha tingut aquest tipus d'explotació, que té la seva solució de continuïtat en els masos de l'època moderna.

Pel que fa a les tècniques i conreus, l'espai agrari a Catalunya durant l'època comtal evidencia la pervivència de la tradició clàssica amb una incidència mínima de les innovacions musulmanes. Si més no, amb les tradicions culturals imposades pels romans i pels visigots, hi trobem barrejades també les tècniques i els conreus autòctons, encara poc estudiats.

De bell antuvi, els secans ("terras") i les vinyes són els camps citats més freqüentment als documents. Certament, sovint s'esmenten norts i prats, però la proporció és aclaparadora. Això fa palesa la continuïtat dels conreus clàssics de cereals i vinya, tot i que l'olivera ocupa un paper secundari. La classe dominant de rendistes que es consolidà a partir de la conquesta franca sembla d'acord a mantenir aquests tipus de conreus i, fins i tot, els va promoure: les cessions de terres ermes "ad triticum seminandum" o els contractes "ad vineam complantandum" en són bons exponents. La proporció dels camps de vinya i de cereal dins les terres de propietat eminent senyorial enumerades als primers capbreus del segle XI és aproximadament de 1/3.

La imposició de determinats censos en espècie condi-

ciona el grup de la producció pagesa. El pagès ha de afegir als conreus de vinya i ceral la cria de bestiar i aviram, especialment porcs, moltons, gallines i coloms.

Però l'hort ("hortus") és un element fonamental pel seu paper en l'alimentació pagesa, encara que a hores d'ara desconequem completament com s'organitza i quins recursos hidràulics fa servir. Cal, però, precisar les condicions en què es desenvolupa l'hidraulisme rural dins la societat feudal. J.F. Cuvillier defensa l'existència d'una bucòlica societat de regents lliures en la societat catalana primitiva, que tenia el seu origen i reglamentació a la "sagreria", on creu que es desenvolupen des del segle IX "assemblees generals de caps de família i consells de vells" (1983, p. 174). Les seves deduccions parteixen d'una sèrie d'anacronismes i interpretacions incorrectes de termes; de fet, el que nosaltres trobem és l'apropiació senyorial dels recursos hidràulics des del començament dins d'un procés de perfeccionament i proliferació dels molins feudals (1988). L'anihilació dels molins pagesos i el monopoli senyorial de l'energia, bloquegen la creació de nous espais irrigats, i condiciona els processos de treball dels camperols.

El regadiu a la Catalunya Vella es mantindrà durant segles al seu estadi més primitiu, les "insulae", camps veïns a un riu que aquest rega amb les crescudes estacionals, per capilaritat o amb l'ajut de simples solcs de derivació. L'estudi documental d'aquestes "insulae" ens mostra un empriu molt diversificat: com a pastures naturals; se n'estreuen canyes i sorra per a les construccions i els closos; hi ha llinars, canamars, prats, ferraginals, llegums i, en general, tot tipus de conreu d'horta; però també hi ha d'altres conreus que aparentment no necessiten tanta aigua, com les vinyes i els emparrats ("trillas"). Tenim una relació dels productes hortolans de les "insulae" de les rodalies de Girona gràcies al capbreu dels drets del sagristà de la Seu sobre el mercat del Mercadal, que po-

driem datar de finals del segle XII: "cirasis, piris, pomis, citoniis, malagnatis, pressicis, ficubus, racemis, caulibus, porris, cepis hortolanis, cepis escalonas, cepis redonas, alliis" (LGSM f. 22r).

No hem d'entendre, però, que les "insulae" capitalitzen la producció hortícola. Concretament, la major part d'esments d'horts i emparrats ometen que es tracta d'aquest tipus d'espais. Fins i tot, quan en un mateix document es descriuen horts, emparrats i "insulae", sembla com si els primers fossin veïns d'aquestes, però sense integrar-se dins del seu perímetre. També hem documentat el contrari i per això cal pensar que aquesta duplicitat obre la possibilitat d'altres formes d'irrigació que cal definir. Per exemple, la proximitat de la capa freàtica a la vora dels rius permet construir pous poc profunds, com en el cas concret d'uns horts amb pous prop d'unes "insulae" al Besós (ACB doc. 220 -989-).

En tot cas, cal començar encara l'estudi de l'hidraulisme feudal i això passa forçosament per la localització dels assentaments i el treball de camp.

L'ESPAI AGRARI ANDALUSÍ, EL DESENVOLUPAMENT DE LA IRRIGACIÓ

Avui és fora de dubte que la invasió arabo-musulmana de la península provoca el capgirament de la societat anterior. L'estudi de P. Guichard sobre les tribus àrabs i berbers a al-Andalus (1973) demostra la ràpida instauració d'una societat de tipus "oriental", sense que cap estudi seriós hagi pogut contradir-ho. Des de l'època de l'Emirat dins als regnes de taifes, es beslluma una nova societat basada en estructures clàniques o tribals, que eren marginals a l'estat visigòtic i que eclipsen la tradicional societat conjugal basada en el matrimoni.

L'estricta aplicació d'una fiscalitat corànica fou un

factor decisiu en el procés d'islamització: en una data que no pot ser posterior a la primera meitat del segle IX, entre el 72% i el 82% de les alqueries de la kura de Còrdova eren censades com a musulmanes, amb una pressió fiscal 3,4 vegades més gran sobre dels dhimmī(s) que sobre els conversos (M. Barceló 1984-85). Amb aquestes dades concretes és bona d'entendre la desesperació d'Alvar quan critica que el jovent a Còrdova s'interessava per l'Alcorà i per la cultura musulmana. De fet, el dedragat llatí de les epístoles dels mossàrabs és el millor exponent de l'anihilació de la cultura local de tradició clàssica.

Més enllà de la mateixa religió, la veritable ruptura introduïda per la conquesta musulmana cal situar-la a les forces productives, a la destrucció d'un mode de producció basat en la mà d'obra dels esclaus i a l'arribada de pagesos amb un bagatge cultural completament distint.

Els assentaments rurals de clans àrabs o berbers durant la primera època contradiuen obertament les tesis tradicionals d'una "occidentalització" dels musulmans nous. Segons aquestes tesis, els immigrants s'haurien limitat a instal·lar-se a les ciutats com a rendistes, mentre que els indígenes haurien continuat explotant les terres.

La toponímia és un dels millors indicis per localitzar els assentaments tribals, molt evidents al País Valencià i a Mallorca, però que també són presents a Catalunya, com els Sharta de Tortosa i els Madiuna de l'Alt Penedès (M. Barceló 1987; M. Barceló et alii 1987). Certament, no es tracta d'explotacions "mossàrabs" que tinguin un clan o un altre com a senyor de renda, sinó que són ells mateixos els camperols, amb uns coneixements tècnics fora de l'abast dels indígenes. Però el postulat tradicional d'una societat islàmica essencialment urbana encara es troba reflectit als articles de M. de Epalza i de la seva escola d'Alacant, tot i que s'han evidenciat greus contradiccions

dins la seva postura a les darreres jornades sobre Les illes orientals d'al-Andalus (Palma de Mallorca 1987). L'estudi arqueològic dels assentaments és la solució del debat, un treball que no pot ajornar-se més i que ha estat injustificadament omés fins ara.

El desconeixement quasi absolut que ara es té dels patrons dels nous assentaments musulmans només és comparable al de les formes anteriors de l'estat visigòtic, i això impedeix trobar els trets diferenciadors d'ambdues cultures. M. Barceló ha demostrat que un hidraulisme distint és un d'aquests trets -per no dir el principal-, i ha proposat que s'iniciés d'una vegada l'estudi de l'hidraulisme andalusí (1986). El mateix autor considera que, en aquest sentit, la historiografia espanyola dels darrers cent anys "no ha produït més que un coneixement històric del tamany d'un ratolí" i que "només ha portat, de fet, crispació, i una obsessió pels origens que, per ara, ha aconseguit obstaculitzar i fins i tot neutralitzar tota recerca i imposar confusió" (p. 25).

Els primers estudis arqueològics sobre l'hidraulisme andalusí han estat d'allò més profitosos i obren un camp vastíssim de recerca que va més enllà de la història de la tècnica. Quan encara falta fer un estudi dels diferents tipus d'assentaments, ja coneixem un bon nombre de recursos tècnics importants pels musulmans i que han quedat fossilitzats en el paisatge rural en un irreversible procés de desaparició.

Els qanāt(s) són captacions subterrànies dotades d'una galeria de drenatge que permet l'esllavissament de l'aigua fins a la superfície. Estan documentats a al-Andalus des del segle VIII i la seva denominació posa un difícil problema de dispersió lèxica (M. Barceló 1983). Només a Mallorca ha estat estudiat un corpus ample de qanāt(s) andalusins, on han estat un recurs bàsic per a la irrigació tradicional (M. Barceló et alii 1986). Instal·lats els cons de

dejecció, es caracteritzen per la regular construcció de pedra seca, emprant els recursos tècnics que descriu el mu-handis iranià al-Karajī (segles V/XI, R. Martí 1986). L'esmerçament de treball que representa la seva construcció, contrasta amb un sistema d'irrigació sovint molt reduït. En funció de la disponibilitat d'aigua, els safarejos serveixen de reguladors i es situen al capdamunt del sistema, d'on surten una o més sèquies principals.

Hi ha ganāt(s) per al-Andalus, on tenen proporcions majors i es diversifiquen els materials emprats, tot i que la pedra seca és sempre un recurs comú. Són freqüents on no hi ha fonts ni aigües superficials, però, si aquestes existeixen, la construcció d'assuts requereix menys esforços. Una sèquia principal s'ajusta a les corbes de nivell i en surten els diferents partidors que nodreixen perímetres de r̄ec distints.

En tot tipus de captacions, la disponibilitat d'aigua condiona les dimensions del sistema irrigat, mentre que el relleu defineix els millors camps de conreu. La sèquia principal estableix l'àrea irrigada que, quan té múltiples partidors, requereix d'un disseny original previ per treure el màxim profit. Aquest disseny previ és indispensable als grans complexos de feixes en zones de muntanya, on cal construir també els camps de conreu encavalcats els uns damunt dels altres, amb una topografia calculada que permet que l'aigua arribi a totes les terrasses. La realització d'aquests sistemes va lligada a la creació de nous assentaments i només és plausible si la duu a terme un grup social amb una forta cohesió interna de tipus tribal o clànic. L'estudi dels complexos de feixes de Tiscar (Jaén) i El Cas^{tillejo} (Granada) ens ha mostrat que són fruit d'un projecte únic que relaciona camps de conreu amb assentaments berbers fortificats i on els partidors evidencien la composició del grup tribal i la distribució social de l'aigua (EAH). El disseny el fa el mateix grup tribal en funció de

les seves necessitats i emprà recursos hidràulics tradicionals entre els clans nord-africans, sovint caracteritzats pels forts pendents de les sèquies de transmissió.

Quan la importància de la captació i el relleu ho permeten, podem trobar sistemes irrigats compartits per assentaments distints. En aquests casos, la sèquia principal té pendents molt suaus i els assentaments s'instal·len successivament just a sobre. Els casos valencians descrits per A. Bazzana i P. Guichard (1981) de la Sèquia Real del Xúquer i de la Vall d'Uxó, són força instructius i evidencien l'existència d'un projecte comú de grans dimensions dissenyat amb molta cura per enginyers hidràulics especialitzats que empraven aparells d'anivellació molt precisos.

És en la realització d'aquests tipus de projectes on cal veure la intervenció de l'estat musulmà. No és cap tòpic el paper rellevant que tingué l'estat en el desenvolupament de l'agronomia a al-Andalus, on s'introduïren i aclimataren noves espècies des del segle VIII (J. Samsó 1981-82). La tasca dels agrònoms andalusins oficials es centrava a millorar els conreus i les terres, a lluitar contra les plagues i a aclimatar noves espècies, sempre enquadrats en jardins botànics experimentals. Les seves competències en qüestions d'hidraulisme les defineix Ibn al-'Awwām en resumir el capítol que hi dedica en el seu Llibre d'agricultura limitant-les a la petita hidràulica d'organització dels jardins (J. Banqueri 1802, p. 12). Però no hem de retreure, doncs, als agrònoms andalusins el seu silenci sobre enginyeria hidràulica, perquè no era la seva feina. D'aquests temes se n'ocupaven els muhandis (geòmetres), dels quals Sa'id al-Andalusī de Toledo, diu que compaginaven la geometria amb l'astronomia i amb la "partició d'herències" (R. Blachère 1935, pp. 120-39). Es conegut el cas del muhandis andalusí 'Ubayd Allāh b. Yūnus a qui l'amīr 'Alī b. Yūsuf b. Tashfīn encomanà la supervisió tècnica de les construccions de qanāt(s) i canalitzacions a ḥawz de Marrakush a

començaments del segle XII (M. Barceló 1983, p. 7). Així, compaginaren la creació d'espais irrigats amb l'abastiment d'aigua pels nuclis urbans amb canalitzacions subterrànies, com la de Madīnat al-Zahrā', o descobertes, com la Font de la Vila a la ciutat de Mallorca (R. Fontanals 1984).

Hagi estat fruit d'un geòmetra oficial o fruit del bagatge cultural d'un grup tribal, la creació d'un nou espai irrigat no deu res a la tradició llatina clàssica. En qüestions de tècnica hidràulica, els tractats dels agrònoms andalusins només reflecteixen la tradició oriental recollida als escrits de Filó de Bizanci i d'Ibn Wahshiyya (R. Martí 1986).

Entre les noves tècniques importades d'orient també cal ressenyar els enginyers elevatoris, com les sínies de roda vertical o els mecanismes de politja i torn. Amb aquests models orientals experimentaren agrònoms com Abūl-l-Khayr i Ibn Baṣṣal i hi van introduir algunes millores. De fet, a al-Andalus s'aconseguien avenços en la construcció de rodes elevatòries de grans dimensions com la que funcionava a Toledo a mitjans del segle XII o com la que Ibn al-Ḥajj de Sevilla va construir a Fès (G.S. Colin 1933).

On veritablement intervé l'estat islàmic sense que hi hagi cap tradició erudita llatina anterior és a l'aplicació del dret musulmà sobre l'aigua. El desenvolupament d'una legislació de l'aigua dins del dret musulmà, està marcat per dos criteris aparentment contradictoris: d'una banda, una mena de "comunisme teocràtic" que prohibeix l'apropiació privada i la venda de l'aigua; d'altra banda, reconeix la propietat privada de l'aigua sempre que respecti el costum i les condicions locals (P. Guichard 1982). En el cas dels ganāt(s), la construcció d'una nova captació forçosament ha de respectar l'aprovisionament d'aigua de les anteriors i aquesta qüestió fou l'origen de llargs tractats sobre la determinació del ḥarīm (zona no perforable) segons

la llei islàmica (A. Mazaheri 1973, caps. 14-16). L'estat havia de vetllar per la propietat comunitària dels grans rius i de les grans obres hidràuliques i promocionar la creació de nous espais irrigats amb avantatges fiscals (P. Guichard 1982).

CONCLUSIONS

Fins aquí, la simple comparació de l'espai agrari generat per les dues societats, permet veure que la "qüestió hidràulica" les fa antagòniques. Mentre els muhandis andalusins actuaran sobre el medi transformant-lo en espais irrigats, els geòmetres cristians no seran més que els funcionaris fidels de l'aparell impositiu senyorial. Formats a les escoles eclesiàstiques, un dels textos bàsics que empraren fou l'Ars gromatica de Gisemundus, un recull de diversos agrònoms romans que no fa cap esment de camps irrigats. Segons el parer de L. Toneatto, al compilador del llibre li interessava més la morfologia dels limits que no pas els problemes relatius a la mesura dels camps i això era suficient per exercir les funcions d'agrimensor, encara que no posseís una exquisida preparació tècnica (1982, p. 288).

Però estudiar els espais agraris d'ambdues societats presenta el seriós problema que desconeixem absolutament la situació de partida. Els tòpics aqueductes romans d'abastiment d'aigua per les ciutats diuen poca cosa sobre l'espai rural que les nodria. Cal anar a la recerca de l'hidraulisme primitiu i de l'espai agrari dels pobles autòctons; és sols així que poden avaluar-se els avenços introduïts pels romans. En tot cas, sembla que es limitaren a posar en explotació extensiva les terres lleugeres de les conques fluvials. A d'altres llocs, simultàniament, es mantingueren organitzacions socials anteriors (J. Peyras 1983) que, com en el cas de les feixes berbers, no devien res a un hidraulisme d'importació (B.D. Shaw 1984).

En el cas de les insulae medievals ens trobem davant d'una pervivència d'hidraulisme antic. Ho delata el fet que es tracta d'espais que, per la seva ubicació, sovint són objecte de litigi després d'una riuada i els agrònoms romans se'n fan ressò. L. Chiappa documenta també el terme insula amb aquesta accepció al Milanese (1983, p. 10), i això amplia l'horitzó de recerca al nord de la Mediterrània, però el sistema de ríc emprat recorda el tòpic aprofitament de les aigües i dels al·luvions del Nil. La qüestió es complica més encara si considerem que, simultàniament, a al-Andalus el mot jazīra (illa) té un significat similar al d'insula, tot i que pot referir-se també a sistemes irrigats més complexos. La "jazira" de Jaen descrita per al-Razī sembla una zona de ríc ben organitzada, amb sèquies estables aprovionades per diferents fonts (E. Levi-Provençal 1953, p. 68). Els documents posteriors a la conquesta catalana de la marca superior d'al-Andalus mostren una toponímia molt rica que reflecteix els mateixos significats que a terres dels francs: el "capite Algehire"; és el lloc idoni per construir una resclosa de molins (LBSC doc. 215 -1179-); l'algeira Maschore del Baix Ebre cal situar-la al marge dret del riu, en un dels meandres al sud de Tortosa (LFM doc. 467 -1184-).

La conquesta d'al-Andalus posà els feudals davant d'un espai agrari que els era aliè, amb uns conreus i una lògica de funcionament que no coincidia amb els interessos d'una classe de rendistes. L'expulsió immediata dels musulmans de Mallorca degué deixar bocabadats els nous pobladors, davant d'uns sistemes que no entenien. A València, en canvi, la transmissió dels camps es féu sense ruptures brusques. Però els feudals no trigarien gaire a imposar les seves condicions, modificant la producció pagesa en funció dels seus interessos. Les línies mestres de les seves actuacions han estat analitzades recentment al col·loqui sobre la Formació i expansió del feudalisme català (Girona, 1985). Potenciar la plantació de vinya i olivera i l'explotació dels secans

bladers, seran llurs directrius, i així bloquejaran la creació d'espais irrigats. Ens trobem davant d'unes exigències com les que Roma imposava a les seves colònies, on la renda condiciona la producció i l'alimentació pagesa.

La devoció dels rendistes per l'antiguitat clàssica conduí irreversiblement cap al Renaixement. Dins aquest moviment cultural es redactaren per primera vegada tractats d'agricultura escrits per cristians. Aquests ometeren els textos musulmans i els seus avenços i, en limitar-se als autors clàssics, es centren en el conreu de blat, vinya i olivera, amb molt poques indicacions sobre el conreu dels horts. Les obres d'Alonso de Herrera, publicada el 1513 (E. Terrón, 1981), y del prior Miquel Agustí, publicada el 1617 (1988), són els millors exponents de quins productes i amb quines condicions interessa produir a l'estat modern.

SIGNES I REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

M. AGUSTI: 1988

Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril, reproducció de la primera edició de 1617, Barcelona, 1988.

AHC

J. Bolós-V. Hurtado, Atlas Històric de Catalunya (anys 759-992), full 10 Ripoll-Olot, full 11 Figueres, full 20 Blanes Mirador, Barcelona, 1984-87.

J. BLANQUERI: 1802

Libro de agricultura (2 vols.), Madrid 1802.

R. BLACHERE: 1935

Kitāb Tabakāt al-'Umām (Livre des Catégories des Nations, Paris 1935.

M. BARCELÓ: 1983

"Qanāt(s) a al-Andalus", Documents d'anàlisi geogràfica 2 (1983) pp. 3-32.

M. BARCELÓ: 1984-85

"Un estudio sobre la estructura fiscal y procedimientos contables del Emirato Omeya de Córdoba (138-300/755-912) y el Califato (300-366/912-976)". Acta historica et archaeologica Medievalia, nos. 5-6, 1984-85, pp. 45-72, Uníversidad de Barcelona.

M. BARCELÓ: 1986

"La qüestió de l'hidraulisme andalusí". Les aigües cercades pp. 9-36, Palma de Mallorca 1986.

M. BARCELÓ: 1987

"Aigua i assentaments entre Xerta i Amposta (segles VI-XII)", Arqueologia Medieval Española, II Congreso, t.II, pp. 413-420, Madrid 1987.

M. BARCELÓ et alii: 1986

Les aigües cercades (Els qanāt(s) de l'illa de Mallorca), Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca 1986.

M. BARCELÓ et alii: 1987

"El ḥisn dels Madyūna (Mediona, Alt Penedès): la qüestió dels assentaments berbers a Catalunya", Colloqui internacional Hug Capet, 987-1987, en curs de publicació.

A. BAZZANA - P. GUICHARD: 1981

"Irrigation et société dans l'Espagne orientale au moyen age", L'home et l'eau en Méditerranée et au Proche Orient, pp. 115-140, Lió 1981.

P. BONNASSIE: 1975-76

La Catalogne du milieu du Xe. a la fin du XIe. siècle. Croissance et mutations d'une société, 2 vols. Publ. Université Toulouse-Le Mirail, Toulouse 1975-76. Hi ha traducció catalana sota el títol Catalunya mil anys enrera (segles X-XI), Edicions 62, Barcelona 1979-80.

P. BONNASSIE: 1985

"Survie et extinction du régime esclavagiste dans l'Occident du haut moyen âge (IV-XI s.)", Cahiers de civilisation médiévale 28 (1985), pp. 307-353.

CDSG

R. Martí. Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona, anys 817-1100. Volums OO i III de la tesi de doctorat Els inicis de l'organització feudal de la producció al bisbat de Girona, U.A.B. 1987. Edició microfítxes U.A.B. 1988.

L. CHIAPPA: 1983

"I mulini ad acqua nel milanese (secoli X-XV). Parte prima: secoli X-XIII", Nuova rivista storica 67, 1983, pp. 1-59.

G.S. COLIN: 1933

"L'origine des norias de Fés", Hespéris t. XVI (1933) pp. 156-157.

CSM

J. Gil Corpus Scriptorum Mozarabicorum (2 vols), Madrid, 1973.

J.P. CUVILLIER: 1983

"L'irrigation dans la Catalogne médiévale et moderne", Mélanges de la Casa de Velázquez, t. XX, 1984, pp. 145-187.

EAH

Equip d'arqueologia hidràulica creat i dirigit per M. Barceló. Gran part dels treballs duts a terme són encara inèdits.

R. FONTANALS: 1984

Un plànol de la Sèquia de la Vila del segle XIV (Ciutat de Mallorca), Palma de Mallorca, 1984.

GIRONA: 1985

La formació i expansió del feudalisme català, Girona, 1985-86.

P. GUICHARD: 1973

Al-Andalus. Estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente, Barcelona 1973.

P. GUICHARD: 1982

"L'eau dans le monde musulman médiéval", L'home et l'eau en Méditerranée et au Proche Orient vol. II, pp. 117-124, Lyon 1982.

MALLORCA: 1987

Les illes orientals d'al-Andalus, Palma de Mallorca 1987.

LBSC

F. Udina. El "Llibre Blanch" de Santas Creus. C.S.I.C., Barcelona.

E. LEVI-PROVENÇAL: 1953

"La Description de l'Espagne d'Aḥmad al-Razī". Al-Andalus VIII, 1953.

LFM

F. Miquel. Liber Feudorum Maior, 2 vols. C.S.I.C., Barcelona 1945-47.

LGSM

Llibre Gran de Sagristia Major, Arxiu Capitular de Girona, Girona.

E. MAGONOU-NORTIER: 1986

La société laïque et l'Eglise dans la province ecclésiastique de narbonne, Université Toulouse-Le Mirail 1976.

R. MARTÍ: 1986

"La tradició oriental de la irrigació a al-Andalus: les tècniques de construcció dels qanāt(s) de Mayurqa", Les aigües cercades (Els qanāt(s) de l'illa de Mallorca), pp. 53-69, Institut d'Estudis Balearics, Palma de Mallorca 1986

R. MARTÍ: 1987

Els inicis de l'organització feudal de la producció al bisbat de Girona. Volum I de la tesi de doctorat del mateix títol. U.A.B. 1987. Edició microfítxes U.A.B., 1988.

R. MARTÍ: 1988

"La gènesi del molí feudal en Catalunya", d'imminent publicació.

A. MAZAHERI: 1973

La civilisation des eaux cachées, Université de Nice, 1973.

J. PEYRAS: 1983

"Paysages agraires et centuriations dans le bassin de l'oued Tine (Tunisie du nord)", Antiquités africaines 19 (1983), pp. 209-253.

J. SAMSO: 1981-82

"Ibn Hisām al-Lagmī i el primer jardí botànic en al-Andalus", Revista del Instituto Egipcio de estudios islámicos en Madrid, 21 (1981-82), pp. 135-141.

B.D. SHAW: 1984

"water and society in the ancient maghrib: technology, property and development", Antiquités africaines 20 (1984) pp. 121-173.

E. TERRON: 1981

Alonso de Herrera Agricultura General, edició crítica, Madrid 1981.

L. TONEATTO: 1982

"Notte sulla tradizione del corpus agrimensorum romanorum. I, Contenuti e struttura dell'Ars Gromaticæ di Gisemundus (IX sec.)". Mélanges de l'École Française de Rome vol. 94, 1982, no. 1, pp. 191-313.

J. VILAGINÉS: 1987

La transició al feudalisme. Un cas original. El Vallès Occidental. Granollers, 1987.

A. VIRELLA: 1984

"Els molins d'aigua en l'alta medievalitat a ponent del Llobregat". Miscel·lanea Penedesenca, vol. VI, 1984, pp. 249-271.

J. VIVES: 1963

Concilios visigóticos e hispano-romanos, vol. I, C.S.I.C., Barcelona-Madrid, 1963.

PONÈNCIA MODERNA

PRODUCCIÓ I REPRODUCCIÓ EN EL TRÀNSIT A LA SOCIETAT CONTEMPORÀNIA: CAP A UN INTENT DE CONTEXTUALITZACIÓ

Rosa V. Matali i Vidal

INTRODUCCIÓ

Parlar de producció i reproducció en el trànsit a l'Edat Contemporània és extremadament ampli i complex per poder ésser contingut en una ponència única sobre l'Edat Moderna, ja que comportaria el tractament i l'anàlisi d'una gran varietat d'aspectes de la vida de la societat de l'època. És per això que el tema d'aquest estudi serà sobre una institució que, com diu Francisco Chacón en un dels seus articles, és: "El eje de la vertebración social fundamental y una pieza clave en la estructura del Antiguo Régimen junto al Estado" (1): la família, una unitat no sols de producció i reproducció tant social com econòmica d'aquests segles, sinó també font de relacions i de tensions interpersonals al mateix temps. Així, doncs, és una cèl·lula sobre la qual incideixen i conflueixen, a més dels aspectes socio-econòmics i polítics, els culturals i ideològics.

És dins la família on es fan els traspassos de propietat, es planifiquen els matrimonis i es realitzen les primeres diferenciacions dels gèneres; on d'una forma més o menys directa es decideix el paper que farà posteriorment cadascun dels individus a la societat.

La família és així l'objecte d'estudi de diferents ciències socials -sociologia, antropologia, etnografia, història- que necessiten contínuament d'una interrelació i canvi d'impressions dels resultats obtinguts, i així poder donar una visió cada cop més àmplia i global d'aquesta cèl·lula social.

Al llarg d'aquest estudi, es tractaria d'analitzar alguns dels aspectes que potser tinguin més incidència en la vida econòmica i social familiar, però que duen tota una càrrega ideològica i cultural, uns aspectes que també condicionen molt les decisions que es prenen a l'esmentada institució.

Igualment s'analitzaran, d'una forma molt general i esbossada, el paper que compleix i com és considerat cadascun dels gèneres que componen el nucli familiar durant l'èpica objecte d'anàlisi, tant d'una forma jurídica com pràctica, quan la informació de què es disposa ho permeti.

De la mateixa manera, i sense deixar de banda els estudis existents sobre el tema de la família a totes les àrees, s'intentarà donar un relleu més gran als treballs realitzats sobre la situació a l'Estat espanyol, que ens ajudaran a desmitificar els models que Laslett i Hajnal apliquen a la societat mediterrània, i ens ensenyaran la gran diversitat de situacions que es contempen a les diverses zones durant l'Edat Moderna, a causa de la seva configuració territorial i a les diverses legislacions existents, entre d'altres coses.

Per últim, ens aturarem per analitzar la situació en què es troben els estudis sobre aquest tema a totes les universitats del país, fent-hi un estat de la qüestió més detallat dels fets a Catalunya i al País Valencià.

LA FAMÍLIA: UNITAT DE PRODUCCIÓ I REPRODUCCIÓ

a. Algunes consideracions generals sobre les fonts utilitzades

Al llarg de l'Edat Moderna la família pot ser considerada com una unitat de producció i reproducció -amb alguns

matisos que després apuntaré- però està formada per individus amb una arrel cultural i social i, d'acord amb Joan Bestard i Jesús Contreras, la seva anàlisi "no puede ser reducido a una pura racionalidad formal" (2).

D'ençà que Le Play va plantejar la seva teoria de la família troncal i que Laslett, amb el Grup de Cambridge, a principis dels anys setanta va reavivar la temàtica, són moltes les recerques que s'han fet al voltant de la família a totes les ciències socials.

D'una manera general, han estat dos els camps d'investigació en què es poden classificar les fonts utilitzades per a la realització d'aquests tipus d'estudis:

1. De caràcter quantitatiu, on es donen a conèixer tota una sèrie de comportaments demogràfics, i on quedarien englobats els estudis de Grup de Cambridge, entre d'altres.
2. Des d'un punt de vista qualitatiu, on trobem l'anàlisi de tota una sèrie de qüestions que ens permet un acostament més gran a la vida real. D'aquesta manera, ens proporciona una gran riquesa informativa sobre costums i estratègies familiars, que difícilment es poden treure d'una font demogràfica. Entre aquests, cal anomenar els estudis de Flandrin, Le Roy Ladurie, J. Goody, L. Stone...

Tant un camp com l'altre han aportat una gran quantitat d'informació i són necessaris, però no aconseguirem res si no es fa un intent de globalització i interrelació o canvi d'impressions dels resultats obtinguts.

Mitjançant les fonts demogràfiques com censos de població, llibres parroquials on es registren els matrimonis, batejos, defuncions, ..., s'han efectuat tota una sèrie de càlculs estadístics que ens han proporcionat informacions

sobre aspectes com poden ésser: l'edat d'accés al matrimoni; índexs de natalitat, nupcialitat, mortalitat i masculinitat; estructura familiar o nombre de membres que componen una família; relacions de parentiu; nombre de fills, etc., i el que potser és més important, com és l'aplicació del concepte de cicle de vida familiar, on la família ha deixat de ser vista d'una manera estàtica, i es veu com duu amb si mateixa tota una dinàmica de la persona. ja que es considera abans, durant i després de la vida conjugal i familiar, és a dir, en les tres facetes: soltera, casada i vídua.

Fent un incís, caldria dir que els registres als llibres parroquials comencen a tenir importància a partir del Concili de Trent, ja que es fa obligatori prendre nota de tots els sacraments que es fan a la parròquia, pel que fa als catòlics (3).

Dins dels estudis que analitzen el cicle de vida, un en concret ha despertat en gran manera el meu interès per la seva aportació a l'anàlisi en diferenciar, a tots i cadascun dels comportaments demogràfics estudiats, l'actuació de l'home i de la dona. Es tracta de la recerca de Landry i Legaré sobre els immigrants al Canadà al segle XVII (4). Aquesta recerca pot ajudar a aclarir el tema i ens acostava a la tesi que planteja L.A. Tilly sobre la necessitat d'un acostament i interrelació entre la història de la família i la història de la dona (5).

Al llarg d'aquests treballs ens aproximem al coneixement d'unes pautes de comportament dels individus. Cal fer referència a la necessitat de més estudis que ens diguin si hi ha diferències de comportament entre els grups socials. Cal dir també que a totes aquestes investigacions hi ha una falta de contextualització que ens ajudi a introduir-nos dins la realitat social. És a dir, existeixen omissions com: sistema de propietat del tipus de família que

s'analitza, de quina manera es transmet, i mai no tenen en compte la cultura de la població que és objecte d'estudi (6).

Tots aquests estudis sobre demografia han donat lloc a l'elaboració d'una sèrie de teories generalitzades entre les quals cal destacar, pel que a nosaltres ens interessa, la teoria de Laslett i els models de Hajnal sobre l'existència d'una família mediterrània, que posteriorment estudis monogràfics locals s'estan encarregant de desmentir, ja que la realitat observada per aquesta és completament diferent. Per tant, caldria plantejar el perill que significa una generalització excessiva.

Respecte a les anàlisis qualitatives que es fan sobre el tema de la família, podríem fer una diferenciació de diversos tipus d'investigació:

1. Anàlisi de les fonts jurídiques sobre les diferents qüestions que afecten el món de la família i que ens situa dins un marc teòric de com dur a terme qualsevol acció per part dels seus membres; també ens mostra la rigidesa o laxitud del sistema, sempre, com ja he dit, des un punt de vista teòric.
2. Anàlisi de fonts literàries, que generalment ens parlen de la cultura de la classe dominant de l'època, ja que eren poques les persones que sabien llegir i escriure. També són importants els llibres de sermons i altres fonts d'aquest tipus perquè ens acosten més als costums de les classes populars, on per una banda hi ha una relació dels costums d'aquesta gent i per l'altra ens dóna a conèixer la cultura o costums que s'intenten imposar des de la trona de l'església, que durant aquests segles fa un paper molt important en relació amb l'intent d'adoctrinament de la població i d'evitar que fets com el matrimoni, l'herència, etc. no se li escapin de les mans.

3. Anàlisi de les actes notarials, on es registren les accions i decisions que duu a terme el cap de família o els seus membres sobre declaracions d'herència, traspassos de propietat, tutories, matrimonis, etc. Tanmateix cal tenir en compte que, encara que aquesta és una de les fonts més rica i variada per la diversitat de la tipologia, i ens acostava a una realitat més quotidiana de la població, no tota la gent passa pel notari; els que no tenen res, no cal que ho facin. També obtenim la diferència de comportament entre els grups socials, els gèneres, el paper que fa cadascú dins la família, al costat de l'evolució de dits comportaments segons la conjuntura en què es moguen.

Al llarg, doncs, dels resultats d'aquests tipus de treballs, recollirem la situació dels diversos aspectes que influeixen i determinen la vida de la família, i per tant anirem aproximant-nos molt més a la realitat de la vida quotidiana de l'època.

Tots aquests estudis ens parlen de l'existència, durant l'Edat Moderna, d'una gran diversitat de sistemes jurídics, fins i tot dins un mateix territori; de costums de la gent del poble que molt sovint són distints de la cultura oficial que pretén imposar la classe dominant; de les diferents estratègies que realitzen els diferents grups socio-professionals per mantenir o millorar el seu status si fos possible i, fins i tot, de les diferències que es poden trobar dins un mateix grup, segons la posició econòmica que tingui i que es fa més evident en èpoques d'estancament, etc. Per tant, ens posa en contacte amb un món familiar altament complex i amb una gran varietat de matisos, com veurem més endavant.

Tant aquests tipus de recerques de caràcter qualitatiu -que de vegades tracten un sol aspecte dels esmentats anteriorment, d'altres dos o més, que creuen les fonts, i així

són més globals i fan l'estudi més complet-, com els demogràfics, necessiten canviar impressions contínuament, ja que sense una contextualització l'anàlisi queda incomplet. Aquesta qüestió requereix la realització de grups de treball a causa de la complexitat que aquesta tasca comporta.

b. Alguns aspectes generals sobre la família a l'Edat Moderna

Com especifica Lawrence Stone al seu llibre sobre la família anglesa a l'Edat Moderna, The family, sex and marriage in England 1500-1800, el terme descrit com a família, almenys al llarg dels segles XVI i XVII, és entès com totes aquelles persones que viuen sota un mateix sostre, que ell aplica al terme anglès de "household" o "agregato domestico", com s'anomena a Itàlia, i que aplica a la unitat de producció i consum, és a dir, s'aplica el concepte de co-residència, però no així el de parentiu, mentre que l'anomenat autor entén per família, o així ho defineix a la seva obra, a tots aquells membres parents que viuen sota el mateix sostre -"those members of the same kin who live together under the roof"- (8).

Si mirem dins un diccionari espanyol de l'època, com fa Isidro Dubert al seu estudi sobre Santiago al segle XVIII, per definir el concepte de família, veiem que per aquesta s'entén "la gente que vive en una casa baxo del mando del seños della... el señor..., e su muger, e todos los que vivem so él, sobre quien de un mandamiento así como los hijos de los sirvientes e otros criados" (9), i així es defineixen tots aquells individus que abarquen aquesta unitat.

Serna dos, doncs, els conceptes que es relacionen amb la definició de família: parentiu i co-residència, que poden anar junts o separats, d'aquí la ambigüitat del terme al llarg del temps objecte d'anàlisi. Per això, i ja que

ens referim a la família com a unitat de producció i reproducció, dels segles XVI al XVIII, igual que Dubert, acceptarem de la definició la cohabitació en detriment del parentiu, encara que, com s'ha especificat molts cops, es donaran totes dues fusionades.

Després de l'intent de definir la família o el que per ella entenem durant l'Antic Règim, passaré a tractar els punts que al meu entendre estan més íntimament relacionats amb aquesta cèl·lula social, fent en cadascú un apartat destinat a plasmar la situació de la dona, ja que em sembla que aquest és un punt molt important a causa de la predominància tant legal com real de l'home. S'intentarà explicar l'important paper de la dona dins la família en tots els aspectes. Aquests seran: treball, herència i constitució matrimonial.

1. Treball

Durant l'Antic Règim, la família serà la unitat de producció, reproducció i consum principal, però al llarg dels segles hi haurà una sèrie de canvis relacionats amb la major o menor valoració de la terra com a font principal de riquesa i supervivència, i l'escassetat de parcel·les que farà que moltes famílies de petits pagesos hagin de vendre la seva força de treball tant al camp com a la ciutat. Aquestes famílies seran així unitats de reproducció i consum i deixen la propietat de producció en mans de les classes dominants a mesura que s'avança cap a la societat contemporània.

Però encara que el fet econòmic tingui potser una incidència més gran sobre la vida dels individus, no s'ha d'oblidar la importància d'altres aspectes que influeixen igualment sobre la vida de la família, com són els costums populars, el concepte que té la noblesa d'aquell temps sobre el treball, la influència de l'Església i de l'Estat en la vida de la població ...

Respecte al treball, cal diferenciar dos àmbits, que intentaré mostrar d'una forma molt general i merament introductòria per tal d'ajudar a la introducció d'alguns plantejaments; em refereixo als mons urbà i rural. Aquest últim té més estudis perquè l'economia d'aquesta època és eminentment agrària dins un règim senyorial, encara que la ciutat i el mercantilisme aniran tenint més importància a mesura que avancem en el temps, i el capitalisme sigui el model de producció dominant.

1a. El món rural

Dins d'aquest món caldria fer una primera reflexió sobre l'estructura de la propietat que, bé partint del senyor feudal, com sembla que passa a la Polònia del s. XVII (10), bé per mitjà de la supervivència, determina en major o menor grau el nombre de membres que componen una família. Existeix així una relació entre l'extensió de la terra que es treballa i les dimensions de la família.

Tal com diu Peter Czap Jr. en un estudi sobre la família camperola d'una zona de Rússia durant el s. XIX, la família nombrosa és la major riquesa del pagès -cal dir que està parlant sobre una pagesia benestant-. Així doncs, ens podem fer una idea de l'importància del treball de tots els seus membres a l'explotació de la propietat, ja sigui gran, mitjana o petita (11),

Hi ha diversos factors que influeixen en el treball i en la tipologia de la família al món rural: l'estructura de propietat del lloc que estudiem, la manera en què s'hi accedeix, és a dir, si es traspasa la propietat via post-mortem o hi ha un altra manera, com pugui ésser l'existència d'un mercat de béns immobles...

A l'estudi que fa W. Kula sobre la família pagesa a Polònia al s. XVII veiem com les dimensions de la parcel·la

explotada està en estreta relació amb el nombre de membres que la componen, ja que el que pretén el senyor de totes les seves propietats. Per això arriba a canviar una família d'explotació, quan ha mort algun dels seus components i ja no poden assegurar el rendiment de la que tenen, a una parcel·la de dimensions inferiors i instal·len a l'altra una família més gran (12). Cal tenir en compte que ens trobem en una zona amb un fort règim senyorial i d'aquí la influència directa de les decisions del senyor sobre els seus camperols (13).

Igualment en un estudi de Laslett sobre l'Anglaterra del s. XVII, en què s'analitza la composició de les cases d'una població a finals d'aquesta centúria, s'observa com el nombre d'individus que formen una família augmenta a mesura que pugem a l'escala social, i com, tornant així a la frase de Peter Czap jr., són els yeomens els que tenen més fills i persones de servei a casa seva, i això significa més braços per treballar, i on, a part de la noblesa, apareixen les famílies complexes (14).

Un apartat especial mereixen les persones que es dediquen al servei, i que són els fills o filles de les famílies pageses que, com que no en tenen prou per a la subsistència, passen a treballar pels nobles o camperols benestants. Aquests són els que fan que el nombre de membres que componen aquestes famílies, -sempre atenint-nos a la definició donada al començament d'aquest treball, en què el criteri dominant és el de co-residència- sigui nombrós quan a nombre de components. A explotació més gran es necessiten més membres pel seu manteniment. Així doncs, la família en aquests àmbits és una unitat de producció i reproducció, com veurem més endavant.

Aquesta idea es reafirma una mica més si tornem a mirar el treball de Laslett a què ja he fet referència. Hi veiem que, a diferència del servei dels nobles que es dediquen al manteniment de la casa, les persones del servei

dels yeomen es dediquen a fer les feines del camp. El fet que siguin camperols amb unes extensions de terra gens menyspreables, fa que es necessitin moltes mans per a la seva explotació, i això es tradueix en un important nombre de fills i persones de servei que són considerades com a membres de la família tot i que no tenen llaços de parentiu entre ells.

D'altra banda, caldria veure el comportament de les famílies a altres llocs d'Europa on la terra no és considerada tradicionalment com una propietat, com sembla ocórrer a algunes parts de l'Europa del Nord. L'explotació d'aquestes terres es duta a terme entre diverses famílies que conviuen en una mateixa granja a la qual tornen després d'haver treballat les terres, que de vegades es troben prou lluny; on no hi ha persones dedicades al servei. Aquí no és cada família la que treballa la seva parcel·la, sinó que tot es fa en comú. Aquesta sembla que és la situació d'una zona del territori de Finlàndia on la terra tenia al començament d'aquesta època un valor mínim. Conforme avancem en el temps, i sigui menor la zona de conreu, disminuirà també el nombre de persones que porten l'explotació de la granja endavant. En canvi veiem com a les zones insulars, les terres són explotades per famílies complexes que tenen un nombre de gent de servei que formen part de la família. Els dos exemples relatats es troben inserits en un context socio-econòmic i cultural diferent (15). A diferència de la resta d'Europa en aquestes zones on la terra encara no té un valor tan important, no sembla que hi hagi problemes respecte a l'exigència de drets d'herència.

Analitzant la situació del món rural a la monarquia hispànica durant els segles XVI al XVIII, trobem igualment una gran diversitat de situacions i una major complexitat en les famílies que tenen grans extensions de terra. L'estructura de les famílies del petit pagès que cultiva la terra, bé en arrendament, emfiteusi, o en propietat franca

és nuclear. Tots els membres de la família treballen a l'exploració de la terra.

Per l'estudi de Llorenç Ferrer sobre els pagesos de mas a la comarca del Bages durant el segle XVIII, veiem com l'hereu compta amb la terra com si fos un capital i és ell qui col·loca els germans, que en cas de quedar-se al mas, col·laboren en el manteniment de l'heretat que, en aquest cas, és el patrimoni principal (16). D'aquesta manera hi hauria una estructura familiar de tipus complex, coincidint amb les generalitzacions que s'apliquen al cas català (17). Nogensmenys, aquestes generalitzacions contrasten amb altres casos, com el que existeix a la localitat de Sant Pere de Terrassa al s. XVII, on apareix una família nuclear, ja que són el pare i els fills els qui s'encarreguen de l'exploració de la terra (18). A Catalunya, d'altra banda, començarà a tenir importància l'aplicació del sistema del "putting out", que incidirà sobre les famílies dels petits camperols o jornalers que treballen per a un sou, que fa que la seva família deixi de tenir la propietat de la producció, qüestió que ja es tractarà posteriorment (19).

Fent un repàs dels treballs que sobre el tema s'han fet al País Valencià, és important dir com a partir dels estudis sobre els diferents tipus de transmissió de propietat ens trobem amb l'aparició d'un mercat de terres, que és més o menys accentuat segons la conjuntura existent que ens pot fer referència a un cert dinamisme econòmic (20). Tot i així, són els membres de la família els que treballen la terra ajudats per jornalers allí on l'extensió de la propietat ho demana. A partir de l'anàlisi que fa J.M. Pérez García de la situació rural en un poble situat a la comarca de l'Horta al llarg del s. XVIII, s'observa com el nucli de l'agregat domèstic són els fills i els pares; l'aparició del servei passa on les propietats són més grans. Segons aquest estudi, l'estructura de la família varia segons l'extensió de la terra que es posseeix, ja que troba les famílies complexes entre els propietaris de les "alque-

ries" que ell equipara als pagesos de mas catalans (21). Pel que hem vist fins ara les recerques sobre el País Valencià, trobem dos formes diferents d'explotació de la terra: una, en què el treball el duen a terme la família, tot i comptant amb el personal del servei, i aquella que fa servir el jornalier quan el necessita.

La importància de la família com a unitat de producció al món rural també es confirma a l'estudi que José Hurtado ha fet sobre l'horta de Lorca a Múrcia (22). S'hi estableix una diferenciació entre la composició de les famílies dels llauradors i la dels jornaliers. És interessant observar com mentre els camperols compten amb un nombre de fills notori per poder treballar la terra, és clar, aquest nombre disminueix entre els jornaliers, i és molt baix. Una diferenciació semblant es troba en un estudi realitzat sobre la Itàlia central durant els segles XVII i XVIII, i fa la distinció entre els jornaliers i els parcers. Mentre l'estructura de les famílies dels jornaliers és nuclear, la dels parcers és complexa (23). La diferència és que a Lorca hi ha un domini de la família nuclear que es podria relacionar amb l'estructura de la propietat. Aquest domini a Múrcia d'aquest tipus de família és corroborat pels estudis de F. Chacón (24). Tots aquests exemples ens remetrien a com les famílies dels jornaliers deixen d'ésser una unitat de producció per convertir-se en senzilles unitats de treball, i per tant no cal tenir braços per treballar una propietat que no existeix.

Al llarg de tots els casos -molt generals- que fins ara s'han esmentat, s'ha intentat mostrar la importància que té la família com a unitat de producció al món rural, tant en els exemples europeus com els que analitzen la situació a l'Estat espanyol. Tanmateix, però, caldria fer algunes consideracions sobre això com seria fer una diferenciació entre els diferents grups de llauradors i la seva evolució al llarg de tota l'Edat Moderna, d'una forma molt simplificada.

Pel que fa als camperols amb una escassa extensió de terreny, molts potser actuaran de vegades com a jornalers a les terres dels altres. Aquestes famílies potser al llarg del temps podrien deixar d'ésser unitats de producció per formar tan sols unitats de treball, de reproducció i consum. També serà la mà d'obra barata que contractaran els manufacturadors, o el que s'anomena putting out system. Per mitjà d'aquest sistema, les famílies completaran la seva economia: treballaran tots els membres de la família a les hores que el treball del camp ho permeti. La producció passa a ésser propietat del manufacturador i continuen com a unitat de consum.

Aquest sistema comença a aparèixer a Catalunya a finals dels s. XVII. De 1600 a 1640, la indústria tèxtil emigra al camp i realitza una forma capitalista de distribució social del treball (25). Durant la crisi d'aquest segle, hi ha un increment del volum de jornalers i parcers, que segons R. García Cárcel: "constituyen el resultado final de la revolución social del campo catalán en los siglos XVI y XVII" (26).

En la mesura que ens acostem als pagesos que tenen extensions més grans de terra, serà la família qui la treballa, i s'hi troba personal de servei, o jornalers, que ajuden a les feines del camp. Si les persones del servei que treballen a les feines del camp viuen sota el mateix sostre que els membres units per parentiu i són considerats com a membres de la família -d'acord amb la definició que sobre la família sembla que es té a l'època- sí que es poden considerar aquestes cases com una família que actua com a unitat de producció i reproducció. A més a més, caldria considerar si el personal de servei contrauen matrimoni, si estan en estat de celibat, o si, en cas que es casessin, abandonen les granges per formar la seva pròpia unitat de treball o es queden a l'agregat domèstic, que donaria lloc a l'aparició d'una nova unitat senzilla dins una altra més complexa que seria la unitat de producció.

Si les terres, al contrari, són treballades tant pels membres de la família, com pels jornalers eventuais, que igualment sembla que passa a l'evolució de l'Edat Moderna -bé com a resultats de conjuntures desfavorables com pugui ésser la que hi ha al s. XVII, que afecta d'una forma molt dura el petit pagès per convertir-lo en jornalero, o bé pel fet que sigui més barat contractar jornaleros que mantenir el servei a casa-, caldrà matisar el terme de família com a unitat de producció, ja que entren en joc un nombre de membres exògens a la família com a tal i que ajuden a l'explotació i manteniment de la terra, encara que sigui la família que té la terra qui porti el pes de la producció. Però malgrat aquesta consideració, la família es la unitat de producció dominant a l'època Moderna, sempre que es comptabilitzin els criats dins d'aquesta entitat a les propietats on es facin servir. Si no ho fem així, comprovarem que s'allunyen de la identificació total de família = unitat de producció.

Al llarg d'aquestes línies, he intentat fer una anàlisi general del treball a la família rural, centrant-me, això sí, en les diferents famílies que tenen la terra, ja sigui en emfiteusi, arrendament o siguin terres al·lodials -els diferents tipus de tinença de la terra al llarg de l'Edat Moderna són diversos i depèn del lloc que és objecte d'estudi-, ja que a la gran majoria la terra pertany a la classe noble o a feus eclesiàstics. Aquesta ha estat la causa de no haver tractat el tema de les famílies nobles, per la no explotació directa de la terra, en què potser té a veure la mentalitat del noble del treball com un desprestigi o com una captivitat no digna.

1b. El món urbà

La situació de les famílies dins aquest món és molt més diversa, però el nivell de coneixement és molt més inferior que l'àmbit urbà, a causa de l'existència de menys recerques sobre l'àmbit.

Els factors que influeixen sobre la família dins aquest àmbit seran els mateixos que a la família rural, però potser que aquí sigui el sistema hereditari que utilitza el cap de família, el que tingui més pes que els altres. Això no vol dir que s'hagi d'oblidar l'estructura de propietat, ja que durant aquests segles emigren a la ciutat aquelles persones que no tenen terres suficients. També a la ciutat trobem hidalgos i als fills segons dels nobles que no han estat nomenats hereus, entre d'altres.

A la ciutat, doncs, es donen cita una gran barreja de grups sòcio-professionals, en què el manteniment del negoci és la base de la seva economia. Serà així el grup d'artesans i el dels comerciants o botiguers, on la feina dels membres de la família serà determinant, igual que al món rural.

Dins el món de l'artesanat, caldria establir una diferència entre aquells que estan sotmesos al rigid control dels gremis, com pot ser als territoris de la monarquia hispànica, i aquells altres que no ho estan i que potser tinguin alguna incidència sobre el treball dels membres de la família al negoci.

Al llarg d'aquests segles, observem com tots els membres de la família treballen al taller de l'artesà, que compta amb aprenents que entren a formar part de la família, igual que el personal de servei de les famílies pageses. El problema de continuar el negoci artesanal, en què la família és la unitat de producció, vindrà amb la desaparició del pare o cap de família, quan no existeixi cap fill en edat de continuar el negoci. Estem parlant de societats on impera el sistema gremial. Aquesta serà la situació dels territoris de la monarquia hispànica fins al regnat de Carles III en què hi ha l'alliberament del treball en un moment en què el sistema gremial està desintegrant-se.

La vídua no podia continuar el negoci si no contractava un mestre gremial (27). Així, la família que es trobés en aquest cas corria el perill de deixar d'ésser una unitat de producció, en cas que no fés el que he esmentat anteriorment. En teoria, a les societats no sotmeses a l'actuació d'aquestes corporacions, les famílies poden tenir més continuïtat de negoci i una llibertat d'acció més gran (28).

Pels estudis de Laslett, sabem com els membres de la família anglesa treballaven tots plegats a les fleques, carnisseries... (29), i també trobem notícies sobre el mateix tema a altres estudis referents a d'altres llocs i als diversos negocis existents a l'Edat Moderna (30).

Però, a més a més, en aquest món trobem tota una diversificació, que no existeix a l'àmbit rural, ja que aquí hi trobem moltes famílies que no poden ésser considerades com a unitats de producció. Em refereixo a les famílies de notaris, metges, cirurgians..., en què la feina la fa tan sols el cap de família. Aquesta professió potser serà heretada pel fill si el tingués. El mateix passa entre les famílies de l'oligarquia, formada pels fills segons de la noblesa o per membres d'una burgesia poderosa, com puguin ser els "ciutadans honrats" que estaven als governs locals d'algunes ciutats catalanes (31).

Hi ha una altra qüestió que cal tenir en compte sobre aquest tema de família = unitat de producció. Si és cert que al llarg dels estudis realitzats hem trobat referències a la importància del treball de tots els membres de la família, tant al taller artesanal com a la botiga, i que aquesta és la situació dominant durant tots els anys que ocupi l'Edat Moderna, també és ben cert que hi ha tallers on es fa servir mà d'obra assalariada, i s'allunyen així de la imatge que estem presentant de la família com a unitat de producció. Aquests treballadors, que passaran dels tallers a les fàbriques en èpoques més properes a nosaltres

pertanyen a les classes populars, en què cal el treball de tots els membres de les seves famílies a canvi d'un salari per poder subsistir. Aquestes famílies, igual que els jornalers dels que ja hem parlat abans, són tan sols unitats de reproducció i consum. Això es pot aplicar a l'exemple a què fa referència M. Carbonell al seu estudi sobre el treball de la dona a Catalunya durant l'època moderna i que ens parla d'un problema que hi va haver a finals del segle XVII. Per aquests anys, les filadores barcelonines s'amotinen perquè els peraires treien la llana de la ciutat buscant el camp (32), i ens recorden de nou el putting out system a què ja hem fet referència -eren dones que vivien d'un sou- iles seves famílies són unitats de treball.

Dins el món urbà de la monarquia hispànica cal parlar de la creació de les "fábricas reales" durant el set cens, la fàbrica d'indianes a Catalunya, coincidint amb la decadència del sistema gremial, fent, i això és el que m'interessa ressaltar, que a poc a poc la família deixi d'ésser aquella unitat productora a que ens referim al llarg d'aquest punt (33). D'altra banda, la creació de fàbriques tampoc no és una característica general d'aquesta època.

Dades que cal tenir en compte, i que semblen confirmar tot el que hem dit anteriorment, són l'existència de dones soles o fadrines que treballen com a assalariades, de qui dóna notícia I. Dubert al seu treball sobre Santiago de Compostel·la al s. XVIII (34). La importància d'aquesta dada és que les notícies sobre solitaris a l'Edat Moderna són d'homes, per regla general, ja que culturalment està permès ésser solters sense tenir la necessitat d'entrar en un convent, com passa entre les dones que no es casen i no són a casa dels pares.

En aquesta mateixa línia de com la família va deixant d'ésser una unitat de producció, és interessant fer referència a un estudi sobre la transformació de l'hàbitat d'un carrer artesanal barceloní, entre finals del s. XVII i

mitjans del XIX que fa Pilar López (35). S'hi anoten qüestions com el lloguer que cobren les famílies artesanes -que tenen la típica casa de planta baixa i pis- per part del seu espai a les famílies o persones que vénen a treballar a la ciutat; com augmenta l'altura dels edificis a finals del XVIII; com es divideixen les cases... Tot en un moment en què el sistema gremial s'esfondra i apareixen les fàbriques tèxtils. També veiem com els artesans troben una altra font d'ingressos fora del seu negoci tradicional, i l'economia familiar s'adequa als nous temps.

Encara que sembla que és cert que la família és també en aquest món la unitat de producció principal al llarg dels ss. XVI al XVIII, també ho és que cal establir una diferenciació entre l'evolució dels diferents grups socials al llarg del temps, i que hi ha un major nombre de famílies que deixen d'ésser unitats de producció per convertir-se en unitats de treball. Sobre el primer punt, cal relacionar-lo amb la incidència econòmica sobre les famílies menys afavorides, que es convertiran en unitats de treball i consum.

Cal destacar igualment que la informació que s'ha pogut treure per la confecció d'aquest tema no ve tan sols de recerques fetes sobre història rural i història de la família -que, pel que fa a l'àmbit urbà, cal tornar a fer constar la manca d'estudis-, sinó que també ha estat molt important la informació proporcionada pels estudis d'història de la dona. Així doncs, caldria recordar de nou la necessitat que hi ha d'un canvi de resultats obtinguts a les recerques dels diferents camps d'investigació que en tot o en part estudien aquest tema i ens ajudi així a veure la família més profundament i dins la seva globalitat.

D'altra banda, i ja introduint el nou punt a tractar, cal dir que la dona ha estat relegada, al llarg d'aquesta època i fins fa molt poc temps, a un segon pla tant jurídicament com culturalment. Per tot això, cal examinar el seu

paper dins la família pel que fa al treball, i veure com és considerat per fer-se una idea millor de la seva situació.

1c. El treball de la dona a la família

Hi ha hagut diverses investigadores que han analitzat el treball de la dona al llarg de la història i n'han fet ressaltar importància i demostrat la participació activa a la societat.

Però a l'hora d'estudiar el treball de la dona a la família a l'Edat Moderna s'hauria de fer una primera referència a la influència del pensament humanista sobre el lloc que ha d'ocupar la dona, que la relega a l'espai domèstic. S'exalta el seu paper reproductor, com a mare que tindrà com a arquetipus la figura de la Verge, que l'Església difondrà com a model a imitar. Per tant, si l'adveniment de l'època renaixentista significa un pas endavant en el camí cap al "progrés", serà en canvi un pas enrera en la idea que es va difondre sobre la dona pels intel·lectuals. Al seu coneixement tan sols poden accedir les classes cultes, i dins aquestes els homes en un major percentatge. Però també l'Església difondrà una visió negativa de la dona. Els rectors dels pobles en seran els principals difusors entre les classes populars (36).

La dona com a membre de la família, té un paper important tant a l'àmbit rural com a l'urbà. Dels segles XVI al XVIII veiem la dona treballant al camp "... cavando, escardando, en la elaboración de productos lácteos y en los corrales, y también en la industria doméstica..." (37). M. Berg parla de la importància de la feina de la dona a la manufactura domèstica, fent referència a com és d'atractiu als ulls dels manufacturadors la utilització de la mà d'obra barata de dones i nens (38), sobretot dins la manufactura tèxtil, com a filadores. Els diners guanyats serveixen a

la família pagesa com a economia complementària per a la seva subsistència. Això passa entre les famílies de jornalers o petits llauradors.

A les famílies de les ciutats, les esposes i filles dels artesans i botiguers treballen igualment al negoci familiar com a mà d'obra, igual que els varons. La filla així passa per un període d'aprenentatge, no especialitzat, a diferència dels fills, que la portarà a treballar al taller o negoci del seu home quan es casi, ja que l'endogàmia socio-professional és molt normal a la concertació d'un matrimoni. Però, com explica N. Z. Davis en un estudi sobre la dona a Lió, al llarg del segle XVI aquesta adapta el seu treball a les necessitats de la família de què forma part durant els cicles de la seva vida. Així, doncs, la dona té escassa consciència de treball (39).

També cal establir de nou una diferència entre aquells negocis sotmesos a la rígida normativa dels gremis, i els que no ho estan. En aquelles societats amb més llibertat d'acció, trobem la dona, una vegada ha quedat vídua, al cap dels negocis del marit, i també ens les trobem encapçalant els seus negocis mentre el seu home duu el seu endavant. Aquests últims exemples es troben en una minoria, però existeixen; és el que N.Z. Davis, al mateix estudi a què he fet referència anteriorment, anomena "artesanes infependents".

En canvi, en aquells altres tallers sotmesos a les regles gremials, la família pot tenir dificultats si mor el pare sense deixar cap fill varó en edat de dur el negoci. Com ja hem dit, la vídua haurà de contractar un mestre del gremi per poder continuar amb el taller. S'infravalora la tasca de la dona al negoci familiar. Aquesta situació, que és una continuació de l'Edat Mitjana (40), no canviarà fins al s. XVIII, en què s'alliberarà el treball de la dona a "les feines pròpies del seu sexe", que permetrà que la do-

na, en qualsevol cicle de la seva vida, pugui tenir el seu negoci sense contractar home -mestre gremial- (41).

A la dona la trobem treballant com qualsevol altre membre de la família, tant al camp com a la ciutat; en negocis i tallers artesanals; i ja sigui com a assalariada, aportant un altre sou a l'economia familiar, o ajudant el pare o el marit al seu negoci, sobretot dins el món del tèxtil, encara que també apareix en altres camps que no es consideren com a típicament femenins.

Demostrada ja l'aportació del treball de la dona a la família, cal dir que aquest es troba infravalorat, i en el cas d'ésser assalariades, pitjor pagat que el dels homes. Així, la seva aportació monetària sempre serà inferior a la del "cap de família" si ens referim a les famílies de jornalers i assalariats (43). Aquestes dones, reparteixen el seu temps en la realització de tasques domèstiques i l'ajuda al treball de la unitat familiar. Així, veiem com la relegació de la dona a un espai merament domèstic de què parlàvem al principi no passa exactament. La dona treballa a la família durant totes les facetes de la seva vida: primer com a filla, després com a mare i finalment com a vídua, quan té grans dificultats econòmiques, sobretot si pertany a les classes populars, o de reglamentació, si recordem tot el que hem dit sobre els gremis. Al llarg de l'Edat Moderna trobem notícies de vídues amb una situació gens favorable.

Així, doncs, hem vist com la dona té un lloc al treball de la unitat familiar al llarg de tota aquesta època. S'ha esmentat com participa activament a les feines del camp, i com aquesta dona es convertirà en la mà d'obra barata que treballarà pels manufacturadors de les ciutats, complementant així els ingressos familiars. Igualment és a la ciutat, al taller del pare o el marit, o senzillament treballant per un sou per aportar a casa i poder viure. La

infravaloració, el fet de considerar aquest treball com a subsidiari del marit, i la manca d'identitat laboral per part de les dones mateixes, seran algunes de les característiques que marquen el treball de la dona a la família al llarg d'aquests segles.

2. El sistema d'herència

Com apunten Kretzer i Brettell: "... els sistemes d'herència envolten un nombre de decisions bàsiques, algunes de les quals es refereixen per la llei o el costum: sexe de l'hereu... les diferències en l'estructura de l'agregat domèstic, en les relacions de parentiu i en altres fenòmens demogràfics, es relacionen amb la forma de traspàs de la propietat..." (44); així assenyalen la importància que té el sistema d'herència a la família i les conseqüències que comporta.

De totes les qüestions que cal tenir en compte quan s'analitza el sistema d'herència a l'Edat Moderna, jo destacaria:

- La relació existent entre el traspàs de la propietat / estructura familiar i d'altres fenòmens demogràfics / unitat de producció.
- La llibertat que pugui tenir el testador per deixar com desitgi el seu patrimoni i les estratègies que es duen a terme per tal d'evitar un fraccionament d'aquest tipus de patrimoni, en cas que es contempli la legítima.
- La zona d'estudi i la situació econòmica que influeix en el repartiment de l'herència.

Tres són els sistemes hereditaris que trobem al llarg de l'Edat Moderna: sistema d'unigenitura o primogenitura,

és a dir, llegar-ho tot a un hereu; repartiment igualitari entre tots els fills del testador; i el sistema de millorar a un fill sobre els altres fills. Les conseqüències de tot això serà que la propietat quedi intacta, que es reparteixi més o menys o que es realitzin tota una sèrie d'estratègies per evitar la fragmentació excessiva, com pot ser la venda de parcel·les entre germans que han heretat, tal com sembla passar de vegades a la València dels ss. XVI i XVII (45), o que els hereus visquin junts per no dividir el patrimoni, com passa en algunes zones d'Itàlia des de l'Edat Mitjana (46) ... A més, el sistema hereditari practicat pot tenir com a conseqüència que els fills segons se'n vagin i es dediquin a d'altres activitats, o es quedin ajudant l'hereu al manteniment de l'heretat, tal com passa entre els pagesos de mas a la Catalunya moderna -cabalers- (47), o entre les famílies nobles d'aquesta època... entre altres coses. El que és clar és que el sistema d'herència influeix directament en els comportaments demogràfics de la gent, tal com l'edat d'accés al matrimoni, els índexs de fecunditat, natalitat, nupcialitat, etc.

Una generalitat que es pot fer extensible al llarg de tota l'Edat Moderna és la preferència dels varons sobre les dones a l'elecció d'hereu. La dona accedirà a l'herència quan la demografia li sigui favorable per falta de descendència masculina a la família, fora que el testador ho especifiqui de forma diferent al seu testament, cosa que per altra part no sembla passar gaire sovint durant aquesta centúria. En això contribueix potser el fet que la dona sigui jurídicament contemplada com si fos menor d'edat (48). En aquest sentit, i com a exemple, cal fer referència al model d'herència seguit en algunes àrees de la costa gallega associada a una economia pesquera, on la filla és l'hereva i la que es queda a casa dels pares, vivint-hi amb el seu marit i els fills, ja que ella és una assegurança de vellesa pels pares. En aquesta zona, la terra és el mitjà principal de subsistència (49).

De la mateixa manera, sembla que serà la dona, i sobretot la pertanyent a les classes més populars, sobre la qual la influència de les conjuntures econòmiques desfavorables serà més accentuada. Potser és perquè en aquestes circumstàncies és automàticament exclosa de la possibilitat d'herència un cop rebuda la dot, com als llocs de València que he investigat durant aquesta centúria, on la prioritat del varó sobre la dona es fa més evident (50).

D'altra banda, i si ens centrem ja a la monarquia hispànica, podem distingir, tal com especifica E. Gacto al seu article sobre la visió jurídica al Mediterrani hispànic, que són diverses les legislacions que coexisteixen en aquesta època sobre la família i l'herència. El dret castellà, el català i el valencià potser són els més estudiats (51). Al segle XVIII, amb el decret de Nova Planta, València perd el seu dret privat i passa a formar part de l'àmbit castellà, cosa que no passa a Catalunya.

En totes aquestes legislacions cal distingir: la legítima, a la qual tots els fills tenen dret, i la resta del patrimoni, que el testador pot deixar a qui desitgi. A València l'obligació de deixar la legítima als fills desapareixerà al s. XIV, deixant-ho tot a la lliure voluntat del testador, que confereix als territoris del País Valencià una gran llibertat d'acció pel testador a l'hora de repartir el seu patrimoni entre els seus fills (52). Amb aquest fet, també cal destacar l'existència de dues línies d'herència al País Valencià i a Catalunya davant el règim de ganancials del sistema castellà, que defensa la divisió igualitària del patrimoni familiar entre tots els hereus, reconequent la millora del "tercio" i el "quinto" (53).

Passant a la pràctica d'aquests sistemes d'herència, veiem com a Catalunya hi ha el sistema de primogenitura, i apareix la figura de l'hereu, que és qui es queda amb l'heretat després d'haver repartit la legítima entre els

germans, i passa a ésser cap de família, que es farà efectiu a la mort del pare. Aquest sistema apareix entre els pagesos de mas i mercaders de la comarca del Bages que estudia Llorenç Ferrer. La resta dels germans -fadrísters- o es queden amb el germà gran, ajudant a la terra o al negoci, o marxen a la ciutat, on l'hereu els col·loca, o ingressen a les files del clero (54), cosa que en aquesta època sol passar molt sovint. Els germans que es queden a la propietat per regla general es queden solters. Com apunta Llorenç Ferrer, també tot això forma part d'una estratègia familiar que veurem més endavant.

Aquest sistema de primogenitura a què ens hem referit abans, es mostrarà dominant entre les classes nobles de totes les societats de l'Edat Moderna. Igualment és el sistema que impera a Catalunya. Al País Valencià sembla que aquest tipus de sistema hereditari es troba present entre els mercaders i membres de les professions liberals amb un bon nivell econòmic de la primera meitat del segle XVII. Això coincideix sobretot a aquelles famílies on no hi ha més fills, o bé els únics descendents que hi queden després de l'hereu són filles. El plantejament que d'aquí es podria treure és el de mirar si la utilització d'aquest sistema es deu principalment a qüestions d'ennobliment per part d'aquests grups socials. Baixant a l'escala social, i fins i tot al nivell econòmic dins un mateix grup, ens trobarem amb un repartiment igualitari del patrimoni. Cal dir que els individus que testen nombentat tan sols un hereu, vinculen els béns per evitar un fraccionament posterior de l'herència. Els llauradors repartiran per igual parts entre els seus fills, potser a causa de la seva precarietat econòmica, entre d'altres coses. Això coincidiria amb l'estudi realitzat per A. Castaño Diaz sobre el camperolat alacantí. Cada testador es comportarà, doncs, de forma diferent d'acord amb la seva situació econòmica. Aquesta situació sembla que passa també a Santiago durant el s. XVIII (55). Caldria, d'altra banda, fer una reflexió sobre les diferen-

cies que es puguin trobar dins un mateix grup socio-profesional, ja que no són homogenis ni socialment ni econòmicament.

Per corroborar aquesta última exposició, hem de posar un exemple sobre la pagesia anglesa dels segles XVI i XVIII en què es pretén que tots els fills tinguin una part d'herència per poder sortir-se'n i o bé es reparteix a parts iguals, o bé es dona una parcel·la, encara que la principal quedi indivisa (56). Entre la gentry i els aristòcrates, la primogenitura serà el sistema imperant.

Tornant al territori de la monarquia hispànica, veiem com a l'horta murciana predominarà un sistema de repartiment igualitari, que comporta una estructura de família simple i un règim de residència neolocal. Segons Chacón, el règim d'herència tendeix a expulsar els fills un cop han accedit al matrimoni (57).

Sembla, doncs, que a pesar dels sistemes legals que existeixen a cada territori, cada grup o fins i tot cada persona en farà ús segons les seves possibilitats. Caldria fer un plantejament, i veure si hi ha algunes similituds entre els diferents grups socials dels diferents llocs, sempre tenint en compte que ens movem en àmbits diferents i amb condicions econòmiques i culturals distintes. El que queda clar és que el sistema d'herència condiciona el futur dels membres de la família, fora que es disposi d'un patrimoni propi que hagi vingut per les branques col·laterals.

Una altra qüestió a tractar és el moment en què es fa efectiu el traspàs de propietari. Un tipus d'estudi que pot servir com a complementari en aquests temes i que, al meu parer, es d'una gran utilitat, són els estudis que sobre els diferents tipus de transmissió de propietat ha fet al País Valencià el professor Benítez (58). En ells ens parla, per una banda, de l'existència d'un mercat de terres i ca-

ses, de la forma d'accés dominant a cada etapa i de la quantitat d'anys que una propietat sol estar en unes mateixes mans -període intertransmissió, se'n diu-, i per l'altra de l'estructura de la propietat. L'existència d'un mercat de terres farà que els petits emfiteutes vinguin les seves terres si no en tenen suficients, i això potser ens donaria la proletarització d'aquestes famílies, i que els que tinguin prou solvència puguin accedir a la propietat d'una altra manera que no sigui la transmissió intrafamiliar. Això caldria investigar-ho més profundament. També potser s'evita el fraccionament de la propietat comprant la part d'un germà, o es torna a unir antics patrimonis que abans s'havien dividit i havien anat per branques col·lectives. Cal dir que aquest mercat baixa durant les conjuntures de crisi i són els testaments, aleshores, les transmissions dominants (59).

Al llarg de la majoria d'estudis realitzats sobre aquesta matèria, sembla que entre els nobles i les persones dels grups socials ben situats, encara que la donació es realitza en el moment de la boda, no es fa efectiva fins a la mort del donador. Hem de dir que si que existeix una part del patrimoni que es fa efectiva al matrimoni: la dot, que la dona aporta al matrimoni. De totes maneres, de vegades passa -com a la València de la primera meitat del s. XVII-, que les dots molt quantioses es donen en més d'un pagament. Si es confirmés que la dot és l'única part del patrimoni que es fa efectiva al moment del casament, i que la resta es dona a la mort del pare o la mare, caldria ressenyar la importància que té l'aportació de la dona en el moment de formar una nova família, ja que serà l'única cosa que la família tindrà de la seva propietat, encara que aquesta sigui de la dona -sobretot entre les persones que pertanyen a les classes més desfavorides- (60).

També cal parlar del fet, analitzat a la comarca catalana del Vallès durant els ss. XVI i XVII, que quan les no-

ves parelles de pagesos formen la nova llar la meitat dels pares han mort, i això ens parla de l'existència de matrimonis tardans (61). És a dir, s'espera a la mort almenys d'un dels pares per poder casar-se.

Tornant de nou a la situació a Europa, podem esmentar el cas d'Estrasburg durant el segle XVIII, on quan el fill complia la majoria d'edat automàticament rebia la legítima, i això li permetia poder establir-se pel seu compte (62). A la península escandinava, en canvi, sembla que existeix una separació de la relació de propietari de la terra i l'autoritat del "household" on existeixen famílies complexes, transmetent-se la propietat, però la generació dels pares restaran l'autoritat, tenint així una assegurança de vellesa durant els ss. XVII i XVIII (63), -en aquest exemple ens movem dins un àmbit rural-.

Un altre punt a debatre, amb molta influència dins els jocs que hi pot haver dins la institució familiar, serà la qüestió de si la dona té o no l'úsdefruit de l'herència del marit. Això farà que per exemple les vídues no es tornin a casar, ja que el perdrien (64). En canvi, a València, al llarg de la primera meitat del s. XVII, hi retrobem notícies de vídues casades en segones i terceres núpcies, ja que sembla que la majoria perd l'úsdefruit a la majoria d'edat dels fills i, per altra banda, tampoc no sembla que durant aquests anys siguin gaires les dones que tenen aquesta situació d'usufructuàries (65). Si l'esposa que sobreviu al marit hagués de nomenar els hereus de la fortuna del marit, podria tenir un bon joc de poder dins la família per la seva capacitat decisòria.

La transmissió de propietat té una gran influència sobre tots els membres de la família. El sistema d'herència utilitzat condicionarà l'estructura familiar, l'edat d'accés al matrimoni i d'altres tipus de fenòmens demogràfics, encara que no vull dir que sigui determinant, si hi té gran

influència. Si al costat d'això esmentem l'estructura de propietat, el tipus de tinença de la terra, l'existència o no d'un mercat de béns immobles, etc., que potser condicionen el sistema hereditari, més el costum, com passa a Catalunya, ens adonarem de les possibilitats que té un individu de tirar endavant.

Per exemple es corrent, en èpoques de dificultats, que allí on la legislació dona joc per acoplar-se a les possibilitats d'un mateix, entre les classes dominants, deixant a part la noblesa, es tendeixi a vincular els béns per evitar un empitjorament del patrimoni, com passa a les terres productives i entre els comerciants valencians del s. XVII.

Així doncs, hauríem de concloure aquest punt dient que al llarg de l'Edat Moderna hi ha una gran diversitat de solucions a la situació de l'herència i el patrimoni. Potser Catalunya és el territori més uniforme quant a sistema utilitzat pel que fa als territoris de la monarquia hispànica. La legislació més laxa en aquest sentit potser és la de la València foral, on quasi tot sembla estar permès. Malgrat les variades legislacions existents, cadascú sembla adaptar-la a les seves possibilitats. Caldria veure si hi ha alguna similitud entre els diversos grups socials de les diferents zones o si optaven per solucions semblants, sempre dins la seva cultura i individualitat.

Per acabar, cal dir que el sistema d'herència condiciona molt la vida del individu pel que fa a no poder casar-se, i l'edat en què es pot fer, amb altres tipus de fet demogràfics que se'n podrien derivar.

3. La configuració matrimonial

Serà el matrimoni, on les famílies duen a terme tota una sèrie d'estratègies, que fa que la formació d'una nova parella passi a ser el millor mètode de reproducció social

que es farà patent sobretot entre les famílies nobles i les classes benestants.

Hi ha alguns temes que caldria tractar, com què aporta cadascun dels membres al matrimoni, la dot, qui la dóna, els elements que la componen, si existeix o no una endogàmia...; qüestions que es contemplen a les estratègies que fan que cada membre de la parella pugui o no mantenir-se a l'estatus que la seva família ocupa.

Durant l'Edat Moderna són les famílies respectives dels futurs esposos les que s'encarreguen de formalitzar el matrimoni entre els fills. És així com el pare determina amb qui s'han de casar els seus fills o filles. Per tant, el matrimoni es converteix en un contracte entre famílies que pretenen mantenir o pujar a l'escalafó social. Això no vol dir que no hi hagi matrimonis per amor. En aquests segles es troben notícies de realitzacions de matrimonis clandestins, o bé parelles que s'emparen a l'Església, per a la qual, al principi d'aquesta època, només amb el mutu consentiment dels contraients n'hi ha prou perquè el matrimoni sigui vàlid (6). Aquesta actitud de l'Església farà que s'enfronti amb l'Estat en algunes ocasions, com a França. L'Estat és partidari de la necessitat del consentiment dels pares, perquè considera que és un reforçament de l'autoritat a la família, que sembla que es relaxarà al s. XVII. Aquest fet L. Stone el relaciona amb un augment de l'autoritat de l'Estat, i és de l'opinió de la influència de la política a la família (67).

Un altre problema que hauria d'estudiar-se és la quantitat de matrimonis que es celebren a l'Església i quants se'n realitzen segons els costums, ja que sembla que tot i que l'Església es va reforçar per la regulació de tots els matrimonis que es feien -sobretot a partir de Trent, en què es fa obligatori passar per l'Església- no tota la gent es casava segons el sagrament eclesiàstic. Tot això

ens posa en relació amb l'existència d'una cultura oficial i una de popular que presideix les actuacions de la gent de l'època (68).

Però el tema que aquí ens interessa és veure totes les estratègies que duen a terme les famílies a la concertació d'un matrimoni i què fa que la família sigui el focus principal de la reproducció social de l'època objecte d'estudi.

Primerament veurem com cadascun dels futurs esposos aporten la seva part al matrimoni, que a la dona és tradueix pel dot, que no vol dir que aquesta dona no pugui rebre qualsevol porció d'alguna herència de branques col·laterals de la família. Cal recordar que a Catalunya i a la València foral hi ha una separació de béns, mentre que Castella té un règim matrimonial de "gananciales". El que sí que és extensible a totes les famílies de l'Edat Moderna és l'existència d'una bilateralidad i el fet que la dot aportada per la dona, i per tant de la seva propietat -molt relativa, com ja veurem després-, passa automàticament a ser administrada pel marit.

el fet de donar una bona dot significarà poder casar la filla amb un bon partit, que farà que es pugui mantenir, en el millor dels casos, al mateix status de la família d'on ve. Com diu Llorenç Ferrer al seu estudi sobre Catalunya: "el dot és el preu de la dona al mercat matrimonial" (69), i per això té tanta importància. Aquella dona que no pugui disposar d'un dot, no ho té fàcil per casar-se, fins i tot és difícil que ho faci. Per arreglar una mica això, hi ha tota una sèrie de fundacions que fan un donatiu a les dones sense possibilitats econòmiques (70). Caldria preguntar-se si aquest gest es fa simplement per ajudar el necessitat o hi ha un intent de conservar la societat com més estàtica millor. El matrimoni i el convent, -per al qual també cal un dot- són les úniques eixides que té una dona durant l'Antic Règim.

Tornant al tema de la propietat que la dona pugués tenir sobre el dot, cal dir que quan mor sense descendència legítima, no pot disposar de tota la quantia del dot per testar, sinó tan sols d'una part, que serà diferent a cada una de les legislacions; la part més grossa ha de tornar al donador (71). Així, la dona es converteix en un instrument de transmissió de propietat.

Pel que fa els components dels dots, són diversos, no únicament entre els diferents territoris de la monarquia hispànica, sinó també entre els mateixos grups socials, almenys en el cas de València (72). Però seran dos els components comuns a la majoria de tots els dots que es fan al llarg de l'Edat Moderna, i que ens fa pensar en un món femení o ens recorden la idea de relegar la dona a l'espai domèstic de què ja hem parlat; són: les robes per a la casa i l'aixovar. La resta dels components variaran d'acord a l'economia de la zona i la persona que faci la donació.

Aquesta aportació de la dona sembla que és bàsica en el moment de la formació d'una nova família, ja que en aquests primers moments, a excepció potser dels grups de poder i potser a Catalunya, és més gran l'aportació de l'home. Per tant, és fonamental per a l'economia familiar, perquè és l'únic que la nova parella té de la seva propietat -si tenim en compte el que hem dit al punt anterior sobre quan es fa efectiva realment la transmissió de la propietat-. L'aportació de l'home vindrà quan li sigui transmesa l'herència que li correspongui, si no s'ha fet una donació "inter-vivos" (73).

Aquelles famílies que, d'altra banda, donen dots importants, prendran mesures estratègiques per evitar el seu empitjorament o que minvi, sobretot en èpoques de crisi -cal recordar que aquest dot ha de tornar al seu punt d'origen si la donatària mor sense fills-. Entre aquestes, cal destacar el fet de deixar censals amb un valor més gran

que els diners que es donen. Aquest cas es pot aplicar a les famílies de mercaders, oligarques i alguns membres de professions liberals de València durant gran part del s. XVII; així s'evita que el futur espòs ho administri malament (74). Per mitjà d'aquestes estratègies es torna a confirmar la figura de la dona com a transmissora de propietat intergeneracional. Solament quan arribi a l'estat de vídua podrà tenir algun poder d'acció important, en cas de que el marit li hagi deixat l'úsdefruit de la seva herència i aquest li permeti tirar endavant la seva família. Ens movem així entre dones que tenen una bona posició econòmica, si més no com a rendistes o administradores de la fortuna del marit difunt. Tot i així, cal establir una diferència entre aquelles zones on el règim matrimonial és de "gananciales", com passa a Castella, i aquelles altres on hi ha un règim de separació de béns, com a València i a Catalunya. Sembla que un règim de "gananciales", en teoria, deixa a la dona en una millor situació, ja que els guanys haguts al llarg del matrimoni anirien a mitges, mentre que, per exemple, al cas Valencià durant l'època foral tots els beneficis per llei pertanyen al marit.

Entre les estratègies, cal esmentar el problema de l'existència o no d'endogàmia i l'aparició de llaços de consanguinitat entre els cònjuges.

Sobre el primer punt, cal parlar de la informació recollida durant l'Edat Moderna que ens dóna notícia de l'existència d'una endogàmia socio-professional. Aquest fet passa a la majoria de grups socials. Però hi ha països on és possible fer matrimonis mixtos que es guien més per l'interès monetari i el manteniment de l'estatus, que no pas pel manteniment tan sols d'aquest últim aspecte. A l'Anglaterra que ens presenta Laslett durant el s. XVII no hi ha cap barrera per a la realització de matrimonis mixtos (75). Al mateix temps, en algunes zones d'Escòcia, amb una economia i pensament diferent a l'anglès, a finals del segle

XVII i el XVIII ens trobem amb una situació diferent: hi ha una forta endogàmia, de la qual els membres de les classes dominants són els principals realitzadors (76), de manera que perpetuen el seu domini sòcio-econòmic.

La situació als territoris de la monarquia hispànica no semblen ésser gaire diferents als trobats a Escòcia. Entre els membres de la noblesa i grups de poder, la pràctica de l'endogàmia significarà la unió de dos patrimonis, basats en la terra, sobretot entre els nobles, i el manteniment del seu status. Als grups socials no homogenis econòmicament, com els comerciants, camperols, artesans, etc., l'endogàmia pot deixar pas a enllaços mixtos, encara que aquesta no sembla ser la norma dominant a la societat de l'època. Un exemple d'això seria la realització de matrimonis entre fills de notaris i filles de comerciants o fills de llauradors amb filles d'artesans, que es troba entre alguns matrimonis de la València del sis-cents (77). Aquesta situació pot delimitar les línies de reproducció dels efectius familiars, però potser caldria pensar si no serveix d'ascens a la generació posterior sempre que no es faci un repartiment igualitari del patrimoni, encara que això és un plantejament merament teòric.

D'altra banda, cal tenir en compte que, tot i que el matrimoni és el canal principal de reproducció, al llarg d'aquests anys hi ha altres maneres que hi hagi una mobilitat social. Em refereixo a l'existència d'un mercat de béns immobles que cal tenir en compte i del qual s'hauria de fer un estudi més en profunditat per trobar-ne més informació, a part del cas valencià ja esmentat. Dins del tema de la mobilitat, hem de fer menció d'un fet que ha estat observat tant per Llorenç Ferrer com per mi, aplicats als casos de la Catalunya rural que ell ha estudiat, i a algunes zones de València que han estat objecte de les meves investigacions (78). Sembla que, com a conseqüència d'un enllaç on hi ha un descens a l'escala social, és la dona la que ho realitza i no l'home que manté el seu status. Aquest fet

es nota més si hi ha unes segones núpcies que tenen com a resultat el descens de la quantitat del dot. Seria molt interessant veure si aquest fenomen passa a altres llocs de l'Estat i aprofundir-ho.

Un altre problema que, com ja he dit, connecta directament amb l'esmentat anteriorment és la consanguinitat, que se sap que existeix durant aquests segles, sobretot entre les classes dominants, que significa la recuperació d'un antic patrimoni familiar i evitar que vagi a "mans estranyes". Amb això hi trobem un altre tipus d'estratègia que no necessita un permís de l'Església i que comporta resultats semblants, com és el matrimoni entre fillastres o bé entre els familiars de la dona i els de l'home, com assenyala J. Casey per Granada (79). D'aquesta manera s'evita la separació de dos patrimonis.

Un exemple clar de l'estratègia familiar per a la reproducció social per mitjà del matrimoni, és el que ens presenta Llorenç Ferrer a la seva anàlisi sobre els pagesos de mas a la comarca del Bages durant el s. XVIII. Després de nomenar l'hereu, a la filla, si no és pubilla, li concedeix un dot en diners. Per aquestes famílies, el matrimoni ideal seria el d'hereu i pubilla, que implicaria la unió de dos bons patrimonis. En cas de no ser així, s'intentarà que la filla es casi amb un hereu, i que el cabaler ho faci amb una pubilla. Amb aquest sistema es degrada la situació de la filla, que passa a viure amb un hereu de capital inferior que el de la seva família, i això reflecteix un problema dit anterior. També ho faria el cabaler en cas que no es casés amb una pubilla. Nogensmenys, abans es prefereix que quedi solter que no que faci un mal casament. D'altra banda, per evitar la sortida de part del patrimoni, com pot ser el dot, s'optarà per l'intercanvi de fills i filles (80).

De la mateixa manera que els grups de poder i els benestants realitzen els enllaços d'una manera endògama -que

fa que una societat sigui més tancada i estàtica- per tal de conservar o augmentar el patrimoni, que en alguns casos és la terra i d'altres els diners, i mantinguin el seu poder, entre els grups de les classes populars el matrimoni endògam vol dir la conservació de la seva posició, com a molt i, com especifica Houston, la creació d'una unitat de treball (81).

És, doncs, per la realització del matrimoni on la família troba el canal principal de reproducció social, però potser això s'acompleixi entre els grups de poder i els que es troben amb una bona situació econòmica, tant a l'àmbit ciutadà com al rural. Si pensem en les classes més populars caldrà dir que la seva única estratègia és la de quedar-se on són i poder subsistir, sobretot a les èpoques de crisi, en què aquest problema quedarà més accentuat. Aquesta gent parteix de molt poc i per tal només li cal sobreviure. Això queda prou patent quan es miren les cartes de dot i se n'analitzen els components.

Existeixen d'altres estratègies pel manteniment del poder i que no són el matrimoni, com pot ésser la inserció dels cabalers en el clergat, que d'una forma molt clara per Catalunya explica Ll. Ferrer al seu estudi sobre estratègies familiars (82), però escapen al plantejament inicial d'aquesta ponència.

Hem vist com el matrimoni, al llarg d'aquestes centúries, és un contracte pel qual s'uneixen dos patrimonis, o es creen tan sols unitats de treball. Aquestes últimes seran cada cop més grans a mesura que ens acostem a la proletarització, tant del camperolat com d'aquells homes i dones que passaran del treball de la manufactura a la fàbrica.

ELS ESTUDIS SOBRE LA FAMÍLIA

Des d'un punt de vista historiogràfic, la investigació sobre la família és molt recent a l'Estat espanyol. Serà a finals dels anys setanta, principis dels vuitanta quan hi vegin la llum els primers estudis (83).

D'aleshores ençà s'han realitzat tota una sèrie de treballs monogràfics a l'àmbit local, que mostren la gran diversitat de situacions existents, no sols a les diferents zones que configuren el territori de la monarquia hispana de l'època, sinó també dins aquestes mateixes, i així es demostren les teories generals que varen establir tant Laslett com Hajnal per l'àmbit mediterrani són difícils de mantenir.

Actualment són tres les Universitats de l'Estat espanyol on s'està treballant més profundament sobre aquesta temàtica: Múrcia, Santiago i Extremadura, i són més aïllats els estudis que s'han fet en altres llocs, com pot ser Catalunya i el País Valencià.

Els estudis que s'han realitzat a Extremadura, dirigits pel doctor Àngel Rodríguez Sánchez, es mouen entorn de l'anàlisi de la mentalitat de la població extremeña. Són els temes del sexe, l'amor i el matrimoni, amb l'estudi de com aquests es plasmen a la vida quotidiana, la principal línia d'investigació d'aquesta facultat. Les fonts de caràcter qualitatiu són les més utilitzades i el recurs a la quantificació és escàs. Cal fer una referència a l'existència d'alguns estudis sobre comportaments demogràfics fets pel professor Rodríguez Sánchez (84).

L'escola compostel·lana, fundada pel professor Eiras Roel, es basa principalment en la utilització d'una àmplia metodologia quantitativa creuada amb fonts de tipus qualitatiu, on l'àmbit rural ha estat l'objecte principal d'anà-

lisi. Últimament han aparegut interessants estudis al voltant de l'àmbit urbà, i així han obert un nou camp d'investigació que fins fa poc s'havia limitat a ser el suport dels estudis rurals (85).

Els estudis de què es té notícia, realitzats pels investigadors de la Universitat de Múrcia, encapçalats pel professor F. Chacón, es caracteritza perquè és un anàlisi de caràcter demogràfic i econòmic de la família dels diferents llocs de Múrcia (86). Però si hi ha quelcom que caracteritza aquesta universitat és la bona organització i coordinació dels diferents treballs que fan els investigadors i que coordina F. Chacón.

La majoria dels estudis sobre la família, doncs, es troben principalment localitzats en aquestes Universitats, però existeixen tota una sèrie de monografies aïllades que analitzen la situació d'altres territoris de l'Estat realitzats tant per investigadors estrangers com autòctons.

Estem, doncs, davant d'una fase d'acostament a la situació de la família a l'Edat Moderna on ja han començat a aparèixer articles i estudis que ens proporcionen gran i valuosa informació, tant des d'un punt de vista quantitatiu com qualitatiu, però cal fer més per donar-nos a conèixer la situació de la vida familiar al més globalment possible i on hi hagi una relació més gran entre totes les ciències que estudien el tema.

Una característica que cal aplicar a la situació de les investigacions espanyoles és l'escassa connexió que existeix entre els diferents estudis que es realitzen sobre el tema a les diverses universitats i la poca divulgació que aquestes tenen, fins i tot en els mateixos centres. Tan sols hi ha un intent, molt vàlid, realitzat per la Universitat de Múrcia, on s'organitza des de fa anys un seminari que intenta donar a conèixer els darrers estudis que s'han

fet arreu de l'estat i que significa un canvi d'impressions entre els diferents investigadors que hi participen. Conseqüència d'aquest seminari és l'edició anual de les conferències i treballs presentats durant les sessions, que ajuden a la divulgació i presenten la situació en què més o menys, es troben aquestes investigacions. També cal esmentar l'edició d'un llibre sobre la família en el qual han col·laborat investigadors de diferents zones de l'Estat, al costat d'un estranger, i que es planteja l'estat de la qüestió (87).

Tant al País Valencià com a Catalunya hi ha una manca d'estudis sobre aquest tema. Els dos compten amb estudis jurídics (88), però són pocs els que s'han acostat a l'estat de la vida real.

A Catalunya ens trobem en una primera fase d'intent d'aproximació al problema, que es tradueix en la publicació d'un dossier inicial (89), i en tota una sèrie d'articles que sobre demografia, estructura familiar i sistemes de transmissió és localitzen a les actes del I Congrés d'Història Moderna i les III Jornades d'estudis històrics locals. També es tracten alguns punts dins dels estudis d'Història rural. En aquesta línia, cal destacar el treball excel·lent que sobre la comarca del Bages ha fet Llorenç Ferrer, on tracta les estratègies familiars en la transmissió de béns i la reproducció matrimonial dels pagesos de mas durant el s. XVIII (90), tema en què continua investigant. Dins el camp de la demografia, convé assenyalar la futura tesi doctoral d'Àngels Torrens, on es donen a conèixer el comportament demogràfic de la població de Sant Pere de Riudevitlles, al s. XVIII, s'estableix una diferència entre el comportament del pagès i el de les famílies dels individus que treballen en el paper, de gran importància en aquesta zona catalana (91). Pocs són els estudis realitzats pels segles anteriors de l'Edat Moderna.

D'altra banda, cal tenir en compte els estudis que sobre el tema s'han fet des d'un punt de vista més antropològic i que es tradueixen en l'estudi sobre el món de les masies que ha fet I. Terrades, i els plantejaments que sobre el tema general de la història de la família ha realitzat Joan Bestard (92). Igualment jo destacaria la importància que per a la història de la família tenen les investigacions sobre la situació de la dona catalana (93), i que ens recorden la necessitat d'un continu canvi d'impressions entre els dos camps d'investigació, a que ja s'ha fet referència al començament d'aquesta ponència quan hem esmentat les teories de Tilly (94). Cal recordar que també dins aquest camp hi ha una falta d'estudis sobre la situació als segles XVI i XVII.

Al País Valencià existeix també una absència important d'estudis sobre el tema. En un aspecte merament quantitatiu cal esmentar els estudis que s'han fet sobre els diferents tipus de transmissió de propietat, d'un valor informatiu pels estudis sobre la família (95). Pocs són els estudis que tenen la família com a tema central d'investigació. Cal destacar els estudis sobre la situació del matrimoni i l'herència en el període foral (96), i alguns estudis de P. Pla, en què té cabuda l'estudi de les mentalitats; en destaquem la seva aproximació a la situació de les famílies mudèjars de la València moderna (97), en què es posa de manifest la coexistència durant un temps de dues cultures.

Les recerques sobre la situació valenciana al segle XVIII es centren en l'àmbit netament rural. Cal esmentar l'estudi sobre el camperolat alacantí de J.A. Castaño Díaz i el que s'ha fet sobre l'estructura familiar de les famílies de llauradors d'un poble de la comarca de l'Horta valenciana, on es fa servir la metodologia de reconstrucció de famílies, que no s'havia tractat fins aleshores (98). També ha estat tractat el tema de l'herència dins una tesi

d'història rural sobre un poble d'una comarca de l'interior (99), que ens ajuda a fer-nos una idea de la diferència que hi ha amb les zones més litorals.

Més escassos semblen els treballs que es coneixen sobre la situació a les Illes Balears. Cal esmentar l'anàlisi realitzat pel I. Moll sobre l'estructura familiar mallorquina i un treball sobre la postura sexual fet per Jaume Serra (100).

Així, doncs, la situació en què es troben els estudis sobre la família a l'Estat espanyol apunten cap a una gran necessitat d'investigacions més profundes sobre el tema i una coordinació més gran de les diverses recerques, que permetin als investigadors un canvi continu d'impressions i un enriquiment de coneixements, en la línia del seminari que es fa a Múrcia. Al costat d'això cal dir que hi hauria d'haver una millor infraestructura que donés a conèixer la situació en què es troben les recerques, no sols a l'àmbit nacional sinó també internacional -i això es pot aplicar a tots els camps de la història i d'altres ciències social-, ja que existeixen estudis d'una gran validesa fets per joves investigadors.

CONCLUSIONS

Al llarg d'aquest article s'ha intentat fer una aproximació molt general -sempre conscients del risc que això comporta- a la situació de la família a l'Edat Moderna. Com ja s'ha vist, el tema és molt més complex, ja que agafa una gran quantitat d'aspectes a investigar i la seva contextualització dins un marc determinat, i això desborda el seu tractament en una sola ponència.

Després d'una referència encara necessària a la utilització de les fonts des de diversos punts de vista, s'ha

passat al tractament de tres aspectes de la vida familiar altament complexos, com són el treball, l'herència i les estratègies matrimonials, on al costat de la informació donada, s'han plantejat alguns dubtes que han anat sorgint mentre s'avançava en la redacció d'aquest escrit. Aquests tres aspectes s'han triat perquè hem cregut que són tres punts vitals a la vida de la família durant l'època que estem tractant.

La família durant l'Època Moderna serà la unitat de producció i reproducció principal, però, com ja hem vist, no totes funcionen com a tal al llarg de tots aquests segles. Les famílies en què els membres de la família passen a treballar com a assalariats, tant al món urbà com al camp ja no formen unitats de producció sinó tan sols unitats de treball.

D'altra banda cal dir de nou que existeixen una gran quantitat de factors que influeixen sobre la família, i que no són solament els mercament econòmics. Factors com el costum i la ideologia que encara que pràcticament no han estat tractats aquí, cal tenir sempre en compte a l'hora de començar una investigació sobre el tema.

Per altra part, hem vist com, tot i que cada territori de la monarquia hispànica té la seva legislació sobre les qüestions familiars, i més en concret l'hereditària, cada grup social adapta el sistema hereditari en funció de la seva situació. També això depèn de les possibilitats que aquesta legislació doni, si és un sistema molt més rígid. Cal afegir també com el sistema de repartició del patrimoni practicat influirà en els comportaments demogràfics de la població, i com de vegades pot ser que sigui la demografia la que condiciona el sistema hereditari triat -em refereixo a l'anomenat cas valencià-.

Hem vist com hi ha una relació entre l'estructura de la propietat i les dimensions de la família, igual que en-

tre el sistema d'herència, la realització del matrimoni i l'estructura familiar.

El matrimoni, d'altra banda, és tan sols un contracte entre famílies, que es fa servir per a la reproducció social, i comporta tota una sèrie d'estratègies que són clarament visibles entre els grups de poder i benestants. Es posa en dubte que entre les classes populars hi hagi alguna estratègia més que no sigui la formació d'unitats de treball i la mera subsistència.

Passant a un altre punt, cal dir que són dos els moments en què es sol fer el traspàs de la propietat, i és el moment de la mort del progenitor el més corrent. Això ens fa pensar en les propietats d'una parella al moment del seu casament, ja que, tret del dot, l'altre és una mera promesa, més entre les classes de poder que no pas entre les altres capes de la societat -on, pel que fa a València, el contracte matrimonial es tradueix en una simple carta de dot-. En aquest punt, cal dir que sembla que comencen a haver-hi altres formes d'accedir a la propietat de la terra i d'altres béns immobles; aquest tema és un dels que necessiten investigacions més profundes, ja que cal tenir-lo en compte perquè pot significar una altra manera de recuperació de patrimonis que no sigui tan sols el matrimoni.

També s'ha vist com la dona té un important paper a la unitat familiar. Apart de les feines domèstiques a que se l'intenten rellegar a l'època, que és la ideologia de les classes dominants, la dona treballa tant al camp com a la ciutat, igual que qualsevol membre de la família, encara que s'infravalora la seva tasca i que ella mateixa no té consciència de treball. Aquesta dona de l'Edat Moderna té menys dret a heretar que el varó. Serà la quantia del dot, per regla general, el seu valor al mercat del matrimoni i la que li donarà l'oportunitat de casar-se o no amb un bon partit. Actua com una mera transmissora de propietat

i cal preguntar-se si algun cop arriba a ser propietaria d'alguna cosa, en cas que no sigui hereva, tot i que les herències de les classes de poder estan vinculades. Caldria estudiar el paper de les vídues per veure si es aquí on la dona pot començar a tenir algun poder dins la família.

Si ens referim ara a la situació en què es troben els estudis sobre la família a l'Estat espanyol, cal tornar a dir que estem davant la realització d'unes interessants recerques monogràfiques i locals, que majoritàriament es localitzen a tres comunitats autònomes: Múrcia, Extremadura i Galícia, i que són menys nombrosos o aïllats els estudis d'altres zones a la península.

Al costat d'això, cal parlar de la necessitat que hi ha d'una bona infraestructura que, com el seminari que organitza la Universitat de Múrcia, doni peu a un canvi sistemàtic d'impressions entre totes les ciències que estudien aquest tema i posi en contacte tots els investigadors, tant els que treballen des de dins de la Universitat, com els que ho fem des de fora. Tanmateix es necessiten moltes més recerques que ens acostin cada vegada més a la realitat de la família al llarg de la Història, d'una manera globalitzadora i àmplia.

NOTES

- (1) CHACON, Francisco, "La familia en España: una historia por hacer", La familia en la España mediterránea, Crítica, Barcelona, 1987, pp. 16-17.
- (2) BESTARD, J. i CONTRERAS, J. "Algunas reflexiones en torno a la historia de la familia y los estudios locales" a les Actes de les III Jornades d'estudis locals, Mallorca, 1984, pp. 359.
- (3) La influència de l'Església dins la societat i en concret dins la família es pot conèixer per mitjà de l'estudi de Goody, J. La evolución de la familia y el matrimonio en Europa. Herder, Barcelona, 1986; i la situació a la Península i més en concret a Extremadura a: Testón Núñez, I. Amor, sexo y matrimonio en Extremadura. Universitas editorial, Badajoz, 1985, entre d'altres.
- (4) LANDRY, Y. i LEGARÉ, J. "The life course on seventeenth-century immigrants to Canada", Journal of Family History, vol. 12, nos. 1-3, 1987, pp. 201-212.
- (5) TILLY, Louise A. "Women's History and Family History: fruitful collaboration or missed connection?", Journal of Family History, vol. 12, nos. 1-3, 1987, pp. 303-315.
- (6) En aquest sentit, cal esmentar l'article de Joan Bestard i J. Contreras ja citat "Algunas ...", i que es troba a les Actes de les III Jornades d'estudis locals Mallorca, 1984, pp. 357-375.
- (7) Aquest estil de fonts les trobem entre les utilitzades per J. Goody al seu llibre La evolución de la familia y el matrimonio en Europa, i al treball de I. Testón Núñez Amor, sexo y matrimonio...; J.L. Flandrin, Orígenes de la familia moderna. La familia, el parentesco y la sexualidad en la sociedad tradicional, Crítica, Barcelona, 1979, i d'altres estudis que tenen en compte el component de les mentalitats entre altres punts.
- (8) STONE, Lawrence, The family, sex and marriage in England 1500-1800, Harper & Row publishers, New York, 1979, pp. 28.
- (9) Aquesta definició l'extreu Isidro Dubert del Diccionario de Autoridades de 1727, Vid. Isidro Dubert: Los comportamientos de la familia en la Galicia del Antiguo Régimen, Editat per la Universitat de Santiago de Compostela, 1987, pp. 20.

- (10) VID. KULA, W. "La seigneurie et la famille paysanne dans la Pologne du XVIIIe siècle" a Famille et Societé Annales, 1972, pp. 949-958.
- (11) CZAP, Peter Jr. "Una famiglia numerosa: la piú grande ricchezza del contadino: gli aggregati domestici del servi della gleba di Mishino, Russia, 1814-1858" a Forme di famiglia nella storia europea, Il Mulino, Bologna, 1984, pp. 193.
- (12) VID. KULA, W., "La seigneurie..."
- (13) VV AA: La segunda servidumbre en Europa central y oriental, Akal, Madrid, 1980.
- (14) LASLETT, P. El mundo que hemos perdido explorado de nuevo, Alianza, Barcelona 1987, pp. 88.
- (15) GRANT, David, "Rural household organisation and inheritance in northern Europe", Journal of Family History, Vol. 12, nos. 1-3, pp. 121-141.
- (16) Aquest tema fou tractat per Llorenç Ferrer a la conferencia "Familia, herencia y matrimonio como estrategias de adaptación y reproducción. Algunas reflexiones a partir del caso catalán", feta al Seminari Familia y élite de poder en el Reino de Murcia: ss. XV-XIX, Murcia, 1988.
- (17) VID. KERTEZER, D. i BETRELL, C., "Advances in italian and iberian Family History", Journal of Family History Vol. 12, nos. 1-3, pp. 87-120.
- (18) FONT i HOMS, P. "Sant Pere de Terrassa. Estructura familiar d'un medi rural" a les Actes del Primer Congrés d'Història Moderna, Tom I, Barcelona, 1984.
- (19) GARCIA CARCEL, R., Historia de Cataluña: siglos XVI-XVII, Ariel, Barcelona 1985, pp. 289.
- (20) BENITEZ, R. i ANDRES, F., "Formas de transición de la propiedad en el País Valenciano. Aproximación metodológica a un nuevo tratamiento de una fuente notarial clásica: los cabreves", a les Actes del II Congreso de Metodología histórica aplicada. La documetación notarial y la Historia, Vol. I, Santiago 1984, pp. 353-369; "Distribución social y formas de transmisión de la propiedad desde los libros "cabreves" catalanes. Aproximación metodológica (El ejemplo de Salomó. 1594-1862)" Primer Congrés d'Història Moderna, Vol. I, Barcelona 1984, pp. 233-244. Treballs en aquesta mateixa línia: Matalí, Rosa: "La dinàmica de la propiedad en Xàtiva: 1515-1670 a II Colloqui d'història agrària, Barcelona 1986; "Tipos de transmisión y estructura de propiedad en la Ribera Alta: los cabreves de la Granja de Benibayre, 1525-1725", a Al-Gezira, nQ 3, Alzira 1987, pp. 159-180.

- (21) PEREZ GARCIA, J.M. "La familia campesina en la huerta de Valencia durante el s. XVIII", (inédito).
- (22) HURTADO, José: "Aproximación a la familia española en el tránsito del Antiguo Régimen: Análisis del grupo residencial y de la transmisión de propiedad en Lorca: 1750-1850" a Contrastes, Murcia 1988 (en prensa).
- (23) KERTZER, D. i BRETELL, C., "Advances...", pp. 93-95.
- (24) CHACON, F., "Notas para el estudio de la familia en la región de Murcia durante el Antiguo Régimen", La familia en la España..., pp. 129-171; Hurtado, J. "Aproximación ...", juntament amb molts altres treballs presentats pel mateix Chacón en col·laboració amb altres investigadors.
- (25) GARCIA CARCEL, R.: Historia de Cataluña ..., pp. 289.
- (26) Ibidem opus cit., pp. 226.
- (27) CARBONELL, M., "El treball de les dones a la Catalunya moderna", a Més enllà del silenci, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1988, pp. 113-128, juntament amb aquest interessant estudi cal fer referència a López Ayala, Angeles i Brulio, "Muñer y Trabajo", a Historia de una marginación: La mujer en España, Historia 16, nº 145, pp. 33-40.
- (28) ZEMON DAVIS, N.: "Women in the crafts in sixteenth century Lyon", Feminist Studies, Vol. 8, nº 1, Spring 1982, pp. 47-80.
- (29) LASLETT, P., El mundo que hemos ..., pp. 29 i ss.
- (30) En aquest sentit cal esmentar als treballs de R. Garcia Carcel, M. Carbonell, P. Laslett, N. Zemon Davis ja mencionats i afegir-hi R. A. Houston, "Marriage formation and domestic industry: Occupational endogamy in Kilmarnock, Ayrshire, 1697-1764", a Journal of Family History, Vol. 8, nº 3, Fall 1983, pp. 215-229.
- (31) GARCIA CARCEL, R., Historia de Cataluña ..., pp. 265.
- (32) CARBONELL, M., "El treball de les dones...", pp. 119.
- (33) LOPEZ AYALA, Angeles i Braulio, "Muñer y ...", pp. 33-40.
- (34) DUBERT, Isidro, Los comportamientos de la familia ..., pp. 55-62.
- (35) LOPEZ GUALLAR, Pilar, "Les transformacions de l'hàbitat; la casa i la vivenda a Barcelona entre 1693 i 1859", a Primer Congrés d'Història Moderna, Vol. I, Barcelona, 1984.

- (36) VIGIL, M., La vida de las mujeres en los ss. XVI y XVII. Siglo XXI, Madrid 1986; KELLY, J. "Did women have a Renaissance?", Women and History, Chicago Univ. Press, 1984; TESTON NUNEZ, I., Amor, sexo y matrimonio ...
- (37) HUFTON, "Women in History", pp. 132.
- (38) BERG, M., La era de las manufacturas 1700-1820, Critica, Barcelona 1987, pp. 154.
- (39) ZEMON DAVIS, N., "Women in crafts..."
- (40) VINYOLES, T., "L'esdevenir quotidià: treball i lleure de les dones medievals", a Més enllà del silenci, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1988, pp. 73-89.
- (41) CABONELL, M., "El treball de les dones ..."
- (42) ZEMON DAVIS, N., "Women in crafts..."
- (43) Ibidem Opus cit. i Carbonell, M. "El treball ..."
- (44) KERTZER, D. i BRETTELL, C., "Advances ...", pp. 95-96, la cita ha estat traduïda directament del anglès.
- (45) Cal tornar a esmentar els excel·lents treballs que sobre les formes de transmissió de la propietat han realitzat R. Benítez i F. Andrés i els que ha realitzat R. Matalí seguint la mateixa línia d'investigació -nota 20- i afegir-hi la Tesi de Llicenciatura de R. Matalí: La dinámica de la propiedad en Valencia y Játiva: Análisis de los cabreves de San Miguel de los Reyes, llegida a la Facultat de Geografia i Història de València el 1984, on és interessant el seguiment que es fa de les propietats que compren i hereten dues famílies concretes. La tesina és inèdita.
- (46) KERTZER, D. i BRETTELL, C. "Advances ...", pp. 100.
- (47) FERRER, Llorenç, "Familia, herencia y matrimonio...", conferència feta a Múrcia el maig de 1988.
- (48) La situació legal de la dona es pot veure als estudis de M. Ribera "Dret i conflictivitat social entorn a les dones a la Catalunya pre-feudal", a Més enllà del silenci, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1988, pp. 53-72, i als estudis de R. Matalí, "Estudio de las transiciones intrafamiliares en la Valencia foral: Testamentos y bodas en el s. XVII" a estudis, nº 11, València 1985, pp. 163-180, i en una conferència que R. Benítez va fer a Múrcia el 1987, en què va tractar el marc jurídic de la família valenciana a l'època foral (de pròxima publicació).
- (49) KERTZER, D. i BRETTELL, C., "Advances ...", pp. 96.

- (50) CHACON, F., "Notas para el estudio ...", on analitza la situació a Múrcia i, sobre l'àmbit valencià la conferència feta per Rosa Matalí a Múrcia el 1988: Iniciación a la situación hereditaria y matrimonial en la Valencia del seiscientos".
- (51) La situació legal l'ha estudiada Honorio García García que té articles publicats al Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, Lalinde Abadía sobre dret català. També es interessant el resum de la situació jurídica que presenta E. Gacto "El grupo familiar de la Edad Moderna en los territorios del Mediterráneo hispánico: Una visión jurídica" i de A. Simón "La familia catalana en el Antiguo Régimen": tots dos es troben a La familia en la España mediterránea: ss. XV-XIX, Crítica, Barcelona 1987, pp. 36-94. Caldria afegir-hi els estudis esmentats quan hem parlat de la situació jurídica de la dona -vegeu nota 48-.
- (52) Ibidem opus cit. Al costat d'això cal afegir la conferència feta pel professor Benitez a la Universitat de Múrcia el 1987, de pròxima publicació, i l'estudi de P. Plà "Familia y matrimonio en la Valencia moderna. Apuntes para su estudio" a La familia en la España mediterránea ss. XV-XIX, Crítica, Barcelona 1987, pp. 94-128.
- (53) GACTO, E., "El grupo familiar de la Edad Moderna ..."
- (54) FERRER, Llorenç, "Pagesia i sistema de transmissió de béns al Bages en el segle XVII "a Primer congrés d'Història Moderna, Vol. I, Barcelona 1984, pp. 361-369, i "Casament i reproducció social. L'exemple de la burgesia de Manresa en el segle XVIII "a La vida quotidiana dins la perspectiva històrica. III Jornades d'estudis locals, 1985, Institut d'estudis balearics, pp. 63-71.
- (55) CASTAÑO DIAZ, J.A. "El campesinado alicantino del Antiguo Régimen a través de los contratos matrimoniales" es una comunicació presentada al II Col·loqui d'Història Rural, Barcelona 1986; Matalí, Rosa "Iniciación a la situación hereditaria ...", Múrcia 1988; Dubert, Isidro, Los comportamientos de la familia urbana ...
- (56) SPUFFORD, M. "Peasant inheritance customs and land distribution in Cambridgshire from XVIth to the XVIIIth centuries" a Family and inheritance: Rural society in western Europe. 1200-1800. Cambridge University Press, 1976, pp. 156-176.
- (57) CHACON, F., "Notas para el estudio ..." i Hurtado, José, "Aproximación a la familia española..."

- (58) Torno a fer referència als estudis de Rafael Benítez i Fernando Andrés i als de Rosa V. Matalí esmentats a la nota 20 del present estudi.
- (59) VID. MATALÍ, R.V., "La dinàmica de la propiedad...", amb els treballs citats a la nota anterior i la conferència del professor Benítez realitzada a Múrcia el 1987, on es fa una síntesi dels resultats obtinguts fins ara.
- (60) VID. CHACON, F. "Notas para el estudio..."; CASEY, J. BERNARD Vicent "Casa y familia en la Granada del Antiguo Régimen" a La familia en la España mediterránea: ss. XV-XIX, pp. 210; MATALÍ, R. "Estudio de las transmisiones..." i "Iniciación a la situación..."; KERTZER D. i BRETELL, C. "Advances...", pp. 97 i ss.
- (61) SANCHEZ i GONZALEZ, M. "La familia rural al Vallès ss. XVII-XVIII" a La familia a la Catalunya de l'Antic Règim, L'Avenç, nº 66, 1983, pp. 68-72.
- (62) VOGLER, Bernard, "Les testaments strabourguois et l'histoire sociale au XVIIIe siècle" a les Actes del II Congreso de Metodología histórica aplicada. La documentación notarial y la Historia, Santiago 1984, pp. 94-103.
- (63) GRANT, D. "Rural household..."
- (64) FERRER, Llorenç, "Familia, herencia y matrimonio..."
- (65) MATALÍ, R., "Iniciación a la situación ..."
- (66) STONE, L. The family sex and ... i TESTON NUÑEZ, I. Amor, sexo y matrimonio ... A tots dos s'analitza la situació dels matrimonis clandestins.
- (67) FLANDRIN, J.L., Orígenes de la familia ...; GOODY, J. La evolución de la familia ..., pp. 121 i ss; STONE, L. The family sex and marriage ..., pp. 109 i ss; BURGIERE, A. "The formation of couple" a Journal of family History, Vol. 12, nos. 1-3, 1987, pp. 39-53.
- (68) És interessant l'estudi que sobre el tema fa Isabel Testón a Amor, sexo y matrimonio ... i Angeles Hernández Bermejo a la seva Tesi Doctoral: La familia extremeña en los tiempos modernos, Univ. Extremadura 1987 (inèdit), juntament amb el treball de BURGIERE; A. "The formation ..."
- (69) FERRER, Llorenç: "Pagesia i sistema ..." i "Familia, herencia y matrimonio ..."
- (70) Ibidem opus cit.

- (71) CHACON, F., "Notas para el estudio ..."; GACTO, E. "El grupo familiar de la Edad Moderna ..."
- (72) MATALÍ, R. "Iniciación a la situación hereditaria ..."
- (73) CHACON, F., "Notas para el estudio ..."; HERNANDEZ BERMEJO, A. "La familia extremeña ..."; MATALI, R., "Estudio de las transmisiones ..." i "Iniciación ..." a tots els estudis esmentats es fa una reflexió sobre l'aportat per cada un dels membres de la nova parella al matrimoni.
- (74) MATALÍ, R. "Iniciación ..." En aquest anàlisi s'estudien els components de les dots per grups socials junt amb clàules si les hi hagués.
- (75) LASLETT, P. El mundo que hemos perdido ..., pp. 41 i ss.
- (76) HOUSTON, R.A., "Marriage formation ...", pp. 218 i ss.
- (77) Les notícies sobre endogàmia les trobem a tots els estudis consultats per aquesta ponència sobre les zones del Estat espanyol.
- (78) Aquest aspecte l'ha observat tant Llorenç Ferrer a les seves investigacions sobre Catalunya, com jo mateixa als estudis que he realitzat pel País Valencià.
- (79) CASEY, J. i BERNARD, Vincent "Casa y familia en la Granada ...", pp. 202 i ss.
- (80) FERRER, Llorenç "Familia, herencia y matrimonio ..."; "Pagesia i sistema ...",
- (81) HOUSTON, R.A., "Marriage formation ...", pp. 220 i ss.
- (82) FERRER, Llorenç, "Familia, herencia, ..."; "Pagesia i sistema ..."; "Casament i reproducció social ...".
- (83) Al 1981 s'edità a Historia 16, nº 57, un dossier sobre la família a Espanya on participaren entre altres R. García Carcel i J. Casey "La familia en España: ss. XVI-XVIII". Poc després apareix un altre dossier referit a la situació a Catalunya en què torna a participar R. García Carcel "La familia a la Catalunya de l'Antic Règim" L'Avenç, nº 66, 1983. Al 1979 Francisco Chacón obtingué un premi d'investigació amb l'obra Los murcianos del s. XVII: evolución, familia y trabajo, que no serà publicat fins l'any 1986. En el II Coloquio de Metodología histórica aplicada, celebrat a Santiago al 1982 ja es presenten articles d'investigacions en aquest sentit.

- (84) VID. TESTON NUÑEZ, I., Amor, sexo ...; HERNANDEZ BERMEJO, A. La familia extremeña ...; RODRIGUEZ SANCHEZ, A: "Un modelo metodológico: las cartas de dote en Extremadura" Actes del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada. La documentación notarial en la Historia, Santiago 1984, pp. 165-176; Cáceres; población y comportamientos demográficos en el s. XVI, Cáceres, Caja de Ahorros y Monte de Piedad, 1977.
- (85) Dins l'àmbit rural cal fer menció als treballs de Pérez García, J.M. Un modelo de sociedad rural del Antiguo Régimen en la Galicia Costera, Santiago 1979 i Barreiro Mallón, B., Jurisdicción de Xallas en el s. XVIII; población, sociedad y economía, Santiago 1977, entre molts d'altres treballs i a l'àmbit urbà el bon treball de I. Dubert, Los comportamientos ..., que és un primer apropament a la situació de Santiago durant la centúria del set-cents.
- (86) Als estudis de Francisco Chacón i José Hurtado mencionats al llarg d'aquesta ponència, cal afegir-hi Chacón Hurtado, Rodríguez, Sancho i Viñals "Contribution a l'histoire de le famille dans les pays de la Méditerranée occidentale. 1750-1850" a Annales de Démographie Historique, pp. 169, entre molts d'altres treballs.
- (87) CHACON, F. ed. Familia y sociedad en el mediterráneo Occidental. Siglos XV-XIX, Universidad de Murcia, 1987. També fer menció al llibre sobre la família a l'Espanya mediterrània que ha editat Crítica al 1987 i en què participen Chacón, García Carcel i Casey entre altres investigadors d'altres zones de l'Estat.
- (88) Sobre Catalunya han estat Lalinde Abadía, A. Simón per mitjà dels seus estudis els que ens han donat a conèixer la situació, sobre el País Valencià els estudis d'Honorio García, Rafael Benitez i el de R. Matalí de primera aproximació i Angeles Belda El régimen matrimonial de los bienes en los Furs de Valencia, Cosmos, Valencia 1965.
- (89) VV AA "La familia a la Catalunya de l'Antic Règim", L'Avenç, nº 66, Barcelona 1983.
- (90) FERRER, Llorenç, "Familia, herencia ..."; "Pagesia i sistema..."; "Casament i reproducció ...",
- (91) TORRENS, Angels, "Trabajo y estructura familiar en una villa papelera catalana durante el s. XVIII", Conferència feta a Múrcia al 1988.
- (92) TERRADES, Ignasi: El mon històric de les masies, Barcelona, Curiel, 1984 i BESTARD, J. i CONTRERAS "Algunas reflexiones ...".

- (93) CARBONELL , M. "El treball de les dones ..."; SOLE, R. i GIL, C. "Familia i condició social de la dona a la Catalunya moderna", a Més enllà del silenci, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1988, pp. 93-112; GIL AMBRONA, A. "La mujer vista a través de la Iglesia en la sociedad catalana de los siglos XVI y XVII" a Manuscrits, Maig 1985.
- (94) TILLY, L.A., "Women's History ..."
- (95) VID. Estudis citats a la nota 20. Aquests estudis ens aporten la història d'una mateixa propietat al llarg del temps i com va canviant de propietari junt amb el tipus de transmissió amb què es realitza, a més de proporcionar-nos informació sobre el temps mitjà que una propietat es manté en unes mateixes mans i fer referència a unes actes notariaus concretes.
- (96) MATALÍ, R. "Iniciación a la situación hereditaria ..." i "Estudio de las transmisiones ..."
- (97) PLÀ, Primitivo, "Familia y matrimonio en la Valencia ...".
- (98) PEREZ GARCIA, J.M. "La familia campesina en la huerta de Valencia ..." i CASTAÑO DIAZ, J.A., "El campesinado alicantino ...",
- (99) LLABATA ORTIZ, T. Propiedad y herencia en la villa de Ayora a fines del setecientos, Tesina llegida a la Facultat de Geografia i Història de València al 1984 (inèdita).
- (100) MOLL, I. "La estructura familiar del campesinado de Mallorca 1824-1827" a La familia en la España mediterránea, Crítica, Barcelona 1987, pp. 212-257 i Jaume SERRA, "Postura de la societat mallorquina davant algunes pautes sexuals: ss. XVI-XVII" dins l'estudi de les mentalitats.

BIBLIOGRAFIA

- BELDA, Angeles: El régimen matrimonial de los bienes en los Furs de Valencia, Cosmos, València, 1965.
- BENITEZ SANCHEZ-BLANCO, Rafael: "Fuentes y problemas metodológicos en el estudio de la familia y la transmisión de propiedad en el País Valenciano", conferencia realitzada en el curs 1986-87 dins de Matrimonio, patrimonio y consanguineidad en el Antiguo Régimen. Estudios sobre historia de la familia y reproducción social Murcia, 1987 (en prensa).
- BENITEZ SANCHEZ-BLANCO, R. i ANDRES ROBRES, Fernando: "Distribución social y formas de transmisión de la propiedad desde los libros cabreos catalanes: Aproximación metodológica (el ejemplo del Tarragonés: Salomó, 1594-1762)", a Actes del I Congrés d'història Moderna, Vol. I, Barcelona 1984.
- "Formas de transmisión de la propiedad en el País Valenciano (ss. XVII y XVIII). Aproximación metodológica a un nuevo tratamiento de una fuente notarial clásica: los cabreos", La documentación notarial y la Historia Santiago de Compostela, 1984, vol. 1.
- BERG, Maxine: La era de las manufacturas 1700-1820, Crítica, Barcelona, 1987.
- BESTARD, J.: "La historia de la familia en el contexto de las Ciencias Sociales", Cuaderns Institut Català d'Antropologia, nº 2, 1980.
- BESTARD, J. i CONTRERAS, J.: "Algunas reflexiones en torno a la historia de la familia y los estudios locales", III Jornades d'Estudis locals, Mallorca, 1984.
- CASEY, James: El regne de València al segle XVII, Curiel, Barcelona, 1981.
- CASTAÑO DIAZ, J.A.: "El campesinado alicantino del Antiguo Régimen a través de los contratos matrimoniales", Comunicació al II Corloqui d'Història Agrària, Barcelona 1986 (inèdit).
- CHACON, Francisco: Los murcianos del siglo XVIII: Evolución familia y trabajo. Consejería de Cultura y Educación, Murcia, 1986.
- DUBERT, Isidro: Los comportamientos de la familia en la Galicia del Antiguo régimen, Universidad de Santiago de Compostela, 1987.

FERRER i ALOS, Llorenç: "Casament i reproducció social. L'exemple de la burgesia de Manresa en el segle XVII" la vida quotidiana dins la perspectiva històrica, III Jornades d'estudis històrics locals, Institut d'Estudis Balearics, Palma de Mallorca, 1985.

"Familia, herencia y matrimonio como estrategias de adaptación y reproducción. Algunas reflexiones en torno al casa catalán", Conferència inèdita, Universitat de Múrcia, 1988.

"Pagesia i sistema de transmissió de béns al Bages en el segle XVIII", I Congrés d'Història Moderna, Barcelona, 1984.

"L'estructura de la propietat i de la explotació en un vinyar de la Catalunya central: el Bages els segles XVIII i XIX", Estudis d'Història agrària, nº 6.

FLANDRIN, J.L: Orígenes de la familia moderna: la familia, el parentesco y la sexualidad en la sociedad tradicional, Crítica, Barcelona, 1979.

FONT I HOMS, P.: "Sant Pere de Terrassa. Estructura familiar d'un medi rural", Actes del I Congrés d'Història Moderna, Barcelona, 1984.

GARCIA CARCEL, Ricardo: Historia de Cataluña ss. XVI-XVII, Ariel, Barcelona, 1985.

"Pautas de conducta de la familia en la España del Antiguo Régimen", Historia 16, nº 57.

"La recerca sobre la familia catalana de l'Antic Règim", L'Avenc, nº 66.

GIL AMBRONA, A.: "La mujer vista a través de la Iglesia en la sociedad catalana de los siglos XVI y XVII", Manuscrits, Maig, 1985.

GOODY, J.: La evolución de la familia y el matrimonio en Europa, Herder, Barcelona 1986.

GUALLAR, Pilar: "Les transformacions de l'hàbitat; la casa i la vivenda a Barcelona entre 1693 i 1859", I Congrés d'Història Moderna, Barcelona, 1984.

HERNANDEZ BERMEJO, Angeles: La familia extremeña en los tiempos modernos, Tesis inèdita, Universidad de Extremadura, 1987.

HUFTON: Women in History.

HURTADO, José: "Aproximación a la familia española en el tránsito del Antiguo Régimen. Análisis del grupo residencial y de la transmisión de propiedad en Lorca: 1750-1850", Contrastes, Murcia, 1988 (en prensa).

- KELLY, Joan: "Did women have a Renaissance?", Women and History, Chicago University Press, 1984.
- LALINDE ABADIA: "Capitulaciones y donaciones matrimoniales en el derecho catalán".
"Problemática histórica del heredamiento".
- LASLETT, P.: El mundo que hemos perdido explorado de nuevo, Alianza, Barcelona, 1987.
- LLABATA ORTIZ, Tomás: Propiedad y herencia en el villa de Ayora a fines del setecientos, Tesina inédita llegada en la Facultat de Geografia i Història de València el 1984.
- MATALÍ, R.V.: "Tipos de transmisión y estructura de propiedad en la Ribera Alta: Los cabreves de la granja de Benibayre, 1525-1725", Al-Gezira, nº 3, Alzira, 1987.
"Estudio de las transmisiones intrafamiliares en la valencia foral: testamentos y bodas en el s. XVIII", Estudis, nº 11, València, 1984.
- "La dinàmica de la propiedad en Xàtiva: 1515-1670", II Col·loqui d'Història rural, Barcelona, 1986 (inédita).
La dinàmica de la propiedad en Valencia y Játiva: análisis de los cabreves de Sant Miquel de los Reyes, Tesina inédita llegada en la Facultat de Geografia i Història de València el 1984.
"Iniciación a la situación hereditaria y matrimonial en la Valencia del seiscientos", Conferencia inédita, Universitat de Múrcia, 1988.
- PEREZ GARCIA, J.M.: "La familia campesina en la huerta de Valencia durante le s. XVIII" (inédit).
- RODRIGUEZ SANCHEZ, A.: "Un modelo metodológico a las cartas de dote en Extremadura", Actes del II Coloquio de Metodologia Històrica Aplicada, La documentación notarial y la Historia, Santiago, 1984.
- RUIZ TORRES, Pedro: "Crisis del régimen señorial en el País valenciano: El Señorío de Elche", Estudis d'Història contemporània del País Valencià, València, 1978.
- STONE, L.: The family, sex and marriage in England 1500-1800, Harper and Row Publishers, New York, 1979.
- TERRADES, I.: El món històric de les masies, Curiel, Barcelona, 1984.
- TESTON NUÑEZ, Isabel: Amor, sexo y matrimonio en Extremadura, Universitas, Badajoz, 1985.

- VIGIL, Mariló: La vida de las mujeres en los ss. XVI y XVII Siglo XXI, Madrid, 1986.
- VOGLER, B.: "Les testaments strabourguois et l'histoire sociale au XVIIIe siècle", Actas II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada. La documentación notarial y la Historia, Santiago, 1984.
- ZEMON DAVIS, N.: "Boundaries and the sense of Self in Sixteenth-Century France", Reconstructing individualism. Autonomy, individuality, and self in Western thought, T.C. Heller ed. Stanford University, California, 1986.
- "Women in the crafts in sixteenth century Lyon" Feminist Studies, Vol. 8, nº 1, Spring, 1982.
- VV. AA.: La familia en la España mediterránea, Crítica, Barcelona, 1987.
- VV. AA.: Family and inheritance: rural society in Western Europe: 1200-1800, Cambridge, 1976.
- VV. AA.: Forme di famiglia nella storia europea, Il Mulino, Bologna, 1984.
- VV. AA.: La segunda servidumbre en Europa central y oriental, AKAL, Madrid, 1980.
- VV. AA.: "La familia en España: ss. XVI-XVIII", Historia 16, nº 57. Madrid, 1981.
- VV.AA.: "La familia a la Catalunya de l'Antic Règim", L'Avenç, nº 66, Barcelona, 1983.
- VV. AA.: "Familie et Societe", Annales, 1972.
- VV. AA.: Jornal of Family History, Vol. 12, nº 1-3, 1987 i Vol. 3, Fall, 1983.
- Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura (atenir-se als articles d'Honorio García sobre dret foral de familia valenciana).

PONÈNCIA CONTEMPORÀNIA

RESISTÈNCIES, ALTERNATIVES I DESENVOLUPAMENT DEL CAPITALISME

Jesús Millán

1. ELS CONFLICTES COM A MANERA D'ENFOCAR LA HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA

Què vol dir debatre la nostra història recent al voltant dels conflictes com a fil conductor? En un moment com el present, reflexionar sobre la història contemporània sota el prisma de la conflictivitat -les "resistències al capitalisme"- em sembla un exercici poc convencional. Precisament, en la mesura que vivim un cert moment baix o de reflux d'aquesta mena de moviments, una reflexió com aquesta s'ha d'esforçar necessàriament per ser crítica i per allunyar-se d'un esquematisme fàcil d'un sentit o d'un altre.

És clar que el tema no es presta a les unanimitats. Però, d'altra banda, triant aquest punt de mira especialment difícil, crec que els organitzadors de les jornades fan una tria important: en comptes de defugir l'anàlisi dels problemes complicats, impossibles de reduir a esquemes o de tractar directament a través de conceptes establerts, els historiadors han decidit de centrar els seus esforços en un camp difícil, però important alhora, la problemàtica del qual pot ser deformada o senzillament deixada de banda per alguns corrents de moda.

En aquesta situació, recuperar els aspectes conflictius del passat i reflexionar-hi obliga necessàriament a obrir nous camins en el tractament dels temes. D'altra banda, l'estudi dels conflictes és un dels camps on la multiplicitat d'aspectes de la història com a ciència social ha de posar a prova la capacitat d'anàlisi i de relació dels historiadors. El conflicte no es desenvolupa en el marc d'una única activitat humana. El conflicte no es refereix tan sols a l'economia, ni a la cultura, ni a la política,

ni a la divisió de funcions per sexes, encara que no pot ser entés sense tenir en compte aquests aspectes i, molt sovint, també alguns altres. El conflicte, com el canvi social, és un terreny que obliga a superar moltes visions compartimentades de la història, si allò que es vol és entendre una evolució determinada i no tan sols descriure esdeveniments.

Aquesta interacció en l'explicació del conflicte és un element que sovint es troba a faltar en les idees més divulgades. Les postures socials apareixen moltes vegades com a filles de l'arbitrarietat dels personatges, d'interessos molt primaris de caire particular o, també, d'unes pressumptes forces cegues que marquen l'evolució històrica. Fornir una mena d'explicacions més complexes, que tinguin en compte elements normalment oblidats, és la funció dels historiadors. L'abast de la tasca proposada és, doncs, difícil de reduir. Si una història que oblida o minimitza els conflictes condueix a imposar línies d'evolució "inevitables", que lleven a l'oposició dels grups socials inferiors la capacitat d'influir en l'evolució de les societats, en canvi, l'estudi de les lluites d'aquests grups ens ha de fer plantejar el moment conflictiu de les decisions, quan les alternatives disponibles són, o semblen ser, més d'una. Aquesta recuperació del sentit no unilineal de la història equival a recordar de nou que, encara que sobre el rerafons d'unes condicions materials determinades, la història no es fa sense els col·lectius humans. Una història que recupere la dimensió conflictiva, al meu entendre, hauria d'aprofitar sobretot per a algunes tasques de reflexió: per a discutir l'abast i la importància de les alternatives presents en un moment donat i, al mateix temps, per a convidar a fer que les persones d'avui es facen la seua idea sobre les actuacions dels homes del passat i les confronten amb la seua pròpia experiència, on sovint han de triar entre protesta i adaptació o combinar una mica de totes dues alhora.

Aquesta descripció, més o menys adequada, d'allò que serien els objectius teòrics és, tanmateix, difícil d'assolir. De fet, la història de la dimensió conflictiva de les societats -història del moviment obrer, història del treball i història dels moviments socials són denominacions parcialment coincidents- es troba inmergida en un canvi ràpid d'esquemes orientatius, no sempre ben assimilats.

La vella historiografia del moviment obrer arrelà entre nosaltres amb un retard considerable, en bona part fruit de les circumstàncies històriques que es patien. Això, juntament amb els buits que encara presenten molts aspectes de la nostra historiografia, li ha donat una vitalitat més llarga d'allò que seria comprensible en unes circumstàncies diferents. Així doncs, malgrat la seua manca d'adaptació a la realitat històrica que anàvem coneixent, la seua influència no ha desaparegut, ni de bon tros. Al capdevall, per bé que d'una manera fictícia, és capaç d'ofereix esquemes interpretatius, enlestits per a l'explicació ràpida, allà on altres semblen oferir poc més que discussió i dubtes.

La historiografia tradicional, en aquest sentit, utilitza una noció de classes com a agents històrics evidents, sense preocupar-se gaire de delimitar-ne els components i la pluralitat d'actituds socials que normalment s'hi manifestent: a la "classe obrera" o a la "burguesia" s'atribueixen actituds determinades, es minimitzen les discrepàncies internes i aquests termes acaben convertint-se en simples esquemes conceptuals, pràcticament predeterminats. Un altre tret característic n'era un determinat sentit de l'evolució progressiva de la història, allò que reservava un lloc i un temps específic per a les aspiracions de cada grup social. Només amb un desenvolupament temporal, gairebé biològic, la lluita de les capes baixes de la societat podia adquirir un sentit històric de protagonisme. En certa mesura, això quedava compensat per un sentit, també gairebé

biològic de la "maduresa" de les lluites socials, que feia de les derrotes un alt en el camí de l'ascens de les classes protagonistes cap a la seua imposició final.

La història social i econòmica han aportat elements fonamentals per a invalidar aquesta visió de les coses. L'experiència de molts països ha posat en qüestió esquemes polítics estretament lligats a la universalització de l'exemple de la revolució francesa, com ara la "presa revolucionària del poder" per part de la classe ascendent, per tal que canvie el sistema social dominant. L'estudi del dret ha mostrat la importància de la simbiosi entre formes jurídiques "antigues" i el desenvolupament del capitalisme, fins al punt que és recomanable la prudència a l'hora de tractar els "obstacles insuperables" per al desenvolupament capitalista. La història econòmica ha posat de relleu l'excepcionalitat de les estructures socials del capitalisme anglès, la dificultat de generalitzar el proletariat, en el sentit teòric de desposseït i venedor de força de treball i, en canvi, la importància de formes d'explotació diverses, que aconseguen arrencar treball sense partir de la desposseïció com a premissa. La història política, per fi, ha obligat a destacar la importància de l'autonomia de moltes actituds de poder o el sentit social d'aliances a primera vista sorprenents.

Una darrera observació es refereix al sentit de la "maduresa" progressiva de les lluites socials. ¿Aquesta maduresa ha de consistir en un agrupament de forces per a la transformació radical de la societat? En eixe sentit el model deixa de funcionar molt sovint. Per això, l'esquema tradicional sembla indirectament obligat a afavorir una interpretació molt més conservadora: l'enfortiment de la protesta de classe, tenint en compte l'excepcionalitat de l'assaig revolucionari, condueix a una pràctica gradualista i "raonable" que aboca a la integració en el sistema. Com que una alternativa global només és demostrable en condi-

cions limitades i, normalment, per a acabar en fracàs, la conseqüència seria que la passivitat o la impotència han estat la norma i que la "modernització" social ha dut inevitablement a una moderació de les actituds reivindicatives.

L'esquema clàssic acostumava a entendre com a evidents el protagonisme de les classes socials: la classe obrera o la burgesia estaven al darrere del tal o tal altre comportament. Precisament aquest aspecte ha esdevingut un terreny problemàtic: ¿amb quina realitat social cal identificar aspiracions, conflictes i moviments considerats fins ara com a "burgesos", "obrers" o "camperols"? No disposem moltes vegades d'una anàlisi gaire ferma del significat social dels corrents conflictius. Això és més greu encara des del moment que la història econòmica descobreix cada dia noves complexitats en les estratificacions socials i en les formes d'explotació. Pel contrari, la nostra capacitat per a relacionar els conflictes socials i polítics amb aquest complicat univers social és encara massa esquemàtic i, per tant, molt sovint inservible. Per últim, conscients de la diversitat d'interessos existent en qualsevol agrupament social, avui ens preocupen els processos de selecció d'actituds que acaben adoptant-se majoritàriament per un grup, reconstruir les vies de la seua formació i la manera en què foren bandejades altres alternatives apuntades o possibles.

La manca d'una anàlisi del conflicte a l'altura d'una evolució de les societats que no siga reduccionista, ni d'un esquematisme inútil, ha conduït a una certa florida de les interpretacions que privilegien la política. Molt sovint això ha significat reduir la importància explicativa de les tensions socials. Els grans moments del canvi social, les revolucions, no serien, com ha plantejat Theda Skocpol, un resultat del conflicte d'interessos prèviament acumulat, sinó de la crisi d'una política dirigida per èlites prou autònomes respecte a les classes de la societat. D'altra banda, en destacar la capacitat del poder polític

per a obtenir períodes llargs de consens i col·laboració amb el sistema, s'accentua el paper secundari dels esforços d'agitació. Ofegats en un mar d'indiferència i adaptació que no sempre percebien, els advocats dels oprimits vivien una mena d'il·lusió permanent que només podia ser el preludi de la frustració. Les classes subordinades tendien a ser passives o d'un insurreccionalisme més aviat reaccionari en les primeres etapes del capitalisme. Tan sols una modernització gradual del mateix sistema aconseguiria amb el temps transformar els aspectes més negatius de la societat. Hi ha de vegades una certa tendència a entendre els conflictes com a fruit de la impaciència, més o menys primitiva, dels oprimits, mentre que els aspectes progressius de l'evolució social s'atribueixen a una mena de lògica pròpia del capitalisme, que hauria pogut desenvolupar les seues possibilitats gràcies a la derrota d'un insurreccionalisme primitiu. Les protestes, encara que comprensibles, haurien estat esforços gairebé estèrils, sense transcendència en l'evolució posterior de les societats en la mesura que foren derrotats o integrats.

D'aquesta manera, una nova predilecció per la política, entesa com un joc de poder amb un elevat grau d'autonomia pròpia, i un determinat angle de visió de les lluites socials al llarg del capitalisme, que fa que els militants apareguen com una clara minoria amb un sentit de la realitat escàs, contribueixen a recuperar, en realitat, una concepció vella sobre la manca d'entitat de les classes subordinades per a influir en el curs de la història.

Segons crec, el reviscolament d'aquests punts de vista no és gens casual. En el fons és una de les alternatives possibles davant d'un discurs que parlava de les classes socials amb una referència cada cop més allunyada de la realitat que anaven mostrant les noves investigacions. Per això una alternativa escaient no pot venir d'una mera repetició dels esquemes esgotats, tot ignorant la seua pèrdua progressiva de capacitat explicativa.

En aquesta direcció, l'obra d'Edward P. Thompson continua sent un punt de referència de primer ordre. L'historiador anglès s'enfrontà amb un panorama acadèmic hegemònicitzat per les interpretacions optimistes del sorgiment de la primera potència del capitalisme industrial. Segons elles, això hauria reportat millores per a la majoria de la població i el proletariat britànic s'hauria comportat d'una manera ben diferent d'allò que anunciaven els amics de la lluita de classes. És interessant destacar que, per tal d'oferir-ne una interpretació distinta, Thompson no va escriure la història d'algun moviment determinat, tot entestant-se a identificar-lo amb un exemple autèntic de protesta obrera. Thompson pel contrari, tractà de reconstruir el conjunt de les experiències dels treballadors anglesos, des del món del treball i els nivells de consum fins a la seua relació amb la política. En fer-ho així no es limitava a repetir conclusions conegudes i a fer encaixar el vell cànon sobre les classes. Si les seues investigacions foren originals i capdavanteres fou perquè representaven un esforç original per descriure'ns una realitat social força diferent de l'esquema establert i perquè, a més a més, això li permetia detectar i explicar formes de protesta i oposició allí on altres, més apressats, només havien vist adaptació. Però això no es podia fer tan sols amb les velles eines conceptuals. Els treballs de Thompson van mostrar una realitat força complexa d'artesans qualificats, de treballadors domèstics i de treballadors del camp, alhora que analitzava les vies i els ritmes amb què es va produir el deteriorament de la seua situació.

A unes formes socials i econòmiques especials corresponien unes experiències viscudes també determinades, que apareixien ara amb una nova llum. Per què era important tot això? Era important, segons crec, perquè això va permetre a Thompson mostrar la riquesa i varietat de situacions afectades per l'ascens del capitalisme i com, a partir d'aquí, es podia detectar un ampli xoc de valors i d'inte-

ressos. Els treballadors anglesos no havien fet la revolució, és clar, però no havien assistit en silenci a l'experiència del capitalisme. Els treballadors del camp no foren capaços d'impedir l'expropiació, però mantenien un criteri oposat a l'economia del lliure mercat i tractaven d'imposar-lo per la força adès i ara, tot destruint el mite de la "bassa d'oli" del camp anglès. Els treballadors domèstics apareixien ara com un sector absolutament clau en la formació de la classe obrera. D'aquí que les formes de protesta foren especials i, en qualsevol cas, diferents d'allò que s'enunciava per a un proletariat convencionalment entès. Per tant, on altres negaven l'existència d'una lluita proletària, per a concloure amb el triomf pacífic del capitalisme, Thompson aconseguia mostrar la protesta dels treballadors, en les condicions històriques -podia ser d'una altra manera?- que els havia tocat patir. Aquesta recuperació de formes de protesta "menors" o, simplement, oblidades, feia que moviments de "col·laboració de classes" o 'reformistes' aparegueren, pel contrari, com a consecucions importants de l'esforç dels treballadors. Malgrat la seua dispersió, malgrat la precarietat econòmica que patien, malgrat la varietat de diferències que els separaven i malgrat els recursos del govern, els treballadors anglesos es van convèncer de l'operació que patien i van coincidir en moviments majoritaris de masses que apuntaven a crear les condicions per al canvi social: les campanyes per la reforma política primer i, més tard, el cartisme. Per tant, Thompson recorria el camí des d'unes condicions econòmiques i socials específiques -que calia investigar per tal de conèixer-les, fins al món dels conflictes i d'una retòrica peculiar, capaç de traduir experiències i aspiracions viscudes. En definitiva, la "formació de la classe obrera" mostrava la importància d'unes formes de protesta específiques, probablement allunyades del caràcter revolucionari que alguns haurien demanat, però en connexió amb la forma d'explotació a què els sometia el capitalisme que rebutjaven.

Com és sabut, l'obra de Thompson ha donat lloc a un ampli debat, especialment a Anglaterra. Entre nosaltres, en canvi, té una acceptació aparentment unànime que pot semblar sospitosa. La traducció al castellà data de finals de la dècada del 1970, i això vol dir que feia més de deu anys de la seua publicació original i que, a hores d'ara, l'obra fonamental de Thompson s'acosta al quart de segle, enmig d'una expansió important dels treballs històrics. Per això crec que els seus suggeriments -no continuats, tenint en compte el canvi d'activitats de l'autor- s'haurien de prendre millor com un exemple que cal perllongar i aprofundir, més que no pas com la solució general als problemes amb què continuem ensopegant.

No és el meu intent, ni de bon tros, encetar un debat sobre el conjunt d'una obra tan complexa, sinó tan sols fer algunes reflexions parcials sobre alguns aspectes problemàtics, en especial els que poden ser importants per al plantejament de noves investigacions.

Potser, l'aspecte més important es refereix al mateix sentit de la formació de la classe obrera, que ens és mostrat per Thompson com una mena d'ascens fins a arribar a l'inici del cartisme. En canvi, la derrota i la manca d'alternatives del moviment popular després del 1820, arran de "Peterloo", així com les insuficiències posteriors del cartisme -que Thompson no arriba a analitzar- quedaven més aviat a l'aire. Des del punt de vista de la discussió actual, pel contrari, hi ha consciència de la necessitat de conèixer les contradiccions internes del moviment obrer, els seus condicionants i els límits de les seues alternatives. En definitiva, no tan sols els processos de formació, sinó també els de descomposició com a moviment de classe. De fet, els moments baixos de l'agitació popular, les seues fòrmules de supervivència, han cridat darrerament molt més l'atenció. Però és clar que cal buscar anàlisis que ens permeten de lligar totes dues fases.

En aquest sentit, cal posar un èmfasi especial en les fòrmules discursives amb les quals es tradueixen les aspiracions populars. Moltes vegades aquestes fòrmules fan ús d'una reutilització de conceptes àmpliament acceptats per tal de guanyar solidesa i suport, com ha posat de relleu George Rudé, entre altres. Aquesta retòrica no és un elements superflu en l'evolució del conflicte. Condiciona en bona mesura el caràcter del missatge, així com la seua capacitat d'arrelament entre sectors diversos de les classes populars, que poden tenir diferències importants entre si. El mateix discurs que dóna suport a l'inici de les mobilització pot reflectir els seus límits per al futur. El llenguatge d'agitació pot oferir la visió que predomina sobre les causes de l'opressió, allò que es pot contrastar amb la situació contemporània del capitalisme. Això pot conduir a investigar en quina mesura les anàlisis presentades sobre el mal social podien ser assumides com a versemblants i per a quina mena de gent, com ha analitzat per al cas del cartisme Gareth S. Jones.

Les peculiaritats del marc polític en què es mou la protesta popular han estat destacades també com un factor important, sense el qual no es pot entendre la forma que adopten els moviments d'oposició. Normalment, la qüestió de com domina la classe dominant no és de les més fàcils de respondre, però sembla necessari tenir-la en compte, si no es vol tornar a fòrmules explicatives intercanviables amb qualsevol tipus de societat. La gent no tan sols experimentaven una determinada manera d'explotació econòmic: pateixen també maneres concretes de ser governats i se'n fan en cada cas la seua idea de com poden influir millor en el poder, tenint en compte el marc polític concret en què s'han de moure. Al seu torn, la capacitat de maniobra de les classes dirigents condiciona el marge de les capes baixes per a trobar aliats i, al capdavant, el grau de mobilització que poden assolir.

En general, doncs, avui sembla necessari que la investigació actue en un doble sentit. D'una banda, aprofundir en la recerca de manifestacions de resistència a l'ordre dominant, a partir de l'anàlisi de la cultura i les formes de vida popular, dels seus valors i de la seua participació en les diverses formes de conflictivitat. Però, al mateix temps, convé també d'evitar el perill de la seua hipervaloració com a formes d'oposició total en tots els casos. Oposició no equival sempre a alternativa. En aquest sentit, cal que la investigació no es limite a descobrir nous fenòmens d'oposició. Ha de fer ús també d'instruments d'anàlisi que permetisquen diferenciar qualitativament el grau de divergència d'interessos i el seu reflex en la solidaritat interna dels que protesten. Ha de ser sensible a les continuïtats, però també a les interrupcions i les transformacions de les lluites socials. En un sentit quantitatiu, els conflictes també han de ser situats en el seu lloc: fins a quin punt és representatiu un moviment determinat, a quina gent és capaç d'arrossegar i quants són deixats de banda. "La verdadera lluita de classes", escrivia Pierre Vilar el 1960, "apareix quan, d'una manera bastant continuada, una determinada classe de la societat, amb característiques ben delimitades, fa palesa la consciència de la seua solidaritat i la voluntat de modificar l'estructura social en el seu propi benefici... Estem temptats de dir que una lluita de classes és un fenomen a llarg termini, que utilitza els xocs conjunturals que existeixen a la base de la societat".

Aquest panorama no pot ser interpretat d'una manera predeterminada, tot donant per sobreentès que al darrere hi ha els efectes d'un capitalisme universalment caracteritzat. Més aviat s'ha d'entendre la lògica de les diverses formes de protesta, no com a contestació a un sistema que ja ens és conegut teòricament, sinó a unes formes d'explo-tació capitalistes prou diverses i configurades, a més a més, a través de sistemes de classes i de vies de dominació

política variables a cada lloc. Al capdavall, no convé oblidar que és aquesta experiència concreta, i no un sistema teòric, allò que viuen els que protagonitzen la protesta en cada cas. La manera com s'articula el fenomen d'oposició està condicionat, necessàriament, per les circumstàncies que l'envolten, i és en relació a aquestes com s'ha de valorar. La resistència no és mai un fenomen mecànic, ni una resposta immediata. Significa un procés, de vegades difícil i arriscat, per a enfrontar-se a allò que es presenta com una estructura donada. Els condicionants materials de la protesta no sempre s'han valorat i hi ha hagut una tendència a fer servir nocions de caire ideològic per a explicar allò que, molt probablement, no es pot entendre al marge de les dificultats de caire material. Les investigacions mostren que la "ideologia de les classes dominants" ha estat alterada o subvertida per les classes populars amb més freqüència d'allò que es suposava. Es difícil explicar, doncs, la submissió per la mera força de la ideologia dels poderosos. Una ideologia, en realitat, no manifesta els seus efectes al marge de les experiències viscudes. Com han destacat Abercrombie, Hill i Turner, "el caràcter massiu i constringent de la via quotidiana resisteix els canvis i els reptes, i si els actors volen transformar-la d'alguna manera s'ha de ficar en una lluita perllongada. Les rutines de la vida quotidiana són, doncs, una coacció poderosa per elles mateixes".

Reconstruir els processos que, a partir d'un ampli ventall d'experiències viscudes, porten a diverses formes de conflicte, continua sent un objectiu plenament vàlid. A hores d'ara, caldria afegir-hi, probablement, un èmfasi especial en la importància dels processos de declivi o integració dels moviments de protesta. No cal justificar gaire que, a la llum de l'experiència històrica i un cop abandonada aquella visió ascendent cap a la maduració de la consciència, estudiar els fenòmens d'integració o passivitat ha esdevingut una tasca de primer ordre.

Aquesta apressada enumeració de problemes hauria de dur a la conclusió que som davant una nova mena d'història social per fer, per a la qual podem aprofitar alguns exemples previs importants, però no cap recetari confeccionat. De la mateixa manera, la terminologia escaient haurà d'anar elaborant-se per a respondre a les necessitats de l'anàlisi. Mentrestant és probable que qualsevol fórmula haja de mostrar aspectes insatisfactoris i mal definits. ¿Què cal dir en aquest sentit del terme resistència? Al meu entendre, es tracta de defugir conceptes prèviament encunyats que es restringien a un significat massa concret. Qualsevol concepte que faça referència a un moviment pot bandejar l'oposició individual no organitzada, la protesta o la manca de col·laboració espontània. La terminologia de classe suggereix un nivell qualitatiu d'oposició que podria reduir en alguns casos la complexitat social dels protagonistes o la seua oposició a tipus de discriminació previs al capitalisme. En definitiva, pot induir la marginació de fenòmens que passen en el camp de la cultura o de la vida quotidiana, que no són protagonitzats per col·lectius ben definits en el món de la producció, sinó per blocs heterogenis al marge del poder instituït en aspectes molt diversos. Resistència és, tanmateix, un terme evidentment insatisfactori. El seu significat ens remet a una actitud d'oposició de caràcter negatiu, en el sentit que normalment es dona a la lluita reactiva, que no permet arreplegar fàcilment el sentit positiu i d'alternativa que, molt sovint, es tracta d'identificar tant els moviments organitzats com en les actituds espontànies. El terme triat hauria de ser capaç d'arreplegar, en realitat, formes molt variades d'oposició des d'una simple consciència d'opressió, fins a l'expressió col·lectiva d'una alternativa revolucionària. L'objectiu, en efecte, és recuperar nivells i graus de rebuig al sistema molt diversos.

Actuar d'aquesta manera pressuposa acceptar la diversitat de situacions viscudes i la manca d'una norma única

per a mesurar la consciència vertadera. Implica acceptar que normalment els grups oprimits experimenten tendències a la col·laboració amb l'ordre vigent, però també a la dissidència i a la protesta, i que aquesta situació es pot alterar històricament en un sentit o en un altre. No podem dictaminar en abstracte sobre el contingut de la protesta, però podem observar el seu grau de radicalisme, de cohesió i de solidaritat interna, així com la seua coherència amb els pressupòsits materials del moment. En parlar de resistència es suggereix l'existència d'un grau que no és mai negligible, encara que actue dins d'un sistema social que perdura i es desenvolupa. L'oposició, encara que no arribe a adoptar la forma d'una alternativa, no ha d'ésser un fenomen sense efectes en l'evolució posterior. Actituds de resistència o d'oposició no manquen de significat a l'hora d'explicar les estratègies de les classes dominants, les alternatives que tenen al seu abast i la mena de problemes que s'han d'esforçar a resoldre. Fins i tot quan no podem parlar del triomf d'una lluita organitzada, la resistència dels oprimits contradiu les tendències evolutives que procedeixen dels grups dominadors. La llarga pervivència de la indústria domèstica durant la revolució industrial anglesa no es pot entendre sense la manca de col·laboració continuada dels obrers fabrils, allò que forçava els empresaris a comptar amb una mà d'obra que disposava d'un marge d'autonomia i que, invariablement, tendia a treballar al seu aire. D'una manera semblant, la peculiar manera d'organitzar-se la indústria catalana en petits tallers, fins als inicis del segle XX, o la fundació de colònies al medi rural, no es poden entendre com a pures opcions econòmiques, sinó som a formes de gestió que tenien en compte expressions diverses de la lluita social.

Aquests exemples, entre altres possibles, fan pensar que, malgrat la inexistència d'una alternativa anticapitalista o, fins i tot, d'un moviment obrer organitzat a escala general, hi havia contradiccions importants amb les iniciatives dels capitalistes i que els interessos d'aquests

es veien contrarrestats per la resistència dels treballadors. En definitiva, la història del capitalisme no hauria estat la mateixa sense actituds com aquestes i la reducció dels seus aspectes més negatius amb el pas del temps deu molt, probablement, no a la seua lògica interna, sinó als esforços dels que lluitaren contra el sistema.

Com valorar aquesta àmplia diversitat de fenòmens d'oposició? Observar un grau d'oposició no ha de dur a afirmar una contradicció radical, sinó que hem d'estar oberts a l'estudi dels matisos i, fins i tot, dels efectes contradictoris. L'oposició popular assenyalava la distància entre els interessos de capes àmplies de la població i els de la història rectora que governa l'economia amb la lògica de l'interès particular. ¿Aquesta diferència tradueix contradiccions o anuncia també els camins de la futura integració de la protesta obrera en l'ordre capitalista? Probablement no es pot parlar d'una exclusió teòrica d'ambdues coses: la conjuntura concreta caracteritza la importància de les divergències i els atorga un paper determinat i canviant en cada cas.

En el manifest inicial de la I Internacional, Karl Marx escrigué a propòsit d'una petita moderada, la lluita per la jornada de les 10 hores a Anglaterra:

“La classe mitjana, a través dels seus òrgans de ciència més notables, com ara el Dr. Ure, el professor Senior i altres savis d'aquesta mena, va predir i provar abastament que la menor restricció legal del temps de treball faria sonar la campana fúnebre de la indústria anglesa que, talment com un vampir, no pot viure si no abunda de sang, i especialment de sang de xiquets... És per això que la Llei de les Deu Hores no és només un èxit pràctic, sinó, allò que resulta més important, constitueix la victòria d'un principi: és la primera vegada que l'economia política de la classe mitjana sucumbeix enterament a l'economia de la classe obrera”.

Un text com aquest pot servir per a reafirmar la necessitat de retrobar la importància dels criteris d'oposició que, des de les capes baixes de la societat, contradueixen la "racionalitat" que presenten els interessos dominants. De vegades, això donarà peu a afirmar l'existència d'una lògica alternativa, defensada amb coherència i solidaritat. És funció de la història mostrar i explicar en quines circumstàncies s'ha esdevingut això i en quines altres s'ha frustrat una evolució semblant. D'altres vegades les manifestacions de resistència han posat límits al desenvolupament espontàniament desitjat pels poderosos i, en actuar així, han transmès la seua influència en l'organització d'un sistema social que no han sabut derrotar. Cal ser prudents, en canvi, a l'hora de generalitzar el grau de radicalisme existent. Una explicació de les formes d'oposició ha d'explicar també dels seus límits i dels motius que podien ajudar al seu esgotament històric.

2. LA CONFLICTIVITAT SOCIAL EN EL DESENVOLUPAMENT DEL CAPITALISME ALS PAÏSOS CATALANS. ALGUNS PROBLEMS

Plantejar aquests problemes en el cas dels països de llengua catalana vol dir, lògicament, enfrontar-se a algunes dificultats peculiars. No és pas la més petita l'existència d'un tractament prou desigual per als diversos territoris, allò que fa difícil per exemple conèixer amb detall l'evolució dels problemes a les Illes o plantejar els debats al mateix nivell. És obvi que no estic en condicions de fer-ne una mena de catàleg, però potser fóra útil concretar la discussió d'alguns exemples importants.

a) Un ritme i una evolució específics del capitalisme. Els esquemes tradicionals estaven pensats per a un 'model' de capitalisme urbà i industrial, on l'existència d'una classe assalariada nombrosa i homogènia seria un fet evident. El nostre cas hauria d'ésser inclòs entre les excep-

cions, cada vegada més grans, d'aquest model teòric. La industrialització fou entre nosaltres un fenomen de ritmes històrics llargs, discontinus i força desiguals. No fou tampoc un fet homogeni en l'espai. No desembocà normalment en la formació d'un proletariat industrial majoritari i homogeni, encara que aquesta tendència també hi va ser present. Les petites unitats de producció i la pervivència de categories i qualificacions entre els treballadors, especialment els urbans, ha estat un fet de primer ordre. El pes de la mà d'obra urbana ha ocupat un lloc especial en la formació històrica de la classe obrera industrial. La proletarització al camp tampoc no fou un fet dominant, si més no en exclusiva. Les formes de cessió de la terra, de conreu subordinat i, fins i tot, una certa tendència a la fragmentació de la propietat des de finals del segle passat són factors que han tingut un relleu especial. Fixar l'abast i la cronologia d'aquestes característiques estructurals, i reflexionar sobre la seua transcendència en les lluites socials, són tasques en bona mesura que s'han de desenvolupar.

b) Les mobilitzacions i les actituds subalternes. La desigualtat en l'abast i els ritmes dels moviments de protesta és un fet evident en alguns moments històrics, que potser deriva en part dels aspectes anteriors. Sembla, fins i tot, que un conjunt d'experiències i d'evolucions prou diverses feia difícil l'homogeneïtat dels moviments socials. En aquest sentit, la relació entre protesta i passivitat o submissió -es fa difícil generalitzar els termes- és un problema molt sovint marginat. Però no es pot privilegiar l'estudi de la protesta o la insurrecció sense donar una ullada a la resta del medi social i comprovar-ne l'estat dels ànims. On arrela la protesta i on continua predominant la imatge de la societat sense conflictes? Quan i per què es passa d'una actitud a l'altra?

La presència de grans esforços per la transformació social en la nostra història contemporània ha fet perdre

de vista de vegades la solidesa de les posicions de l'ordre establert, i també la seua capacitat per a influir sobre sectors molt importants de la població. Cal contrastar, doncs, condicions i disponibilitats diverses per a la protesta que, dins d'una societat de classes, han donat peu a actituds socials contraposades. No cal oblidar que, de manera reiterada, una forta tradició ideològica ha mostrat la seua capacitat de domini i control sobre les classes baixes per a proposar una reorganització de la societat capitalista que estalviés conflictes i dissidències. Que això haja tingut com a escenari, no cap conjunt estrany al capitalisme, sinó una societat de classes dominada per la lògica del benefici privat, continua representant un problema important, amb una transcendència que arriba fins i tot als nostres dies. És clar que la investigació a petita escala hi tindrà un paper destacat, però a condició de tenir molt present el marc general, els grans problemes en discussió, i de fer un esforç comparatiu important.

c) Una cultura nacional i la seua transcendència política. El romanticisme nacionalista clàssic veia en l'existència d'uns trets nacionals una mena de materials que podien tenir una traducció política gairebé immediata. És clar que la pervivència del catalanisme tradueix un fet molt destacat en el context del panorama de les nacionalitats del món occidental, allò que fa especialment indicat l'estudi comparatiu. L'experiència històrica mostra la dificultat de traçar grans principis al respecte. Els casos d'Alsàcia i Lorena, Irlanda, Suïssa o la Bèlgica de parla flamenca, així com la pluralitat de situacions viscudes a l'estat francès, poden ser punts de comparació i il·lustratius per a caracteritzar el cas català. El qual, al seu torn, no deixa de ser plural.

Més interessant que triar un model teòric com a referència (el nacionalisme polític com a expressió més elaborada de les actituds nacionals), em sembla la proposta me-

metodològica de Pierre Villar: observar d'una banda el substrat nacional, és a dir, l'evolució dels elements culturals en la població, i d'altra banda, el seu reflex canviant com a manifestació política. És clar que no es tracta d'elements aïllats, però en la seua relació històrica desconexem moltes zones. I, no cal oblidar-ho, "la nació, categoria històrica, només pot ésser definida històricament. Pot ésser objecte, també, sota més d'un aspecte, de l'anàlisi del psicòleg, del sociòleg, de l'etnòleg. Amb la condició que l'historiador estructuri aquestes anàlisis en perspectiva històrica".

Els països de la Corona d'Aragó, i en especial Catalunya i el País Valencià, disposaren d'unes institucions pròpies, en el si de la monarquia hispànica, fins a principis del segle XVIII. Però la seua pèrdua no es pot connectar de manera evident amb l'evolució posterior del substrat nacional. A diferència del procés que, al nord dels Pirineus, transformà els camperols en francesos, Catalunya no visqué una trajectòria semblant. És clar que la pèrdua de l'oficialitat del català fou un cop important, però probablement en el seu temps no explica gaire res. Molta més importància té l'ús continuat del català com a vehicle de comunicació, en publicacions particulars o fins i tot en la documentació notarial. Es fa difícil, de fet, parlar de decadència de la llengua pròpia al Principat arran de la Nova Planta, com ha explicat Núria Sales. Mentre la paperassa oficial o la cultura superior fluïen en castellà o en llatí, el català tenia bona salut en la societat catalana. Però, com evolucionaren les coses a altres zones? Comparades amb el cas català, les meues limitades informacions sobre el País Valencià semblen prou diferents. L'efecte del poder no ha d'ésser gaire explicatiu d'unes actituds quotidianes ben distintes. Aquesta evolució de l'estat social de la cultura nacional segurament anava configurant de manera ben diferent la capacitat d'expressió política del fet diferencial en el futur. Els corrents polítics valencianistes ha-

gueren de topiar amb segles de dibilitament del prestigi del fet diferencial, fins al punt que per a una part significativa de les capes populars la recuperació de la llengua del poble acabà sent una mena d'assaig involucionista, atemptatori contra el progrés.

Tanmateix, l'evolució final no estava absolutament determinada. Coneixem el recurs al català, ocasionalment si més no, per una part del progressisme liberal valencià, encara que des d'una òptica plenament espanyola, les estretes relacions entre el republicanisme valencià i català o els intents de "confederació" apuntats durant les insurreccions de la primera meitat del segle XIX. La imposició d'una hegemonia de caire ben diferent hagué de ser una qüestió progressiva, ajudada per una evolució diversa de la cultura pròpia, però també en una configuració social i uns interessos de classe específics, que forçaven el predomini d'actituds polítiques peculiars.

A Catalunya ha tingut prou ressò la polèmica sobre el significat social de l'articulació política del catalanisme. Probablement les interpretacions "populistes" de Josep Termes tene la virtut de recordar la vitalitat del fet diferencial arreu de la societat catalana. Però, com es tradueix això en projecte polític? Els estudis de Josep M. Fradera proven que la capacitat d'adaptació de la burgesia de negocis catalana al marc de l'antic règim, després de la pèrdua de les colònies espanyoles a Amèrica, fou molt més gran d'allò que s'havia pensat i, en tot cas, evolucionà prudentment cap al liberalisme. Jordi Maluquer de Motes, d'altra banda, ha mostrat el fracàs de la burgesia industrial a l'hora d'imposar un model propi per al capitalisme espanyol. Tot això suggereix la necessitat d'atorgar un protagonisme més gran en el procés revolucionari liberal a les capes populars radicalitzades, com estudia recentment Anna M. Garcia Rovira. Però, en tot cas, segons ha plantejat Xavier Arbós, això es feia inicialment dins d'un discurs que

feia de la sobirania nacional espanyola la solució proposada. Seria, doncs, el pes del modernisme centralista -molt més bonapartista i sociològicament conservador que no pas jacobí, com sovint es diu- allò que probablement duria cap a l'aparició de propostes federalistes més progressives. Però aquest discurs no podia atreure la burgesia catalana, interessada en el mercat espanyol però presonera d'un centralisme que no sempre li era convenient. I, evidentment, les al·lusions carlines al problema català eren d'una mena molt especial. L'articulació conjuntural d'un projecte polític nacional, que arribarà a ser hegomònic, és un fet històric, que es superposa a una plataforma preexistent i plural de manifestacions polítiques del mateix ordre de fenòmens. És una qüestió central reconstruir el complicat mapa d'aquestes tendències i la seua evolució fins a transformar-se en dominadores o reduir-se a un residu latent, però assimilat. D'altra banda, el caràcter social de la reivindicació nacional no era un problema resolt per sempre més: el curs dels esdeveniments aniria canviant la capacitat dels actors per a dirigir les reclamacions nacionalistes.

A banda dels problemes generals com els anteriorment esmentats, també pot enir interès comentar la problemàtica conjuntural. Fer-ho amb un cert detall portaria, tanmateix, a ocupar un espai desmesurat. Per això, he cregut més convenient centrar les grans qüestions en dos grans apartats.

1) La formació de la societat burgesa

Després dels últims debats, sembla que aquest tema ha ja quedat una mica bandejat, en especial pel que fa als intents d'interpretació. Així, el nostre coneixement de les estructures econòmiques i socials de l'antic règim no s'ha reflectit del tot en una valoració dels canvis que s'hi van produir més tard ni en una interpretació nova i més integradora dels conflictes del període.

La revolució política continua veient-se sovint com un fet obligat per part de 'la burgesia' -que havia de prendre institucionalment el poder- i, de pas, és normal que s'accentuen els aspectes moderats de l'operació. Crec que no es valora prou la possibilitat d'una societat burgesa molt més continuïsta, ajudada per un reformisme autoritari, com en realitat s'esdevingué a alguns països europeus. En pressuposar la necessitat lògica de la revolució, es minimitza el caràcter progressista i de trencament amb el passat que podia contenir aquest procés. L'estudi de la formació social de la burgesia, en canvi, mostra com una part d'ella s'havia pogut moure còmodament dins del feudalisme o podia proporsar-ne unes reformes mínimes, que incloïen la continuïtat dels gremis o del delme. El sorgiment d'una economia industrial i l'expansió del comerç no equivalen per força a l'enfrontament amb les estructures de l'antic règim. De fet, s'hi podia acomodar o reivindicar només canvis en aspectes concrets i limitats. El trencament amb l'antic ordre, la imposició d'un sistema constituent, no era un impuls inevitable, que precedia d'una classe social homogènia i en ascens, sinó que cal descobrir d'on arrencava, com va anar imposant-se i quin significat social tenia.

La revolució liberal, vista d'aquesta manera, pot valorar-se com un tall important amb el passat, que desbordà les previsions moderades de molta gent. Aquest radicalisme no pot ser atribuït senzillament a una burgesia en abstracte, que es veia abocada a fer la seua revolució. Hi havia una gran diversitat d'orientacions polítiques al si de la burgesia i resulta reduccionista triar-ne una com l'autèntica des de l'inici del procés. D'altra banda, el paper d'un conjunt heterogeni de "capes populars" també ha d'ésser sotmès a revisió. La historiografia tradicional assenyalava a aquestes capes un paper d'aliats del projecte burgès. En la versió d'Albert Soboul eren en realitat el motor que forçava la burgesia a dur a terme el trencament

-burgès, és clar- que realment li interessava fer a aquesta amb el passat feudal. Una valoració millor de la diversitat d'interessos socials en joc ha de portar a una apreciació del paper que ha representat l'agitació popular en els processos de trencament polític. No és difícil observar que el radicalisme dels moments decisius es va imposar gràcies a la mobilització del radicalisme popular. ¿Aquesta participació entusiasta, sobretot a les ciutats grans, s'explica tan sols pel suport a l'antifeudalisme prioritari, segons Soboul, de la burgesia liberal? Cal plantejar també el sentit social contemporani d'una lluita que, si més no en la superfície, es presentava com a aparentment política. Però probablement el marc d'un estat de dret, amb el sistema de garanties consegüent, i l'eliminació del marc d'inseguretat jurídica propi de la monarquia absoluta no tan sols servien als interessos de la burgesia, sinó que admetien amb prou immediatesa una utilització al servei de les classes populars.

Pot ser significatiu que els sistemes polítics resultants del trencament amb l'antic règim suposaren la marginació d'una part important de les classes propietàries i que, alhora, resultaren insegurs a llarg termini com a mitjà de dominació de la burgesia. En alguns casos concrets, com ara l'ús del dret d'associació, sembla que un marc de llibertat política creava directament unes condicions més favorables per a traduir les aspiracions de les classes baixes. Per tant, és possible que una consideració, no tan apriorística, de les postures burgeses i dels aspectes progressistes de la revolució haja de donar el seu lloc a una agitació popular que difícilment es pot considerar subalterna.

Molt més grans són els buits que ofereix l'estudi de la contrarevolució, que ha merescut fins ara una atenció desproporcionadament baixa respecte a la seua importància. Una premsa, de vegades evident, per col·locar-hi l'etiqueta

classificatòria ("defensa del feudalisme", "insurrecció camperola amb llenguatge tradicional") ha impedit fins ara reconstruir el fenomen en la seua globalitat i en el seu context. El tema no es pot tractar sense matisos i, probablement, caldrà anar definint actituds que s'allunyen del reduït catàleg disponible. L'esquematisme de considerar els carlins com a "defensors del feudalisme" no encaixa en absolut ni amb les actituds socials comprobables a moltes zones, ni amb els interessos de molts dirigents absolutistes, ni tampoc permet explicar la participació d'unes capes baixes llargament afectades, sobretot, per formes d'explotació escassament feudals. Però tampoc podem situar, senzillament, el carlisme com un esclat radical de protesta popular, predominantment "pagesa", contra un liberalisme burgès i claudicant. Ni la seua composició social, clarament interclassista, ni la naturalesa de les seues reivindicacions i de la seua retòrica autoritzen a enviar el carlisme a l'esquerra del panorama polític. La dificultat de reduir el problema a esquemes fàcils ha dut a una clara incomoditat a l'hora del seu tractament o a privilegiar una direcció "ideològica" com a via d'explicació. Crec, en canvi, que l'anàlisi del carlisme ha d'insistir en una relació constant amb la realitat social en que va passar i amb la seua trajectòria a llarg termini: el seu suport entre els diversos grups, les característiques i els objectius d'aquestes, l'evolució a llarg termini de les tensions socials la peculiar relació entre llenguatge polític i el suport social.

No cal dir que falta estudiar l'evolució política posterior de la gran massa rural hegemnitzada un dia pel carlisme. Quan i com hi va haver reivindicacions col·lectives a les zones carlines? Amb quin signe polític es formulaven les reivindicacions socials a les zones de tradició carlina? Qüestions com la tardana penetració de la mobilització radical en els conflictes rurals o com la reformulació d'un tradicionalisme conservador, ruralista i obertament bur-

gès, són problemes fonamentals que estan encara per analitzar en la seua dimensió sociològica i en la seua dinàmica temporal.

2) El moviment obrer en el desenvolupament del capitalisme

L'estudi de la revolució burgesa continua sent un punt fonamental perquè, precisament, d'això es pot derivar una valoració sobre el caràcter de la societat capitalista i de les actituds que hi havia. Es tractava d'una societat endarrerida que per força havia de ser terreny adobat per als moviments "primitius". Existia encara un continuisme social evident, que afavoria la lluita interclassista contra les herències del feudalisme? Quina presència tenia la lluita de classes pròpia del capitalisme quan presentava fórmules peculiars?

A diferència d'allò que succeeix a altres països, no coneixem encara ben bé les transformacions econòmiques en sectors importants de la producció. Més gran encara és el nostre desconeixement de les transformacions en l'existència dels treballadors i de les seues famílies. Qüestions com l'accés a l'ofici, les pràctiques associatives, la disciplina del treball, els nivells i l'evolució de les retribucions, l'ús de la mà d'obra familiar, els canvis en els hàbits i les possibilitats de consum, etc., són encara massa boiroses, sobretot per a àrees molt extenses. És clar que sense aquestes dades la intepretació de la conflictivitat social perdrà molt del seu sentit.

Catalunya i el País Valencià, o si més no els seus espais urbans, es compten entre les zones de més agitació social i política a l'Espanya dels segles XIX i XX. Probablement les raons són diverses, tenint en compte la distància entre les seues estructures econòmiques i de la importància canviant dels problemes concrets. Així i tot, alguns aspectes semblants es poden comentar.

La importància de la mobilització popular a favor (o també a recer, caldria afegir-hi) de corrents polítics de caire burgès, des de l'esperterisme fins a les fórmules republicanes, seria un d'ells. Això s'ha pogut interpretar com a fruit de l'escassa diferenciació social del proletariat o com a resultat de la manca de consciència pel moment dels treballadors, que els feia acceptar una aliança interclassista. Aquest problema requereix encara una nova consideració. ¿Com explicar que el progressisme, igual que determinats republicanisme, no hagen decebut mai del tot els treballadors? Una valoració d'aquestes actituds obliga a relacionar plans molt diversos. Entre altres, caldria tenir en compte el marge que permetia el sistema polític en cada moment i, d'altra banda, buscar la relació que s'estableix entre actituds polítiques i les formes de protesta i d'organització social. Per exemple, l'interclassisme que de vegades ofereix el panorama polític no s'ha d'estendre forçament al pla de les lluites socials, on la separació de classes pot ser molt més gran o, fins i tot, creixent.

L'existència d'una burgesia autoritària, quan la protesta popular no resulta fàcil d'estendre, pot donar un sentit a l'aliança amb la burgesia dissident. Alhora, això revela els límits de la lluita popular i la seua dificultat per a guanyar suport entre parcel·les noves de les capes baixes. Però, al seu torn, una opció política interclassista pot resultar en la pràctica una eina eficaç per a avançar en el terreny de l'organització de classe en el camp social.

La importància d'aquests comportaments a bona part de Catalunya i del País Valencià sembla constituir un tret especial respecte a altres zones d'Espanya, on el republicanisme va perdre molta de la seua credibilitat popular a partir de la Restauració. Probablement, aquesta tradició ha d'ésser situada en el seu context, que era predominantment local, i relativitzada, en estudiar amb més detall el con-

junt del panorama. Però en l'actualitat pareix innegable que el pes del republicanisme de masses, resumible potser en Lerroux, Macià i Blasco Ibáñez, apunta la importància de plataformes ideològiques i reivindicatives comunes al republicanisme progressista i al moviment obrer. Coneixem la importància d'alguns dels seus elements definitoris, com ara l'anticlericalisme, un cert sentit de la justícia social, la crítica de les oligarquies supèrflues i la consagració del mite del progrés. Però cal aprofundir en el sentit canviant de tot això i en els motius que feien versemblant un discurs com aquest fins a èpoques avançades.

L'anarquisme, considerat de vegades com un signe "primitiu", s'ha d'estudiar com a fórmula per a l'organització de la lluita social en unes condicions donades. L'anàlisi de la ideologia s'ha de combinar amb la de les estratègies sindicals i amb el suport social que rebien. En aquest sentit, l'estudi comparatiu amb el socialisme (hegemònic al sud valencià o a Mallorca) podria resultar aclaratori. És clar que la penetració de la ideologia anarquista s'ha de relativitzar i que l'anarcosindicalisme no era tan sols un instrument de la insurrecció antipolítica indiscriminada. ¿En quin sentit podia resultar una opció útil per a gran part dels militants obrers, fins i tot per damunt d'altres opcions possibles? L'anarquisme arrelà, no com una opció ideològica determinada, sinó pel seu paper en les reivindicacions concretes dels treballadors.

Tanmateix, el sindicalisme fou una tendència en competència amb unes altres. La "normalització" del sindicalisme, malgrat la importància de figures del relleu de Salvador Seguí, resultà una tendència impossible de consolidar. D'aquesta frustració eixiria una confrontació de classes creixent que portaria a una alternativa revolucionària. Aquesta fou l'evolució, gens lineal, sinó coberta d'alternatives, parèntesis i oscil·lacions, que estigué present més o menys entre els anys de la Primera Guerra Mundial i la

segona república. En quines condicions predominaven unes o altres actituds? És important reconstruir les demandes dels treballadors i el seu significat a cada conjuntura. Per això cal conèixer les condicions del mercat de treball i els seus canvis en una societat amb una gran reserva de mà d'obra agrària, però que experimentava un creixement industrial innegable. És important considerar també la perspectiva amb què els empresaris afrontaven les reivindicacions dels treballadors i les estratègies de la seua oposició al moviment obrer.

En el nostre panorama historiogràfic encara és fàcil assenyalar buits. En realitat, fins i tot la descripció de fenòmens continua acomplint de vegades una funció força nova. Però és clar que una orientació nova s'ha d'exigir molt més que això. Haurà de basar-se en anàlisis de variables diferents, en la relació constant entre la problemàtica general i els casos concrets i en una atenció més gran a les relacions entre els que protesten i els que resten passius. No era el meu propòsit fer una enumeració dels buits per omplir, ni tampoc oferir interpretacions noves, sinó més aviat plantejar problemes actuals i esbossar alguns suggeriments per al debat que només la recerca haurà de contrastar.

En fer això, hi ha hagut una preocupació que em sembla fonamental des del punt de vista del nostre present: la necessitat d'aprofundir en el paper que de la resistència dels dominats ha tingut per al canvi social operat en els darrers segles. Això tant pel que fa a la seua capacitat d'oferir alternatives globals viables -el problema de la revolució a Occident-, com pel que es refereix a la part que cal atribuir a les formes d'oposició en les transformacions experimentades pel sistema capitalista.

No conec el contingut de la gran majoria de les comunicacions, però en els resums he cregut veure línies de tre

ball com aquestes: intents de tractar problemes de llarga durada, tot tractant d'oferir-ne un plantejament d'ampli abast, l'estudi d'aspectes nous de la protesta popular en la seua relació amb els canvis de les formes de vida i de les maneres de dominació, i també una atenció creixent cap a fenòmens de signe socialment majoritari. Considere que treballs en direccions com aquests poden contribuir a una nova interpretació de la història del nostre temps que arreplegue el sentit dels esforços d'aquells que, de maneres diverses, van dir no a l'ordre que patien.

Per tal de fer-ho, no tan sols amb motivació, sinó també amb el rigor necessari, esperem que el debat i la discussió ajuden a millorar els nostres plantejaments.

PONÈNCIA PROBLEMÀTICA PROFESSIONAL

NOTES SOBRE EL CAOS: O COM NO ESDEVENIR HISTÈRICS ELS HISTÒRICS (*)

Josep Bosch
Elisenda Guedea
Xavier Pujades
Carles Santacana
Jordi M. Vergés

1. LA SOCIETAT ACTUAL

1.1. El paper de la cultura

Pot pensar-se també que la cultura mai ha estat tant present en la societat, els esforços i les manifestacions culturals arriben a estar presents en molts moments de la vida en dita societat. S'han multiplicat les inversions tant públiques com privades, important tasca de les fundacions, etc. Si bé aquest creixement no respon directament a un interès per la cultura, sinó a la utilització de la cultura en favor d'interessos personals i sectorials. Amb els esforços en pro de la cultura es busca una fórmula d'homogeneització de la població, es busca incrementar el poder i l'hegemonia sobre aquesta població per part d'uns sectors de la societat. La creació i el treball cultural en general depen de subvencions i de promoció econòmica per part d'aquests sectors. Els artífexs de la cultura no tenen autonomia en el seu treball, sinó que es troben en una dependència econòmica del capital.

Sembla que ha d'acceptar-se que el paper de la cultura no pot plantejar-se de manera aïllada i absoluta, potser

---

(*) La ponència que teniu a les mans ha estat elaborada apartir de la discussió que durant uns mesos hem mantingut els que la signem. La intenció que ens ha mogut no és la de produir un article acabat sinó la d'oferir un material bàsic per al debat que s'ha de produir durant les Jornades.

seria més encertat de plantejar-se, en lloc d'“el paper de la cultura”, el paper que pot desenvolupar en el conjunt de la societat. Les minories intel·lectuals han perdut la confiança en el caràcter independent i autònom de la seva feina. La cultura que es faci dependrà, doncs, en gran part, del tipus de societat en què es visqui, o del tipus de societat que s'aspiri a construir.

Intentar assenyalar quin ha de ser el paper que ha de fer la cultura en la societat actual és una d'aquelles tasques en què és difícil de no recórrer als tòpics repetits ja moltes vegades i a postures utòpiques. No per això deixen de ser certs. Cal recordar-les i tenir-les presents. Les utopies encara que es reconeguin com a tals, serveixen per saber cap a on hem d'anar, on hem de posar els nostres objectius.

El paper de la cultura es pot desglossar així:

- La cultura, i l'accés a ella, és camí segur cap a la llibertat dels pobles. Dóna a l'home perspectiva sobre la realitat en què viu, la possibilitat de tenir una major capacitat crítica i una major qualitat de vida.
- La cultura és indispensable en l'elaboració d'un projecte social. La cultura no pot ser considerada un coneixement llibresc, se li ha de reconèixer la seva legítima funció d'eina per a la construcció del futur. La cultura pot contribuir a definir els objectius a assolir, a donar resposta vàlida als problemes amb què s'enfronta l'home d'avui. Cal obtenir una visió crítica del present que expliqui correctament les raons de la pobresa, la fam i l'atur, i que ens ajudi a lluitar contra la degradació de la natura, el militarisme, l'amenaça nuclear, el racisme... feina aquesta impossible si la cultura no hi participa.

- En el cas dels Països Catalans, la cultura pot servir per enfortir i defensar la seva identitat, com a element de cohesió contra la uniformització. Pot ser un eix fonamental del seu ésser com a poble diferenciats.

Enfront d'aquest paper reconegut a la cultura, són denunciables com a il·legítimes altres utilitzacions:

- Utilitzacions partidistes.
- Utilitzacions per a la justificació d'interessos particulars.

1.2. Els canvis estructurals i la cultura

"La societat contemporània", lluny de ser una i uniforme, és un conjunt de societats molt diverses. Hi ha societats socialistes, societats capitalistes, així com varietats de cada una d'elles. Hi ha societats industrialment avançades i desenvolupades; hi ha tradicions nacionals i culturals, i diverses "històries". Tot això fa que els canvis que les han dutes a la seva situació actual hagin estat diversos.

Malgrat això pot parlar-se de la "societat contemporània" i dels canvis estructurals que s'han produït en el sentit que les moltes i diverses societats que inclou exhibeixen certs trets comuns. Aquests trets són: 1) la interdependència i la unificació; 2) la massificació; i 3) la tecnificació.

Totes les societats humanes estan d'alguna manera vinculades entre sí. Aquesta vinculació no és unilateral, no es redueix al fet que les societats "poderoses" facin sentir la seva influència sobre "les dèbils" sense cap reciprocitat. L'actual interdependència de les societats humanes no es redueix a la firma de pactes polítics, militars

i econòmics entre grans potències. Cada una de les comunitats humanes se sent dependent d'altres i capaç d'assolir alguna influència sobre d'altres.

D'altra part és evident la tendència a la uniformització, tant a escala mundial com a escala regional, que s'ha anat produint al llarg dels ss. XIX i XX, i sobretot a partir de la II^a Guerra Mundial: uniformització devers models occidentals. Pel seu abast i per la seva naturalesa, aquesta tendència a la unificació és incomparable amb el que va ser en altres moments de la història. L'Europa occidental ha estat vinculada a la resta del planeta en altres èpoques --clàssica, medieval, ...-- però ningú no tenia una consciència clara de la unitat del planeta. Moltes porcions del planeta no han estat de fet fins a l'actualitat interdependents.

Per massificació entenem la creixent incorporació de grans masses d'homes a nivells socials abans reservats a uns pocs. Aquest procés s'ha iniciat en països altament industrialitzats i científicament desenvolupats i en altres que han produït les condicions per la industrialització. Les masses anònimes mai no han tingut el grau d'influència que avui tenen. Aquesta influència es manifesta, d'un costat, en el considerable nombre de persones que intervenen en els negocis públics, i d'un altre costat, en el fet que grans masses de gent exerceixen pressió per mitjà de l'opinió pública. No ignorem que aquesta intervenció és de vegades més aparent que real. Les masses poden ser sovint manipulades per uns pocs. Però la veu de l'opinió pública és un factor que no es pot descartar impunement.

La tendència a la tecnificació de la societat actual és òbvia. És cert que la invenció, la producció i l'ús d'instruments són tres dels trets més destacats de l'activitat humana. Però és a partir del darrer mig segle que la mecanització ha assolit la importància que té avui dia. Ha

estat introduïda en la majoria de les activitats, i difosa a tot el planeta. Els homes fins han començat a sentir certes necessitats: prémer botons, aixecar palanques i fer anar volants.

De quina manera la cultura pot desenvolupar els papers que hem vist en l'apartat 1 en societats amb aquests trets. Podria pensar-se que de cap manera. Que en una societat regida per la uniformització i la tecnificació la cultura no hi pot fer cap paper, i aparentment a aquesta postura no li falta raó. Però és evident que la contradicció i la complexitat són característiques inherents del present.

S'ha al·legat que les tendències esmentades menen a la degradació a l'envileciment, a la falsificació, a l'alienació i la falta de llibertat, de responsabilitat i d'autenticitat. Seria deplorable que certes societats s'unifiquin, masifiquin i tecnifiquin a costa de perdre la seva pròpia personalitat, que es produeixi la seva pauperització material i cultural. Que la tecnificació contribueixi a l'asfíxia cultural i personal.

Creiem, però, que es raonable pensar que els trets esmentats --unificació, masificació i tecnificació-- són fenòmens ambivalents. La unificació del món pot generar un cosmopolitisme anodí, però també pot contribuir a un augment de la solidaritat. La masificació pot anular la personalitat de l'individu o de grups minoritaris, però pot permetre la incorporació d'un nombre major d'éssers humans a una societat lliure. La tecnificació pot enegenar a l'home i destruir les possibilitats de llibertat, però pot així mateix establir les condicions per a un augment del nivell de vida i la supervivència. Avui dia són molts els aspectes positius de la tecnificació. Cap dels tres trets és completament neutral, però cap porta tampoc una direcció determinada i inevitable. La Cultura, pot ser, pot contribuir a donar direccions positives, a decantar la balança cap un o altre costat.

1.3. Demanda cultural, producció de cultura

Després de la II Guerra Mundial, i més particularment des del començament dels anys 60, els països occidentals han obtingut una taxa de creixement econòmic molt superior a la que mai havien registrat en el passat, un desenvolupament important de l'educació, una millora de la protecció de la salut i la complerta absència d'una amenaça exterior tangible. Es pot afirmar que les generacions que han accedit a l'edat adulta en aquest període excepcional manifesten, pel que fa als valors, un ordre de prioritats molt diferent a les generacions precedents. La cobertura de les necessitats de consum ha fet grans progressos durant aquests anys, pel que seran considerades menys essencials que altres objectius tals com el desig d'acceptació, d'estima i de realització personal, sobretot en el treball.

Aquest canvi sòcio-cultural produït, ha portat un creixement de la demanda cultural. La cultura pot integrar-se més en la vida quotidiana de més gent.

Es planteja, doncs, la qüestió de la transmissió de la cultura. S'ha dit que cal fer la cultura com més "popular" millor. Això en principi és acceptable, però han d'évitar-se dos riscos: degradar la cultura tractant de posar-la a l'abast de qualsevol públic, d'un costat, i asfixiar-la mantenint-la perfectament incomunicada, de l'altre. Sovint, amb l'excusa de popularitzar una ciència o una teoria científica, se la desfigura per complet, divulgació passa a ser vulgarització.

No s'ha d'oblidar que de vegades la cultura és "tècnica" i resulta inevitablement menys accessible, o accessible només a molt pocs. Si és així hi ha que acceptar-ho, no pot fer-se "la tècnica" fàcil, o totalment comprensible als qui no tenen la preparació suficient. Però, pot demanar-se de no fer tècnicament el que podria fer-se d'una al-

tra manera, i pot demanar-se també de fer coherent la cultura amb la resta d'activitats i interessos humans, com ja hem dit a l'apartat -1- fer una cultura solidària dels problemes que es plantegen avui als homes: la misèria, la fam i l'atur, la degradació de la natura, el militarisme, l'ame^{na}ça nuclear, el racisme i tants altres perills.

Al parlar del creixement de la demanda cultural hi ha un fenomen que pensem cal assenyalar. Es tracta del fet de com aquesta demanda pot ser modelada i dirigida vers a una cultura uniformitzada. És promocionar uns pintors, uns literats, uns grups musicals, uns estils, unes maneres de pensar, per damunt d'altres. És crear necessitats culturals determinades en el públic. La cultura entra també en el consumisme, segueix mecanismes de mercat, com ho faria la moda en el vestit o en la decoració.

1.4. El pes de la tradició cultural: el franquisme

Si a les dificultats que té la cultura per trobar el seu lloc en les societats occidentals actuals, li afegim en el cos d'Espanya el seu passat franquista, veiem com les dificultats s'agreugen. Els índexs de lectura són més baixos, el canvi de valors i el creixement de la demanda cultural que hem esmentat, s'ha produït més tard, i no amb la intensitat d'altres països. Es tracta del tan recordat i recorregut retard respecte a Europa. Aquesta situació ha tingut unes conseqüències concretes. Així, per exemple, veiem com en els països capdavaners, la població hauria passat per : una fase analfabeta, una fase lectora i actualment una fase audiovisual. A Espanya, contràriament, la població hauria passat precipitadament d'una fase analfabeta a una audiovisual. Resultat d'aquesta precipitació és una manca de maduresa i dificultat de comprensió.

1.5. Característiques

No hi ha al final d'aquest capítol una proposta de noves receptes per substituir les velles. Hem assenyalat alguns problemes del fet cultural avui dia, pensem que els principals.

Hem vist com la cultura, aparentment, podria estar morint-se enfront del creixement d'activitats de caire més científico-tècnic. Hem vist com es produeix una insatisfacció per part dels qui es dediquen a la cultura, insatisfacció procedent de: les poques possibilitats professionals, la poca incidència social, el poc suport, la poca efectivitat dels seus esforços, o l'aïllament i l'individualisme en què es troben en fer el seu treball.

Davant d'això sembla cada cop més clar que la cultura no pot plantejar-se d'anar de manera aïllada, cal que evolucioni en funció del conjunt de la societat, que es mostri solidària amb els problemes que es plantegen avui als homes: guerra o pau, escassetesa o abundància, misèria o benestar ...

Els canvis estructurals comuns a les societats actuals són: unificació, massificació i tecnificació. Aquests són considerats fenòmens ambivalents i sense una direcció determinada i inevitable, pensem que la cultura pot contribuir a donar-los la direcció de la solidaritat, la llibertat, la igualtat d'oportunitats, l'augment del nivell de vida.

Finalment, hem vist com canvis socio-culturals recents han dut a una major demanda cultural. Plantejant-se el problema de la seva transmissió, evitant a l'hora que el seu aïllament i incomunicació la seva degradació.

2. LA HISTÒRIA I ELS HISTORIADORS AVUI

A) La història

La producció dels historiadors depèn en bona part de les situacions laborals i/o extra-laborals que acabem de descriure. Aquest és un fet evident i comprobable i no s'utilitza aquí per excusar la ineficàcia de ningú, sinó tan sols per saber que no parlem d'una producció historio-gràfica sense condicionaments materials. Ans al contrari, aquests són molt importants.

Centrarem aquesta anàlisi sobre la producció en base a tres activitats que ocupen la feina de la major part dels professionals: la investigació, la divulgació i el que en diem la reproducció professional. Pel caire d'anàlisi i proposta social d'aquesta ponència donarem un especial relleu a l'aspecte de la divulgació.

La investigació històrica que es produeix actualment entre nosaltres caldria seccionar-la en dos apartats. Per una banda, la que es produeix a la Universitat i altres centres d'investigació oficials, com el CSIC. Per l'altra, la que parteix dels grups de base i es nodreix bàsicament del voluntariat. En termes generals, aquestes dues dinàmiques s'interrelacionen molt poc. La universitària té com a fet positiu un cert nivell de rigor i un lligam amb el que es fa fóra de les nostres fronteres. Per contra, té poca sensibilitat per relacionar-se amb la societat globalment considerada, i sovint té una lògica interna pròpia. La investigació lligada als grups de base té sobretot com a factor positiu la història local. Aquesta manté un lligam important amb un nucli social concret i facilita molt la possible divulgació de la història. Té també com a valor el fet d'haver superat una fase que podem considerar globalment tancada: l'erudit local. Tanmateix, no tot són valors positius, sinó que a hores d'ara hi ha una sèrie de factors ne-

gatus en la praxi de la nostra història local. Entre aquesta cal destacar sobretot la manca de connexió entre investigadors que treballen la mateixa temàtica en diferents llocs, junt amb la consideració de clos tancat d'espais historiogràfics per part d'alguns investigadors locals. En alguns casos, i és molt difícil de dir si són molts o pocs, una certa manera de fer història local ha estat utilitzada per intentar estalviar-se els problemes metodològics i teòrics que té plantejats la història i aparèixer com a historiadors neutres, és a dir, una nova fórmula per al positivisme. La importància quantitativa que actualment té l'estudi a partir de marcs locals o comarcals ha de fer reflexionar sobre aquesta possibilitat.

Globalment, les dues dinàmiques que estem exposant pateixen una sèrie de dèficits estructurals molt importants per poder tirar endavant. Aquests dèficits constitueixen l'extensa llista de problemes pràctics, que ja es denunciaven en les 'Primeres Jornades', i que en gran part podríem tornar a repetir: insatisfactoris arxius, biblioteques, manca de professionalització, dèficits estructurals i de finançament, etc.

El restabliment de les institucions democràtiques i autonòmiques suscitaren, sense cap mena de dubtes, una nova plataforma de possibilitats polítiques i infraestructurals en tots els àmbits de la cultura que ha donat pas a nous estímuls amb respostes diferents que s'han d'anar assumint. L'historiador --i potser pel seu caràcter durant el franquisme, d'una manera més punyent-- ha pogut experimentar aquesta transformació pregonament.

En els darrers anys s'ha debatut al voltant de l'estat de salut de la historiografia catalana d'ençà de la mort del dictador. De fet, aquest debat s'ha centrat en la producció historiogràfica, això és en el discurs de la recerca, deixant de banda altres àmbits de la professió. És in-

dubtable que l'aparell historiogràfic dels Països Catalans ha deixat de funcionar, en part, per aquell doble estímul que apuntava Josep Termes en una polèmica encetada a la revista L'Avenç², en fer referència al període culminant de la cotització de la història a Catalunya durant el franquisme, donat que el coneixement de la història es veia com un alçaprem per a fer moure un present humiliant vers un futur digne, i en el sentit que la història esdevenia un instrument de reconstrucció nacional i conscienciació dels moviments socials.

En aquest sentit s'ha parlat de crisi historiogràfica --segurament és ben cert que la història ha perdut aquell prestigi polític de què gaudia en dècades passades-- sense tenir massa en compte, potser, la qualitat i quantitat de la producció que s'està generant. En tot cas, com ja ha apuntat algú tot parlant de la història i Catalunya, se li està demanant a la història quelcom que no pot acomplir en tot moment, o potser no es coneix prou bé el que s'està fent.

Allò que malauradament no està fent vessar tanta tinta, en canvi, és l'estat de salut de la infraestructura de què disposa, i inexcusablement necessita, l'historiador per produir el seu discurs interpretatiu. Això, és cert, també ha variat amb la transformació vers la democràcia.

Tanmateix, aquests dèficits estructurals no han de servir per amagar la poca concreció amb què podem respondre al perquè de la història, i de quin tipus de història a finals del segle XX. En uns moments en què s'està produint una transformació social de la mà de les noves tecnologies, en què algunes fronteres ideològiques i metodològiques no es perceben com a inexpugnables a causa de la crisi ideològica que es produeix de forma força generalitzada, podria semblar un moment oportú per replantejar amb els mínims prejudicis possibles les grans preguntes en que la història

està implicada, no amb la idea de resoldre-les definitivament, sinó amb la intenció de participar de manera important en el debat cultural que la situació actual exigeix.

Pel que fa a la divulgació hem de distingir entre la feina en l'ensenyament, especialment el reglat; i les iniciatives difusores adreçades als adults. En tots dos casos és on es fa més patent la utilització de la història per part dels poders públics, i és on s'ha d'evaluar preferentment el servei que fa la història a la societat. Enmig de la precarietat a l'escola privada, i la funcionarització a la pública, és possible de fer quelcom? en quina direcció?

En el cas de la difusió genèrica als adults és on més clarament es manifesta una mateixa visió per part de les administracions públiques, siguin del color polític que siguin. Totes han impulsat un model de difusió commemorativista, amb tots els valors negatius que això representa: preeminència dels fets polítics, visió simplista, absència dels processos històrics, missatge unidireccional, depuració de fets històrics considerats 'negatius' per qui mana, suport a campanyes partidistes concretes. És a dir, afavorir l'acriticisme. Totalment a l'inrevés d'allò que nosaltres hem considerat una de les aportacions més importants que hores d'ara podem fer. En definitiva, despendre molts diners en grans muntatges que beneficien molt més els administradors que els administrats. No cal repetir aquí dos casos especialment escandalosos, com el Mil·lenari i el Quinto Centenario. Tots dos, si són mínimament analitzats responen a aquesta opció que impulsa un model de divulgació històrica totalment mediatitzada pels avatars polítics. Sense ànim de ser exhaustius, hi ha un altre cas que pel lloc on es va produir és especialment significatiu: el número monogràfic de la revista 'L'Avenç' sobre la història de l'àrea metropolitana de Barcelona, en ple debat sobre les lleis d'ordenació territorial. Evidentment no denunciem el

fet que el número aparegués en aquell moment, sinó la visió partidista que reflectien els continguts d'aquell número. Enfront d'aquest model el col·lectiu dels historiadors no ha sabut fins ara donar-hi una resposta adequada. No diem que això sigui fàcil, ja que som conscients que aquest fet està inscrit en el marc d'unes polítiques culturals concretes, i que la influència dels mass-media fa obsoletes respostes que s'haurien pogut donar en altres situacions. Tanmateix, sembla que ni tan sols hi hagi una consciència clara i expressada públicament que ressitui el que això significa. Com a mínim, descriure i analitzar allò que no volem per intentar construir un altre model de difusió que serveixi el conjunt de la societat, al qual no es pugui aplicar el significatiu títol d'un article periodístic: la cultura per als qui manen. Un model que cal que reculli les iniciatives de la base, de la societat civil, que sigui ric en matisos i que afavoreixi el debat i l'exercici del pensament crític.

Finalment hem de referir-nos a la reproducció professional; és a dir, a la formació dels historiadors. Aquesta tasca ocupa avui una part dels professionals de la història sobretot dels que en podríem dir els caps visibles; els professors d'universitat. Quant a la formació dos són els aspectes principals sobre els quals cal bastir la discussió: l'allunyament de la realitat social i la indefinició del model universitari adequat. Sobre la primera qüestió és evident que no descobrim res de nou. La universitat es troba força aïllada després del paper que va ajugar durant el franquisme i la transició. Però aquest aïllament no s'aprofita per plantejar amb més tranquil·litat els problemes importants, sinó que no se'n planteja cap i tothom mira de mantenir el seu status quo. Mentre aquest no es veu afectat, ningú reacciona. A més, el procés d'adaptació que s'ha donat a les facultats i escoles tècniques respecte del nou mercat laboral que han propiciat les noves tecnologies no s'ha plantejat ni molt menys a estudis com els nostres. I el més sorprenent és que això passa precisament mentre el

món de la cultura aixampla i modifica les seves estructures de sector productiu, mentre assistim al debat sobre la futura societat de l'oci, i mentre arreu proliferen cursos i cursets de dinamitzadors culturals. I què som nosaltres? Ningú no ha plantejat la possibilitat de pujar a aquest carro, ni per la necessitat social que això sigui realitat ni per trobar una nova sortida laboral ampliant les possibilitats dels nostres aturats. Tot plegat, sembla evident que aquesta feina és responsabilitat de la universitat, encarregada com és de la formació de professionals, no d'aturats, vegeu, si no, el drama que apareix quan cal presentar un projecte, de la mena que sigui.

Com dèiem abans, quan enunciàvem la segona qüestió, tots aquests problemes sorgeixen per la manca d'una definició clara dels objectius i les funcions de les facultats d'història de finals de segle XX. Són facultats per a una cultureta general, o són facultats que han de formar professionals? I quan diem professionals volem dir professionals d'avui, que puguin inserir-se en la societat actual i que hi caminin en paral·lel. Per què no? postgraus ocupacionals en contacte amb les empreses --ja sabem que febles-- culturals?. Aquest és un camí totalment inexplorat.

B) Els historiadors

Parlar de sortides professionals avui entre nosaltres pot semblar reiterat, la situació professional no ha variat molt des de les 1ª Jornades. Tots sabem quines sortides tenim, quina és la seva problemàtica i el difícil que és accedir-hi. Però si ens aturem a pensar una mica veurem com aquestes sortides estan definint la realitat de l'historiador i la historiografia de casa nostra.

La enumeració de cada una d'elles i la seva problemàtica particular són parts ineludibles que ens ajuden a eva-

luar els límits i mancances de la nostra professió. I no sols ens mostra el valor secundari que ens atorga la nostra societat, sinó que examinant la precarietat dels medis i l'eventualitat que pateix la mà d'obra històrica també defineix l'estat de l'historiografia de casa nostra actualment.

Per últim, aquesta enumeració ens pot servir d'intuïció per veure com en la nostra societat occidental ha triomfat una escala de valors que prioritza dins el món cultural i de pensament la branca tecnològica, portadora de beneficis econòmics, per davant dels polsosos i reflectius sabers de lletres.

- a. L'atur "històric" (en la mesura que afecta a aquells que es dediquen a la història i no pas per ser un atur que faci història

És la no sortida professional. L'atur pot ser doblement problemàtic pel jove historiador. A part de l'atur laboral, molts dels joves també ens veiem afectats per l'atur "històric". Però aquesta problemàtica no afecta a tots els licenciats/des per un igual. Hem d'excloure a tots aquells que van triar història com un entreteniment i no com una professió (des de periodistes, els considerats no aptes o exclosos en altres carreres, aquells que ho fan perquè "la història és molt interessant" o "li agrada molt" sent ja un professional en altres camps...). Així i tot no ens quedarem sols malgrat haver eliminat un gran nombre de llicenciats/des.

Dels que queden, molts han cregut en la professionalització, però no han tingut ni bones ofertes ni bons padrins i han estat obligats a triar altres oficis, demostrant així que la història no és un negoci rendible.

Buscant les causes de l'atur "històric" apareix, com sempre, el fantasma omnipresent: el poc reconeixement social que té la història i les seves germanes en lletres. Però cal anar més enllà. Com veurem cada una de les sortides professionals té una problemàtica particular fent que molts cops l'únic camí alternatiu pel jove sigui l'atur "històric". Així trobem que també són causes d'aquest atur la falta d'alumnes i les poques places de professorat que es convoquen. Cal tenir presente que en breu ens veurem afectats per la possible reestructuració dels plans educatius de secundària deixant a la història com a optativa llunyana. L'accés a la universitat topa amb trabes burocràtiques, i la joventut del professorat actual. I cal remarcar també la inaccessibilitat a l'investigació, la falta d'imaginació en els temes i en la metodologia en la recerca per a connectar amb la societat viva d'avui. Molts dels joves historiadors/res ens haurem tornat "històrics" en poc temps veient la negror de les sorides d'avui. Per a ells i elles la solució es pot trobar des dels Kleenex fins al tractament psiquiàtric, encara que no estaria gens malament fer un esforç d'imaginació per part de tot el gremi.

b. Les possibilitats professionals

Hem considerat "sortides avui" totes aquelles ocupacions més o menys estables (com a mínim un any o curs) sense tenir present les característiques convencionals per les que s'enten "treball" (horaris estables, remuneració, contractes, honoraris de llicenciats...). Hem diferenciat l'investigació de les beques d'investigació perquè malgrat dedicar-se al mateix, són situacions laborals diferents.

b.1. El matrimoni

No ens atabalem ni ens confonguem. La Facultat de Geografia i Història no és un bon lloc per caçar bons partits.

Ben al contrari, però si més no ofereix uns òptims serveis per a donar "cultureta", element indispensable d'una dot complerta si es vol arrenjar un bon casament per dones d'avui. Perquè un metge, ingenier o arquitecte no es conforma amb una dona qualsevol a l'hora de triar la mare dels seus fills. Així noietaes que acaben COU sense saber massa que fer, sense ànims de convertir-se en mastresses de casa qualsevols, atretes per Rafael o Picasso i amb pares solvents es transformen després de cinc anys de fotocòpies en llicenciades històriques. No avergonyiran la posició del futur marit, deixurant perplexos els amics amb la seva erudició i vetllaran per la correcta educació dels seus fillets. Seran esposes exportables.

Així podem dir que una sortida per la llicenciada en història (Filologies, Psicologia...) avui en dia és el matrimoni. No és un menyspreu, és una realitat que cal reconèixer.

b.2. Ensenyament

De tots és sabut que "ensenyar" és donar classes, i que les àrees d'ensenyament en són tres si excluïm les soferetes classes particulars.

En primer lloc podem parlar de l'ensenyament privat. Encara que tothom procura escapar-se'n per estar mal pagat, viure sobreexplotat i limitat per l'ideari del centre, és potser el primer lloc on s'hi recorre per adquirir experiència, per sortir del pas els primers anys difícils un cop llicenciat...

Per contraposició trobem l'ensenyament públic. Si per un cantó sembla que la part crematística i els horaris laborals són més compensadors que en l'ensenyament privat, no es pot oblidar l'inversió que es necessita per tenir-hi

accés (s'ha de preparar unes oposicions) i és molt més restringit el número de places que es convoquen.

Ambdós ensenyaments tenen en comú la necessitat de buscar un llenguatge comprensible i d'utilitat que engresqui a l'alumne a comprobar l'importància que pot tenir un bon coneixement d'aquesta assignatura. Ambdós ensenyaments estan afectats per una mateixa reforma que redueix la presència de la Història. Ambdós ensenyaments són de naturalesa absorvents, fent difícil que el professor pugui dur una doble vida, d'ensenyant i de renovació en l'investigació.

Per últim està l'ensenyament universitari que malgrat ser un ensenyament públic té una problemàtica pròpia. El gremialisme de departament, les fidelitats feudo-vasallàtiques, les subtils lluites departamentístiques, el carrocés que representa arribar a ser doctor (element indispensable per començar l'escalada universitària), la manca de pressupostos més amplis... són totes elles dificultats per l'accés. Però també cal tenir present la dualitat: docència/investigació que per a molts professors arriba a ser un patètic dilema.

Si són greus els problemes més "materials" que afecten a l'ensenyament universitari, pitjor és el seu problema "espiritual", perquè avui en dia les nostres facultats passen per una crisi d'identitat. Potser és el just preu institucional que li correspon al prestigi que ostenta la història en la nostra societat. Les facultats d'història es debateixen en oferir una història d'èlit o una cultureta més o menys amable per a una societat on el prestigi passa, entre altres coses, per l'acumulació de títols.

b.3. Investigació

Aquesta sembla una paraula màgica, un somni daurat o una realitat inaccessible per a molts de nosaltres. Però,

és que existeixen realment investigadors com a professionals a casa nostra? Pocs però hi són.

Els investigadors són aquells que consagren la seva vida a la recerca. Ells ho poden fer be perquè són professors universitaris, membres d'alguna institució (tipus CSIC alguna ordre monàstica o capellans), rics amb disponibilitats, esposes de diplomàtics o guanyadors de la Loteria Primitiva. Tots ells tenen unes fonts d'ingressos (a risc propi o per pagament públic) que els permeten fer allò que a molts ens hagués agradat fer.

Però el risc i problema que pateixen els investigadors i investigadores, un cop que s'aconsegueix ser-ne, és la incomunicació. Malgrat publicar constantment, ser coneguts en congressos i àmbits erudits internacionals, molts cops queden desconectats i incomunicats de la realitat social dels nostres dies. Es converteixen en experts del passat sense ni tan sols recordar que viuen en l'actualitat. No vol dir que s'hagin de transformar en dos especialistes (d'ahir, d'avui). En tot cas han de recordar que la història no sols es fa per pur plaer d'erudició o personal, la història té també una finalitat social.

b.4. Les Beques

Si ens ho mirem des d'una perspectiva individual, parlar de beques és referir-se a dotacions més o menys agraciades que poden treure d'un mal tràngol econòmic aquell que l'ha aconseguida i que a més pot realitzar un projecte al seu gust.

Si ens ho mirem des d'una perspectiva més global i col·lectiva, les beques són inversions. Darrera d'una inversió hi ha una intenció. Si seguim la pista de les intencions veurem com des del col·lectiu social es considera a l'historiador.

En primer lloc trobem les beques que neixen de les planificacions estatals i autonòmiques. En teoria són les institucions que han de vetllar pel bon creixement del pensament i del saber, en tots els camps. Des d'aquestes planificacions es fa una tria de prioritats, així podem conèixer cap on es pretén dirigir de forma oficial l'esforç social. Tot llegint les intencions del "Plan Nacional de Investigación Científica y Desarrollo Tecnológico", com la planificació nescuda dins la CIRIT, observem que afavoreixen uns mateixos valors. En primer lloc ontemplen una formació del personal investigador quasi a títol individual. Però l'engrós de les inversions que realitzen van encaminades a aprofondir el que han considerat de primera necessitat pel desenvolupament de la nostra societat. Així gran part dels esforços es concentren al voltant de les ciències aplicades i de la tecnologia. No és perquè sí, és el que correspon a un país d'aquesta part del món i que preten estar al dia. Les aplicacions són clares: desenvolupament militar i desenvolupament econòmic o industrial.

En conseqüència, els historiadors sols tenen opció a beques de "millora d'investigadors individuals", perquè tal com ho entenen les administracions polítiques a partir de les opcions que han triat per conduir la nostra societat els coneixements, reflexions i aplicacions que poden oferir els historiadors (així com tots els germans en lletres) no tenen cap interès ni cap aplicació.

Això no vol dir que no existeixi cap beca o inversió per la història com a saber, que sobrepassi el millorament d'investigadors individuals. Seria una absurditat mantenir aquesta afirmació estant envoltats de grans fundacions privades, ajuntaments o altres institucions (no estatals propiament dites) fent inversions fins ara mai vistes. Aquestes són beques qualitativament molt diferents, estan molt lluny de l'opció que ha triat la nostra societat vers el futur. En tot cas són beques que des d'una iniciativa de

sectors amb mitjans més reduïts (poden ser privats com les caixes... o públics com ajuntaments, diputacions ...) que intenten respondre a necessitats particulars de grups socials concrets i localitzables. En aquest cap les inversions fetes al sector "lletres" són més considerables perquè les accions que es poden oferir són ben acceptades pel públic en general. És més fàcil fer sentir la veu de tot el gremi quan es parteix de l'acceptació pública.

Per últim estan les beques/inversions expedides des del mateix gremi (dos de museus, grups d'amics o institucions comarcals). Són més concretes, d'aplicació immediata i que a voltes són parentes de la caritat. Normalment són menys dotades (quantas d'aquestes beques no camuflen llocs de treball a manca de més mitjans?). Potser seran les més allunyades de la "orientació política de projecte de futur de la nostra societat", però són les més coneixedores de la realitat i mancances que pateix la història dins del marc social.

Sigui quina sigui la naturalesa de les beques, representa pel que en gaudeix un mitjà per a realitzar tasques que desitja. A canvi s'ha de correr un cert risc. Però és curiós (o patètic) veure com són molts pocs els joves historiadors i historiadores que aposten per aquest risc davant d'una majoria apàtica que s'estima més quedar-se a casa lamentant-se.

b.5. Funcionaris especialitzats

Des de fa poc més d'una dècada hi ha hagut un creixement considerable dels funcionaris especialitzats. Gran part del canvi cultural, i per tant també "històric", que s'ha fet a casa nostra després del canvi de règim, ha estat conduït per aquest tipus humà. Des dels simples tamponadors

fins a grans responsables. D'entre ells trobem a la majoria d'arxivés, arqueòlegs professionals, dinamitzadors de la Cultura Oficial amb totes les campanyes respectives. Davant nostre estan tots aquells que fan de suport de la Vida Cultural Històrica. Amb ells s'ha creat la mínima infraestructura per a començar a poder funcionar amb certa normalitat. Però com funció pública que desenvolupen les seves planificacions i campanyes no deixen de ser lloables, criticables o millorables.

b.6. Altres

Aquest apartat és un veritable calaix de sastre perquè aquí han anat a parar totes aquelles sortides professionals que són realitzades per llicenciats en camps relacionats d'alguna manera amb la història però que són de naturaleses diverses.

- Grups didàctics, professors, membres d'institucions... que moguts per un interès comú d'aproximar la història a la societat (en forma de nens o adults) han elaborat interessants treballs en recerca de nous llenguatges més entenedors. Cal assenyalar que els mitjans de finançament, com sempre, són un dur enemic. Bons projectes no veuen la llum per manca de recursos, o aquests són massa "ridiculs" en front d'altres experiències realitzades per d'altres sectors privats molt més poderosos (qui pot fer competència en oferta cultural a la Caixa i similars?).

c. El treball voluntari

El treball voluntari (T.V.) no sols significa oferir els nostres serveis d'historiadors/res a canvi d'una promesa, un somriure, o un dinar, el T.V. s'ha convertit en molts casos com l'única sortida "tranquil·litzadora de consciències" per a molts de nosaltres, definint considerable-

ment la situació professional a casa nostra avui. En primer lloc un T.V. queda sempre condicionat a quees pugui trobar una cosa millor i segura, a horaris fora d'horaris... Són sempre condicions que limiten els posteriors resultats. L'àmbit d'actuació del treballador/a voluntari/a molts cops no traspasa el local, comarcal o regional (autonòmic). Museus, arxius, institucions, grups d'amics, revistes, grups d'estudis del barri o municipi, acostumen a ser el marc d'actuació d'aquests franc-tiradors/res. Per aquest motiu molta de la producció historiogràfica del treballador voluntari està íntimament relacionada amb la historiografia local.

Fer de T.V. no sols és fer una petita col·laboració a la historiografia. També significa perpetuar el poc reconeixement professional que se'ns dona, encara que molts cops és l'eina que permet arribar a realitzar projectes no previstos oficialment. Les causes de l'existència de gran número de T.V. no són diferents a les que les defineixen la situació professional avui: la proliferació de ma d'obra històrica i els pocs pressupostos que la història, com a branca de les lletres, considerada com un saber de segona categoria dins la societat d'avui.

En conjunt, podem qualificar la situació laboral de l'historiador de precària, inestable amb pocs mitjans, allunyada de la realitat social d'avui i amb manca d'una gran dosi d'imaginació per a trobar una solució a aquest conjunt fosc, que sens dubte ha de passar per apropar-se compendre millor la societat on vivim avui i per revaloritzar la mateixa història com un coneixement necessari.

3. PER UNA HISTÒRIA RENOVADA: L'HISTORIADOR I LA SEVA FUNCIÓ SOCIAL

El capítol que encetem ara es desmarca, pel seu caràcter i contingut, del que s'ha anat veient fins ara al llarg de la ponència. És, de fet, una diferència d'intenció. Mereix, per tant, al nostre entendre, un enmarcament previ.

Al llarg dels mesos que han precedit el redactat definitiu d'aquesta ponència, la Comissió encarregada de confrontar i mesurar el material que anava sorgint al voltant del l'àmbit a discutir --el de la problemàtica professional-- vam topar amb el repte de llançar públicament una proposta que cohesionés les intencions diverses de la jove historiografia dels Països Catalans. Al mateix temps, el nostre desig era recollit d'altres proposicions, fruit de reflexions i polèmiques anteriors en el si de la historiografia del país, que apuntaven, com la nostra, vers una major dignitat professional i, en definitiva, cap a una millor oferta cultural. Aquesta oferta, però, s'havia de discutir sense prejudicis de cap mena, mirant d'aportar elements susceptibles de tenir en compte com a base de reflexió en les Jornades.

El present apartat vol incidir en aquesta reflexió iniciada al voltant de la proposta i s'ha centrat en tres qüestions que caldrà respondre i que en conjunt volen justificar el mateix repte que fa quatre anys hom plantejà en les I Jornades de Joves Historiadors, tenint en compte, això sí, que el temps transcoregut pot haver aportat nous elements als problemes de l'historiador i als comportaments socio-culturals dels Països Catalans.

Si assumim, per tant, com a professionals de la història, que necessitem un gir pel que fa a la nostra actuació i al que es deriva d'ella, caldrà que ens plantegem d'entrada tres qüestions, la resposta de les quals suscitarà la base de l'acció renovadora:

- a) Per què ens cal un millorament infraestructural dels camps ja existents en tots els àmbits de l'actuació de l'historiador?
- b) Quins elements nous pot explotar l'historiador per acostar-se més a la realitat social que l'envolta?
- c) Com podem incidir, és a dir, quina funció tenim en la societat i la cultura?

Aquestes tres primeres preguntes fonamentals basteixen, si més no, un primer àmbit del debat i discussió sense el qual, al nostre entendre difícilment podríem articular una proposta coherent que superés l'estat de confusió actual.

Si tenim la certesa que la producció historiogràfica dels Països Catalans en aquest moment ha deixat de tenir un regust heroic, de gesta en la resistència d'un poble, però que en canvi pot començar a generar un producte normal en un país constitucional, cal assumir també un camp infraestructural vàlid, normal. Lògicament la millora infraestructural suscitarà la millora en la producció i en la difusió. Es tractaria, doncs, d'assumir seriosament tot el que fa referència als arxius, biblioteques, centres d'estudi, publicacions, ensenyament i d'altres àmbits ja existents on l'historiador actua o d'on beu per a la seva producció.

És una qüestió global de millorament d'aquests àmbits on un sistema democràtic ha d'obrir possibilitats múltiples d'actuació, substituint on calgui, una iniciativa benèvola que, tot i havent estat una formidable plataforma de cultura --tot s'ha de dir-- no pot accedir a determinats camps del ventall i, en tot cas, no pot ni deuen arribar a tots. És cert que estem parlant de infraestructura i no de cultura en general, deixarem per a més endavant, doncs, l'àmbit de la història i la societat com a creadora o espectadora.

En realitat fóra força interessant d'obrir un debat sobre múltiples aspectes desassistits. S'ha de considerar que hi ha una sèrie de deficiències (denunciades ja en la ponència) que fan molt inoperativa des d'un punt de vista real la funció de l'historiador. En vista d'això, cal proposar uns mínims que n'assegurin l'eficàcia i que han d'ésser assumits per les institucions i pel cos social. Aspectes com el de la museística als Països Catalans, l'estat i funcionament de museus comarcals i municipals, els centres d'estudi locals, l'ensenyament de la història en l'EGB el Batxillerat o la FP o els arxius en tots els seus àmbits són casos en què l'historiador hi participa o n'és responsable actualment i que presenten clars símptomes d'ineficàcia. En aquest moment, però, plantejarem dos punts on la reflexió de l'historiador jove s'hi presenta urgent: l'arxivística i la docència. Tots dos poden enriquir un debat suficientment ampli.

Arxius

La voluntat actual de l'historiador passa indefugiblement per conèixer els màxims aspectes de la vida dels individus i comunitats en el passat. La disciplina històrica ha assumit en tots els seus vessants que la reconstrucció del passat ha d'esdevenir també l'anàlisi dels petits processos vitals, de la vida quotidiana, de la història material o de la tan comentada història de les mentalitats. Aquests nous interessos de l'anàlisi històrica suposen la superació conceptual i metodològica i, indubtablement, han de significar la superació de l'arxivística tradicional.

Tant com la història social necessita fornir-se de la documentació que respongui als nous reptes metodològics abans esmentats, és sabut que l'historiador de l'economia, per exemple, ha d'accedir a una tipus de documentació prou variada i massa sovint ignorada. Els arxius privats, familiars, la documentació d'institucions civils no estatals

o d'empreses i les patrimonials han superat les possibilitats dels arxius clàssicament consultats: generals, locals, notariais i eclesiàstics.

Així, a més d'aquestes noves fronteres de l'arxivística que cal anar assumint seriosament, ens trobem amb una altra qüestió important com és la de la recuperació documental. No n'hi ha prou a dir des d'una poltrona institucional d'un govern o d'un Centre d'Història, que la gent guardi o no malmeti els documents familiars o la paperassa. Cal també, i no ens sembla gens agosarat, dotar de contingut les campanyes a nivell local, comarcal, de recuperació de documentació que en molts casos es deteriora en calaixos vells o en racons humits dels mateixos arxius municipals que a voltes ni tan sols se sap que hi guarden. Hem d'ésser conscients, també, del valor que tenen per a la reconstrucció escrita com la fotografia, el material audiovisual o la pròpia arqueologia. Aquestes són fonts que també cal anar recuperant per als nostres arxius.

Per tot això, és necessària una transformació normalitzadora de tots els arxius dels Països Catalans. No és suficient que un departament de cultura faci esment d'unes partides determinades assignades a tal o tal arxiu. Si els arxius, i això sembla irrefutable, constitueixen un patrimoni nacional i un important àmbit de la memòria col·lectiva, és irrenunciable l'arrenjament definitiu i la total normalització d'aquests. La seva catalogació, tecnificació i informatització. És més que sabut que la microfilmació evitaria en gran part el deteriorament de la documentació i facilitaria la seva consulta. A més, la informatització prestaria un servei valuosíssim per a la recuperació de material existent en els arxius dels Països Catalans o fora d'aquests. Com ha dit Jaume Sobrequés i Callicó, la informatització de la documentació constitueix, en efecte, un dels reptes més importants que té l'arxivística contemporània o post-moderna. I aquest fet hauria d'ésser assumit

d'una vegada per totes per les institucions i els poders públics que tenen els mitjans necessaris per a coordinar els esforços dispersos que calgui fer en aquest sentit.

Docència

En sinteressa de reflexionar sobre els models d'ensenyament en història. Més endavant exposarem alguns intents novedosos sobre la relació entre la història i els seus mètodes de difusió, però en aquest moment fora massa greu no parlar de la docència. Si més no fer-ne un petit repàs. L'ensenyament, s'ha dit al llarg de la ponència, és l'alternativa majoritària de modus vivendi del llicenciat en història. Ara bé, ¿com arriba la història als centres docents dels Països Catalans? A la majoria d'ells arriba de manera deficient, ja sigui pels programes educatius esforçats a mantenir una història tradicional i mitificadora, ja sigui per qüestions de calendari o, tot s'ha de dir, per llacunes absolutament justificades quant a metodologia pedagògica i d'aprenentatge. Tots tres casos són vàlids i tots tres, malgrat les excepcions que es vulgui, es donen en l'actualitat a les escoles dels Països Catalans. Sembla obvi, i sembla que tothom hi està d'acord, en què aquestes deficiències existeixen. Caldrà, doncs, plantejar-se una revisió coherent dels programes d'història, si bé el que sembla més urgent, donada la inoperància en aquest sentit, fóra una veritable preparació pedagògica de l'historiador-ensenyant que no es limités a un curset raquític i massificat de fi de carrera que --per més bona voluntat que hom tingui-- no deixa de ser pur formalisme.

L'ensenyament no solament és, a hores d'ara, l'alternativa majoritària del jove llicenciat en atur sinó que a més esdevé fonamental en la formació d'una societat més creativa i més crítica amb sí mateixa i això, per a l'historiador, ha de ser prioritari.

Si ens hem de replantejar la formació pedagògica del futur historiador-ensenyant, potser seria bo de reflexionar sobre els presents plans d'estudi universitaris. Cal preguntar-se com s'ha insinuat abans, si aquesta instrucció és prou contemplada ara per ara, tenint en compte el futur professional del llicenciat.

De la mateixa manera els continguts dels programes d'història en els nivells d'EGB, Batxillerat i FP s'haurien de sotmetre a l'anàlisi de les jornades. Està realment prou contemplada la història dels PPCC a nivell d'assignatures específiques que aprofundissin en el seu coneixement? Existeix un plantejament a nivell local o comarcal que relacioni els centres docents amb els possibles centres de recerca i d'estudis de cada municipi? Segurament seria interessant d'analitzar com podríem millorar l'aprenentatge de la pròpia història, la més propera a nosaltres, mitjançant una bona coordinació entre institucions d'ensenyament i arxius locals. Potser seria un aprenentatge que potenciarà també la capacitat d'anàlisi i de reflexió dels estudiants amb el món que els envolta. No és aquest, també, un dels objectius de la història?.

El millorament dels camps ja existents en l'activitat de l'historiador ha de plantejar-se d'una vegada per totes i potser cal començar pel llegat històric i documental dels Països Catalans, la seva normalització i modernització. L'ensenyament de la història, la coordinació dels estudis, de la investigació i la difusió haurien de reflectir una bona política cultural massa oblidada a nivell infraestructural. Tot plegat és un meravellós termòmetre de la preocupació per la memòria històrica d'un país i els seus governants. És inadmissible, i això els joves historiadors ho hem de posar de manifest radicalment, que la nostra cultura tingui pressupostos tan migrats. És inadmissible, en fi, que l'historiador als Països Catalans no compti amb un aparell infraestructural adequat que li permeti de treballar

en condicions normal. Aquesta denúncia ha de ser assumida per tots. Més endavant la concretarem desglossada en apartats.

3.2. Obrir nous camps

La reconstrucció del passat, òbviament, és un dels objectius fonamentals de l'historiador. La difusió d'aquest passat col·lectiu en totes les seves dimensions és una exigència bàsica que el professional de la història s'ha d'autoplantejar després de la recerca. Aquesta, en síntesi, no es justifica sense la seva publicació, sigui en el sentit que sigui, i mantenint el rigor necessari que exigeix la història. En aquest sentit sembla bastant evident que el cos historiogràfic dels Països Catalans i les institucions responsables --lògicament les responsabilitats sobrepassen el gremi-- no han superat els camps tradicionalment arrelats. Els mètodes d'actuació normals (publicacions editorials, assignatures obligatòries d'EGB o BUP, articles de premsa, conferències magistrals, exposicions o museus, per dir-ne alguns de prou representatius) són en moltes ocasions insuficients o, per dir-ho amb més rigor, poc eficaços en la difusió dels passat comú. Això ja ho hem apuntat abans, però el que ens sembla més preocupant és el fet que són camps d'actuació que perpetuen, en la majoria d'ells, el discurs historiogràfic en una sola direcció. Amb això volem dir que l'historiador resta en el seu àmbit d'estudis des d'on pot generar un discurs més o menys rigorós, més o menys compromès, a voltes incendiari, o a voltes del costat del poder establert, però gairebé sempre allunyat del cos social que amb més o menys intensitat continua creant --no ens enganyessim-- un desinterès generalitzat vers un passat llunyà del qual, a més, ja en té una imatge mitificadora i distorsionada. És cert que l'historiador juga en l'actualitat un paper, pel coneixement de realitats presents i passades i que és objecte d'una demanda --restringida en nombre si es vol-- veritable en el món públic i po-

lític. Malauradament pot esdevenir, en aquest sentit, una mena de bruixot o, encara pitjor, com ja ha escrit algú, pot resultar l'espigolador en un passat magmàtic i contradictori de les dates i els moments que il·lustrin o fonamentin una política. Una política commemoracionista pot abonar aquesta definició tan eloqüent.

En parlar de la tan comentada crisi historiogràfica abans hem fet esment d'allò que se li demana o deixa de demanar a la història. Nosaltres pensem que a l'historiador se li ha de demanar un acostament més punyent al cos social susceptible d'entendre, comunicar i participar en la reconstrucció del passat, deixant de ser un espectador o lector passiu d'un discurs historiogràfic més o menys encertat.

L'historiador/a, i sobre tot nosaltres en qualitat de joves, hem d'ésser més ambiciosos i assumir una acció socio-cultural més agoserada. Cal explorar nous camps on sigui fonamental la transmissió, no només d'una interpretació històrica, sinó d'una capacitat crítica i d'anàlisi que sols les ciències socials poden aportar per llur pròpia naturalesa. Fóra molt desencisador, creiem, que l'historiador/a restés simplement com un erudit, un mal ensenyant, un aturat o un bruixot de les classes dirigents.

Cal proposar, doncs, l'exploració i pràctica de noves tècniques que acostin la història a una societat heterogènia i farta --en el sentit nutritiu del terme-- de missatges morals i homogenitzadors de la cultura. Un cos social amb un rumb incert i que necessita conèixer-se millor per fixar judicis menys mesells. I això ho podem dir, com a joves historiadors que som, amb tota la càrrega reivindicativa que es vulgui. Sense prejudicis, com ja hem dit que calia plantejar una proposta en aquest sentit.

Cal entrar en l'elaboració de nous plans de recerca i difusió de la història. Nosaltres podem plantejar un

debat sobre quatre espais en concret que poden assumir-se en les dues concepcions: com a eina de difusió i d'estudi:

a) Els tallers d'història

Els tallers d'història han d'ésser un model de recerca i difusió de la història on la participació és l'ingredient fonamental. Nosaltres proposem una anàlisi i reflexió en base a l'experiència reexida dels History work-shops britànics, nascuts al voltant del Ruskin College com un intent d'encoratjar els estudiants-treballadors a escriure la seva pròpia història. Els tallers d'història britànica han demostrat com l'interès per la història en les classes populars està, en realitat, força arrelat encara que no és gens estimulat des dels models de difusió tradicionals. El cos social s'interessa, evidentment, pel seu passat, el quotidià, el dels seus avantpassats i --cosa que és molt important-- el del seu àmbit físic més proper: el barri.

El Workshop és una combinació de diferents seminaris on diversos grups de vint o trenta persones treballen dirigides per historiadors que fan investigació i on s'entaula un diàleg en el procés d'estudi, que fa partíceps de la recerca els propis alumnes. El workshop es fonamenta en tres objectius que cal recollir i aprofitar: en primer lloc vol trencar la idea tradicional de seminari com a forma d'estudi on es presenta un treball molt acabat i on l'estudiant hi participa escassament. En segon lloc vol preservar la idea de la història com a quelcom molt inacabat, provisio-nal. I finalment es presenta com a una temptativa de fer història des de baix. Des de les classes populars, i a partir de tots els ciutadans, els avant-passats dels quals foren protagonistes també, de la nostra història col·lectiva. Vol apartar-se, doncs, de la història feta des de les institucions. Nosaltres creiem que l'experiència dels History workshops por aportar un nou model de reconstrucció del pas

sat. Un model fet a partir dels interessos de la població i on es poden aprofitar multiplicitat d'elements diversos. Es poden fer tallers des dels barris de les grans ciutats, des de les zones més empobrides, barris industrials amb una evolució prou característica, fins als barris menys desfavorits. Cal potenciar la participació en l'anàlisi del passat, i el taller d'història n'és un bon estímul. Hem de pensar que en el cas britànic s'arribà a l'experiència de workshops televisius, basats en les memòries d'un treballador d'una empresa d'automòbils a Oxford.

Les possibilitats poden ser innombrables, i encara no nèixen com una experiència bàsicament urbana, on hi ha més desconexió amb la pròpia història que en zones rurals, pot esdevenir una bona eina de recerca en la història local a nivells més amplis.

Nosaltres volem plantejar, en definitiva, la possibilitat d'engegar diverses experiències pilot en aquesta direcció arreu dels Països Catalans on les diferents administracions poden abonar-les. Els tallers d'història acosten el passat a la població i, sobre tot, li aporten elements crítics i d'anàlisi. Tots dos factors han d'ésser exigits des dels joves historiadors.

b) La història local als Països Catalans

Si ens fixem en el nombre d'obres publicades de caràcter històric --és a dir obres de recerca-- durant els anys 1986 i 1987, ens adonem que a Catalunya Principat, més d'un 50% d'aquestes publicacions s'han generat des de l'òptica de la història local. L'expansió de la història local als Països Catalans respon, òbviament, al procés de democratització de les institucions del país i la creació d'àmbits culturals que, malauradament ens eren segrestats durant la dictadura franquista. La proliferació de Centres

d'estudis locals al llarg de les comarques de les terres de parla catalana és un fenomen que ha crescut darrerament i que no podem negligir des de la nostra disciplina. El fenomen és molt interessant i s'ha de relacionar directament amb la difusió de la història. Massa sovint s'ha tendit ha centralitzar la recerca històrica en els grans nuclis de producció cultural i econòmica. Molts de processos històrics d'evident interès popular --pensem per exemple en el cas de la guerra civil de 1936, tan difòs darrerament-- s'han investigat sense parar compte en àmbits comarcals o senzillament allunyats de les capitals importants, i això ha potenciat també una visió distorsionada de la història. La història local, i els centres d'estudi que han reeixit ho podran demostrar, és una eina no només d'apropament a la realitat històrica heterogènia d'un país, sinó d'acostament de la història (la difusió una altra vegada) a la societat. Per a nosaltres la descentralització de la historiografia és un pas capdal en la difusió històrica. Cal proposar, doncs, l'articulació d'una verdadera i operativa xarxa de Centres d'estudis locals, lligada en molts casos a les institucions ja existents de documentació i recerca històrica. Una xarxa on sigui fonamental el binomi: estudi de l'àmbit propi i publicació de la recerca. És obvi que la història local i comarcal, feta amb rigor i amb voluntat de servei --no des de l'erudició local tan estesa arreu-- estimula la participació dels ciutadans al coneixement del passat propi.

Malgrat el boom de la història local, ens cal avançar molt en aquest camp i volem proposar que les institucions assumeixin en la part que els pertoca, la potenciació d'arxius, Centres d'Estudi i museus locals i comarcals, infraestructura bàsica per a millorar i augmentar la tasca de l'historiador i la participació del ciutadà. Els tallers d'història en aquesta direcció podrien ser una eina, també, eficaç en un projecte comú però descentralitzat.

c) Reconstruir la història dels oblidats

En un altre ordre de coses, volem reflexionar sobre diversos espais de la producció historiogràfica dels Països Catalans que tradicionalment han estat negligits o poc tractats. Creiem que és necessari que el jove historiador s'aturi a analitzar la importància que té la recuperació de la memòria històrica per a qualsevol grup social en relació al seu estat i condició dins la pròpia societat. És cert, i ho hem estat recordant abastament, com la història ha estat una eina necessària de reconstrucció nacional i conscienciació social durant el franquisme. Evidentment és un instrument fonamental que aporta capacitat crítica i consciència col·lectiva al cos social. Un individu sense memòria està indefens, no sap a què recórrer, no sap qui és ni per què és com és. Aquest desconeixement el fa més vulnerable a qualsevol agressió, ja sigui individual o col·lectiva. De la mateixa manera una societat --o una part d'aquesta-- que no té memòria, restarà indefensa.

Nosaltres creiem que s'ha de reconstruir el passat d'aquells grups socials que tradicionalment se'ls ha segregat la memòria històrica, per raons òbvies de manteniment d'un status quo que ha afavorit les classes dominants. Pensem que és imprescindible potenciar la recerca i divulgació de la història de la dona als Països Catalans per acabar amb una història que fa referència a l'home genèric en una postura conscientment o inconscient androcèntrica, que ni tan sols permet la comprensió plena de la realitat històrica dels éssers humans de sexe masculí i menys de la humanitat global. També proposem un debat al voltant del discurs tradicional de la historiografia anomenada d'esquerra, que ha elaborat un model partint del fet que la contradicció social principal és la de classe, negligint o deixant en un pla secundari l'opressió de sexe o la nacional. Conscients de què en aquest sentit, sortosament, s'ha avançat en els darrers anys, volem estendre la nostra proposta a

la totalitat de la jove historiografia i a la societat en general. La història la fem entre tots i tots en som protagonistes.

d) La història en tots els camps de la comunicació

Finalment pensem que tots els camps de la cultura poden ser vàlids en la difusió de la història, això és en la divulgació del passat col·lectiu.

En una societat on la comunicació es fonamenta en els mass-media, creiem que és ineludible la creació de programes culturals basats en la participació i dinamització de la població. No són suficients, en aquest sentit, les tradicions sèries de 20 ó 30 capítols sobre una monografia on l'historiador il·lustri i recrei un passat més o menys gloriós o més o menys malaurat. Ens cal un espai de comunicació on la participació sigui el mitjà de recerca i informació. És a dir un taller d'història radiofònic o televisiu. És necessària la divulgació de la història en àmbits comarcals i locals i en un àmbit nacional de Països Catalans.

També creiem necessari que la història arribi a difondre's en d'altres experiències culturals que ocupen espais entesos com a lleure; el teatre per a infants i adults, l'art, la fotografia, el cinema, etc.

Creiem, en definitiva, que els historiadors i historiadors dels Països Catalans podem jugar un paper fonamental com a dinamitzadors socials. És per això que volem potenciar tots aquests aspectes oblidats, que poden assumir-se per la societat i, bàsicament, per les institucions dipositàries del poder necessari.

3.3. Ajudar a una societat més participativa

Sovint s'ha pensat en la història com en una disciplina aburrida, complexa o senzillament inservible. El triomf de la civilització postindustrial, les noves tecnologies, la cibernètica o la consolidació d'una societat cada cop més espectadora, poden haver reforçat aquesta visió que hom en té.

Si pensem en el concepte de cultura en general o, millor encara, en el de producció cultural, ens adonem que no és gens difícil d'abonar actualment la idea de catàleg per a la cultura, que proposa el filòsof Norbert Bilbeny. En aquest sentit, Bilbeny creu que el cultural ha pogut vèncer el culte, si es concedeix al culte un valor de desafiament, de dilatació d'esquemes comprensius, per sobre d'un valor de cristallització d'uns conceptes. Així, ara es tendeix a accentuar el sentit reproductiu de la cultura (de la història) per sobre de la seva dimensió transformadora; ja no pensem tant que la cultura és el que aspirem a fer com el que ja està fent i ens disposem a consumir.

En aquesta concepció, gens menyspreable, de la cultura, la història i els historiadors ens hi podem emmirallar sense grans dificultats d'adaptació. En una societat on la mercantilització de la cultura i la seva inclusió en el sistema de consum, s'han generalitzat, aquesta i la història en particular corren el perill d'esdevenir (sinó ho han fet encara) productes de consum, informació que, per a més desgràcia, no arriba adequadament, o no arriba.

Nosaltres creiem que la història ha d'ésser també un camí per a fer una societat més creativa, més crítica, menys narcissista i menys espectadora. No només perquè el coneixement del passat ens pot fer més crítics respecte al present --premissa que sembla assumida per a tots-- sinó en tant que si segueix uns models de difusió adequats pot fer

partíceps els ciutadans de la pròpia reconstrucció del seu passat i això alimentaria molt més la seva capacitat analítica i la faria molt més participativa. Heus aquí com la disciplina històrica no ha de ser avorrida ni inservible. La història, en tant que ciència social, com a eina d'interpretació de l'activitat de l'home en el passat, ha de tenir al nostre entendre una funció social absolutament necessària en el món que ens toca viure. La història ha d'ajudar a fer una societat més participativa i ha d'estimular, si cal, una certa desobediència envers els productes culturals acabats, de catàleg. Ha d'impulsar la creativitat en tots els àmbits de la vida, enfront de l'immobilisme espectador i passiu que sembla regnar.

Els joves historiadors i historiadores dels Països Catalans proposem de ferm, un gir per una història renovada, més participativa. Volem acabar amb els dèficits infraestructurals generalitzats i ampliar els camps d'acció en un acostament a les realitats dels ciutadans allunyats del coneixement de la seva història. A tal efecte plantejem una sèrie de propostes concretes que connecten amb la nostra situació present i amb els nostres objectius. Aquestes propostes han d'ésser analitzades i, si són vàlides, assumides per un o uns interlocutors vàlids que les puguin fer operatives.

4. PROPOSTES

Com ja s'ha anat veient en el transcurs de la ponència, el que cal és un gir prou important en prou aspectes de l'actual actuació dels historiadors. Tanmateix és important que alguns aspectes infraestructurals tals com arxius, biblioteques, museus, etc., que avui dia ja es tenen en compte, siguin assumits seriosament per les entitats públiques competents.

En el camp de l'infraestructura, la nostra proposta segueix bàsicament l'extens llistat de mancances de les I Jornades de Joves Historiadors, les quals encara no s'han acabat de resoldre ni de bon tros. Enumerarem, sense un ordre de prioritats, les principals necessitats.

1. Informatització a tots els nivells on sigui possible, a fi de rendibilitzar millor els esforços.
2. Els equipaments relacionats amb la recerca i l'estudi han de respondre a les necessitats reals de la població, amb una dotació econòmica més elevada. Han de comptar amb un nombre suficient de personal que disposi d'una preparació adient per desenvolupar aquesta tasca. Tota aquesta xarxa de centres hauria d'estar interconnectada formant així part d'una planificació legal.
3. Apuntem també cap a una distribució més equitativa de les beques, ja que si bé les ciències aplicades i la tecnologia (sector que disposa d'un nombre més elevat d'aquests, com ja hem comentat anteriorment), són necessàries per al desenvolupament material de la societat, també és cert que la història igual que la resta de les ciències socials, és també necessària per a un bon desenvolupament d'aquesta societat, tot fonamentant la participació, la formació i l'esperit crític.

4. Si partim de la necessitat de la història, el seu ensenyament és indispensable i per tant s'ha de comptar amb la història en els nous plans d'estudi, tant pel que fa referència a la formació professional com al batxillerat, (on tendeix a desaparèixer com a tal), amb una adequació a la realitat social del nostre país.
5. Cal també un gir complet en l'ensenyament universitari en la direcció d'adequar-lo a les necessitats professionals, ja que els estudiants d'avui han de ser els professionals del demà, no pas els aturats.
6. Potenciació del Col·legi de Llicenciats. Hauria de disposar d'una major infraestructura de cara a una normalització de la situació professional dels historiadors tant pel que fa a la defensa dels nostres drets en el camp laboral, com en allò que pertoca a la incidència social de la nostra feina.
7. També volem que les institucions abandonin el seu actual model de difusió i tinguin en compte un nou model on la participació de la població sigui l'element fonamental. Aquesta proposta passa per una política no commemorativista en la qual s'utilitzen els fets històrics en favor de les necessitats polítiques immediates. Tot al contrari, creiem que aquest model de difusió ha d'acostar la història a la majoria de la població a partir dels interessos més immediats d'aquesta, fent-la participar en la mesura que sigui possible com a creadora. En aquesta direcció apuntem experiències com els "history Workshop" i alguns tallers d'història local. A l'hora cal fer un esforç d'imaginació per trobar altres camps alternatius.

En un altre ordre mencionarem la problemàtica pel que fa a la publicació i difusió dels llibres i revistes especialitzades en el nostre camp, ja que la majoria de les

editorials tant institucionals com privades solament publiquen els treballs dels autors reconeguts o bé d'aquells altres que responen a conjuntures polítiques o de mercat.

Per aconseguir un rendiment òptim en la utilització de la infraestructura que reclamem, fem la proposta de la creació d'un òrgan coordinador del treball històric (recerca, difusió, ensenyament), ampliable al conjunt de les ciències socials, aquest òrgan hauria de ser constituït pels professionals i les entitats públiques i privades dedicades a la recerca històrica.

La seva funció més important seria la creació d'un banc de dades per a l'ús dels historiadors que permetria entre altres coses d'abonar les següents tasques:

1. L'interconnexió dels investigadors, per un millor intercanvi d'experiències mitjançant uns exhaustius bancs de dades.
2. Una major difusió de les publicacions i establint una informació d'aquelles que normalment no es localitzen fàcilment, tant les dedicades a temes d'història local, com les publicacions estrangeres.
3. Suport als nous projectes, tant en l'aspecte d'investigació, com de finançament i difusió.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA UTILITZADA

- BLOCH, M.: Apologia de la història, Barcelona, Empúries, 1984.
- BALCELLS, MARTÍ i TERMES: Història nacional i història social. Problemes de la historiografia sobre el fet nacional, a l'AVENÇ n. 87, novembre de 1985, pp. 66-78.
- CARR, E.H.: Què és la història?. Barcelona, Seix Barral, 1979.
- FONTANA, J.; UGELAY, E.: R. Samuel. Els history workshops, una història de classes. L'AVENÇ, n. 89, gener de 1986 pp. 56-70.
- Sobre història, socialisme, lluita de classes i pau. Conversa amb E.P. Thompson. L'AVENÇ, n. 74, setembre de 1984, p. 72.
- GENERALITAT DE CATALUNYA: Guia d'arxius històrics de Catalunya, Vol. I, Barcelona, 1982.
- MINOBIS, Montserrat: El CHC, Josep Benet entrevistat. SERRA D'OR. 316, gener de 1982.
- MORENO, A.: Historiografia feminista i història. L'AVENÇ, n. 37, abril 1981, p. 69.
- PEDRALS, Xavier: Els estudis d'àmbit local i comarcal a Catalunya. PLECS D HISTORIA LOCAL, n. 1, febrer 1986, pp. 2-5.
- SOBREQUÉS, J.: Noves fronteres de l'arxivística contemporània, "Serra d'Or", n. 326, novembre 1986.
- AA.VV.: Segones reflexions sobre la cultura catalana, Barcelona. Generalitat de Catalunya, 1986.
- La història i els joves historiadors catalans, Barcelona. Ed. de La Magrana, 1986.

ÀREA MEDIEVAL

FORMACIÓ D'UN RAVAL DE BARCELONA ENTRE ELS SEGLES XI I XIII: EL BURG DELS ARCS

Joaquim Borràs i Gómez
Joan Cruz i Rodríguez
Matilde Victorio i Alsina

PRÒLEG

El present estudi pretén ésser una aproximació de la transformació d'una àrea rural en urbana, en el marc del creixement de la ciutat de Barcelona a partir del segle XI, tenint en compte no només els aspectes sòcio-econòmics sinó també els urbanístics.

Amb aquesta fi, hem emprat documentació privada del fons de l'Arxiu Capitular de la Seu de Barcelona composta per 52 documents, la majoria dels segles XII i XIII. Aquesta documentació està formada principalment per compravendes i establiments emfitèutics, però també hi figuren diverses varians contractuals.

El primer esment que trobem en aquesta documentació sobre el burg dels Arcs és una venda d'una casa, el 9 de novembre del 993, feta per Llobató, àlies Egelmir, a Elo, Enegra, Maria i Senyor, pel preu d'una pesada.

Pels volts de la meitat d'aquest segle, la ciutat s'expansiona fora de l'antiga muralla romana; a partir d'ara neixen les vilanoves i burgs a l'entorn de l'antic nucli (1). Carme Batlle apunta la importància de la difusió de l'emfiteusi en aquest procés d'expansió de la ciutat, ja que aquesta va donar accés als ciutadans a la propietat del sòl urbà, que havia estat essencialment en mans del senyor fins al segle XII. Mitjançant aquest contracte, els ciutadans aconseguiren les terres reials i eclesiàstiques a un

preu raonable i tingueren un lloc on construir fora dels murs de la ciutat romana.

Dins d'aquest àmbit d'expansió ciutadana i concretament de l'àrea territorial que la documentació consultada ens permet conèixer, tenim pel segle XI un total de 8 documents (5 compra-vendes, 2 empenyoraments i un establiment emfitèutic), que ens mostren un burg dels arcs eminentment ruralitzat, amb predomini de les cases amb hort (de les 5 compra-vendes, 3 inclouen un hort). A banda d'això, localitzem dins de la zona, tres ferreginals diferents, que s'identifiquen com a propietat de Bonhom, Borrell i Cristià Escluvany (2), cosa que ens permet suposar l'existència d'una important cabanya pecuària, idea que es veu refermada pel fet que un 50 per cent de les cases tenen cort. Malauradament, i això passa en tota la nostra documentació, no podem fixar una tipologia de preus, ja que aquests són molt variats, tan variats com són els subjectes dels contractes. En aquest cas, els preus oscil·lent entre els 16 i 21 mancosos. Pel que fa als empenyoraments i establiments, tan sols cal esmentar que el pagament del deute i el cens coincideixen amb el moment de la collita (Sant Feliu, 1 d'agost, i Sant Cugat, 25 de Juliol).

EL BURG DELS ARCS AL SEGLE XII

El nostre estudi, quant al segle XII, compte amb 17 documents, encara que un d'ells inclou tres negocis. El primer està datat el 1114, i el darrer és 75 anys posterior (1189). Els documents ens mostren un burg molt més urbanitzat, com és palès en el fet que un 82 per cent dels subjectes dels negocis són cases. L'extensió dedicada a ferreginals es redueix considerablement i, així, ens trobem només un, propietat de Sant Pau del Camp (3), cosa que indica una possible disminució de la cabanya al si del barri.

L'augment de la població es fa evident també en el fet que del conjunt de cases venudes, un 30 per cent no són senceres; sinó tan sols part dels edificis en qüestió, i també en el fet que, en un cas de contracte emfitèutic, es comprometen a la reedificació de la casa.

Com deiem abans, no podem fixar una taula de preus. Ara bé, sí que podem fer-ho pel que fa als establiments, que es fixen entre 1 diner i 2 mancosos, pagadors per pasqua (2 del 5 establiments) o finals d'estiu (1 per Santa Maria d'agost, 1 per Sant Andreu i 1 per Sant Miquel).

La nostra documentació mostra també casos de dificultats econòmiques. Un exemple, el cas d'Agneta, vidua que es veu obligada a empenyorar la meitat de la casa que té a favor del seu germà, Domènec Moler, per tal de poder alimentar la seva filla. Al mateix temps, aquest cas és un exemple que ens permet parlar de l'especulació a què estan sotmesos els habitatges situats en aquest àrea, tal com demostra la sentència posterior del veguer, a favor d'Agneta, que, havent estat desposeïda de la casa per Domènec, aconsegueix recuperar-la, tot i que l'esmentat germà obté un dret de prelació sobre les possibles transaccions que la interessada pugui fer sobre la casa (5).

Prenent ara com a centre l'aspecte social, un ciutadà, visqui als nous burgs o "intra muros", és en molts aspectes un home de la ruralia, bé perquè treballa en parcel·les d'hort o de vinya, bé perquè viu de les rendes de dominis essencialment agrícoles (6). Així, observem que, pel que fa referència al burg dels Arcs, apareixen ja ben aviat els grans propietaris de la zona, famílies que a dècades posteriors donaren el relleu a d'altres, motors dinàmics de la vida ciutadana. Aquestes famílies consoliden el seu predomini en la possessió del sòl urbà, sobretot als burgs de la ciutat, de forma paral·lela al desenvolupament del comerç i l'artesanía (7).

Noms significatius d'aquest grup són Adarró, Vic i Bernat Marcús. Pere de Vic és el primer d'un llinatge de propietaris, ubicats a la zona, que s'estén amb continuïtat fins al segle XIII. Se'ns presenta, principalment, com un comprador de cases, horts i vinyes. S'aquesta manera, el veiem actuant en la compra d'unes cases el 7 de gener de 1171 (8); també, al costat dels seus familiars en l'adquisició d'un terç d'una casa i una part d'una altra, aquesta darrera alou del monestir de Sant Salvador de Breda (9). Posteriorment, encara el trobarem en la compra d'una casa a Ermengarda, filla de Bernat Andreu, casa que presenta una de les propietats dels Vic entre les seves afrontacions (10). Aquest fenomen de concentració del sòl suburbà en mans d'unes poques famílies s'anira accentuant a mesura que passin els anys.

Un segon personatge important de la ciutat, fundador de l'hospital que duia el seu nom, Bernat Marcús, també actua en aquesta zona, per una banda, en fer d'arbitre i mitjancer en la sentència del conflicte entre Agneta i Domènec (veure nota número 5) i com a propietari d'unes cases al burg dels Arcs (11), on estableix mitjançant contracte emfatètic a Pere Amargós i Bernat Jover.

També, la família Adarró, relacionada per doble motiu amb Bernat Marcús -cal recordar que Bernat Adarró i Bernat Marcús són els primers almostalafs per concessió del rei Alfons (12) i també que part de l'herència del dit Marcús anirà a parar a Arnau Adarró, fill de Bernat i Berenguera, filla aquesta última de l'extingida família Marcús- posseeix propietats a la zona, com és el cas d'Arnau Adarró, amo d'unes cases al burg dels Arcs (13).

Interessant també és el cas de la família anomenada "d'Arcs", perquè sembla que haurien pogut prendre el seu cognom del mateix burg. Bernat d'Arcs s'esmenta com a testimoni de la sentència d'Agneta i Domènec Moler (vegeu

nota número 5). A aquesta família la tornarem a trobar al segle XIII, durant el qual augmentaran el seu poder territorial a la zona.

També és interessant esmentar la participació del clergat urbà dins el grup de propietaris territorials del burg dels Arcs (14).

Molt discretament, per últim, trobem en aquest segle l'aparició de jueus i menestrals, grups socials que, a mesura que passarà el temps, tindran una presència més gran en aquesta àmbit espacial. Com a exemple, cal parlar dels jueus Moisès i Isaac, aquest darrer propietari d'un alou (15). Només un sabater, Guillem Pere, figura com a representant dels menestrals i no actua directament a l'operació, sinó només com a testimoni (16).

L'últim aspecte que hem de tenir en compte, quant a aquest segle XII, és el relacionat amb l'urbanisme. D'entrada, cal esmentar la impossibilitat de realitzar un mapa coherentment estructurat, a causa de l'existència de grans llacunes en el fons documental que utilitzem, no només pel segle XII sinó també pel XIII. Tot i això, sí que permet una mínima estructuració dels habitants d'aquesta zona.

Encara que la informació donada per la documentació al segle XI era massa escadussera i no permetia cap conclusió urbanística, al segle XII podem afirmar que trobem una continuïtat important de les edificacions, que es relacionen entre elles, bé a partir de la juxtaposició d'habitatges, o d'hortos i habitatges, bé a partir de la unió de diversos edificis a partir de patis comuns, molts d'ells amb pous compartits. Aquesta continuïtat de les construccions, lògicament, al llarg de carrers, més o menys sinuosos, que no responien a una concepció prèviament establerta, sinó que derivaren de les necessitats dels habitants de la zona.

Ara bé, sembla que la majoria d'edificis que conformen aquests carrers, el nombre dels quals és molt difícil de definir per aquest segle en qüestió, ens apareixen agrupats al voltant de dos nuclis essencials: per una banda, amuntegats al voltant de la porta episcopal, on moltes de les cases es presenten unides o incloent en la seva construcció no només la muralla sinó també alguns dels arcs de l'antic aqüeducte romà que dóna nom al barri; i, per altra banda, concentrats al voltant d'un petit turó que a la documentació surt anomenat amb el nom de "cogollo" i que Carreras Candi situa a l'àrea territorial d'influència de Sant Pere de les Puel·les, monestir que el coronaria. L'existència d'aquestes 2 àrees es veu clarament pel que fa al XIII, on molts documents esmenten la proximitat del "cogollo" a la seva ubicació en ell, tot i que alguns documents del XII ja permeten intuir-ho (17).

Així doncs, estaríam assistint a un procés d'expansió paral·lel que, provinent de dos nuclis relativament propers en l'espai, anirien a confluïr en un àrea concreta, seguint un element comú. Aquest element, i donat que tant als documents que se centren a l'àrea de la porta del palau bisbal com els que se centren a l'àrea del "cogollo" els habitants parlen de Burg dels Arcs, podria ser l'aqüeducte antic, que seria resseguit per les construccions en tot el seu recorregut. Això ens obligaria a centrar l'aqüeducte romà en aquesta zona, conclusió que de moment només apuntem a títol d'hipòtesi de treball.

Aquest burg dels Arcs, tot i que es presenta amb una gran quantitat d'espais no edificats i ocupats per horts, té una mínima estructuració en carrers, alguns dels quals apareixen a la documentació amb un nom que els concreta: com és el cas del carrer Merdança, o el del camí que va fins el fòrum; això, però, serà molt més habitual al segle XIII.

Finalment, i seguint les consideracions urbanístiques, caldria dir que la documentació de què disposem ens indica que durant aquest segle XII es produeix un boom constructor a tota aquesta àrea, que es veu reflectit en el nombre de cases i la disminució, en relació amb aquestes, dels horts i els territoris destinats a ferreginals o activitats agrícola-ramaderes. Aquesta característica s'aprecia en comparar el nombre d'edificacions que apareix a la documentació del XII amb la de l'etapa anterior, salvant les distàncies, però. D'aquesta manera, tenim que, al fons de 8 documents del segle XI, hi figuren 8 cases i 4 horts (només 1 com a tal, els altres 3 formen part de parcel·les edificades amb habitatges). Al segle següent, en canvi, d'un conjunt de 17 documents, tenim esmentades 13 cases (només 2 d'elles tenen cort i hort) i només apareixen 3 horts (tots ells formant part de cases o terços de cases). La relació entre ambdós factors demostra un canvi de valoració del sòl d'aquesta zona, més preuat per a la construcció. La raó d'això, probablement l'augment de la població que ja hem esmentat més amunt. El que sí que es pot afirmar és que el segle XII constitueix l'època dirigida d'aquest raval, tant des del punt de vista del seu engrandiment espacial com poblacional, i que, al segle posterior, experimentarà un estancament que, en establir comparacions, farà encara més palès aquest apogeu.

EL BURG DELS ARCS AL SEGLE XIII

Als 27 documents que tenim pel segle XIII, hi trobem un burg que altra vegada se'ns presenta amb més quantitat d'espais no edificats (un 36 per cent dels negocis afecten horts o cases que en posseeixen), però on apareixen, per primera vegada a la nostra documentació, activitats industrials. En efecte, se'ns esmenten un total de cinc obradors, encara que, malauradament, no hi trobem especificades les activitats a què es dediquen. Sabem, però, que n'hi